AFGANİSTAN'DA DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE YOKSULLUK İLİŞKİSİ

Sanaullah SANJAR

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2018

AFGANİSTAN'DA DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE YOKSULLUK İLİŞKİSİ

Sanaullah SANJAR

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

İktisat Anabilim Dalı

İktisat Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir, 2018

28 /12 / 2018

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Sanaullah SANJAR

ÖZET

AFGANİSTAN'DA DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE YOKSULLUK İLİŞKİSİ

SANJAR, Sanaullah

Yüksek Lisans- 2018

İktisat Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞENGÜR

Bir ülke ekonomisinde tüm faaliyetlerin başında yer alan ve en önemli makroekonomik göstergelerden olan döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk kavramları bu çalışmada ele alınmıştır. Bu çalışmanın temel amacı gelişme sürecinde olan Afganistan'da döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Çalışmada belirtilen hedefe yönelik teorik açıklamalar ve gereken literatür incelemeleri yapıldıktan sonra değişkenlere ait veriler üzerinde ampirik çalışma yapılmıştır.

Çalışmanın ampirik kısmında Afganistan'a ait 2006-2016 yılları arası çeyrek dönem; döviz kuru, ihracat, ithalat, reel GDP büyüme oranı ve insani gelişme endeksi verileri kullanılarak ARDL sınır testi yöntemi ile uzun ve kısa dönem analizi yapılmıştır. Uzun dönem analizi sonucu ihracat ve döviz kuru arasında negatif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu, insani gelişme endeksi ve büyüme göstergesinin döviz kuru ile pozitif ve anlamlı bir ilişki sergilediği ve ithalat değişkeni ile döviz kuru arasında uzun dönemde herhangi bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Kısa dönemde sadece insani gelişme endeksi ile döviz kuru arasında olumsuz bir ilişkinin olduğu ve diğer üç açıklayıcı değişken ile döviz kuru arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Döviz Kuru, Dış Ticaret, Yoksulluk, Afganistan, ARDL sınır testi.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATE, FOREIGN TRADE, AND POVERTY IN AFGHANISTAN

SANJAR, Sanaullah

MASTER DEGREE – 2018

Department of Economics

Advisor: Assistant Professor Mehmet ŞENGÜR

The concepts of the exchange rate, foreign trade, and poverty, which are among the most important macroeconomic indicators in a country economy, are discussed in this study. The main objective of this study is to examine the relationship between the exchange rate, foreign trade and poverty variables in Afghanistan. After the theoretical explanations and the literature reviews, the empirical study was implemented on the variables.

In the empirical part of the study, the long and short-term analysis was performed between the period of 2006-2016 for Afghanistan by ARDL boundary test method using quarter period data of exchange rate, export, import, real GDP growth rate, and human development index data. There is negative and meaningful relationship between export and exchange rate, positive and significant relationship of human development index and growth indicator with the exchange rate and there is no long-term relationship between the imported variable and the exchange rate as a result of the long-term analysis. In the short term analysis, there is just a negative relationship between the human development index and the exchange rate and there is no relationship between the other three explanatory variables with the exchange rate.

Key Words: Exchange Rate, Foreign Trade, Poverty, Afghanistan, ARDL bounds test.

İÇİNDEKİLER

ÖZET v

ABSTRACT vi

TABLOLAR LİSTESİ xi

ŞEKİLLER LİSTESİ xii

KISALTMALAR LİSTESİ xiii

GİRİŞ 1

1. BÖLÜM

DÖVİZ KURU KAVRAMI VE ÇEŞİTLERİ

1.1. DÖVİZ VE DÖVİZ KURU KAVRAMLARI 4

1.2. DÖVİZ KURUNUN TARİHSEL VE TEORİK GELİŞİMİ 5

1.2.1. Altın Standardı 6

1.2.2. Bretton Woods Sistemi 7

1.3. DÖVİZ KURU ÇEŞİTLERİ 10

1.3.1. Nominal Döviz Kuru 10

1.3.2. Reel Döviz Kuru 10

1.3.3. Efektif Döviz Kuru 11

1.3.4. Kur Marjı 12

1.3.5. Alış ve Satış Kurları 13

1.3.6. Çapraz Kur 13

1.4. DÖVİZ KURU REJİMLERİ 13

1.4.1. Sabit Kur Sistemi 14

1.4.1.1. Sabit Kur Sisteminin Avantaj ve Dezavantajları 15

1.4.2. Esnek (Dalgalı) Kur Sistemi 16

1.4.2.1. Esnek Kur Sisteminin Avantaj ve Dezavantajları 17

1.4.3. Karma Kur Sistemi 18

1.5. DÖVİZ KURUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER 19

1.5.1. Ekonomik Faktörler 19
1.5.2. Politik Faktörler 20
1.6. DÖVİZ KURUNUN BELİRLEME YÖNTEMLERİ 21
1.6.1. Geleneksel Yöntemler 21
1.6.2. Yeni Yöntemler 23
1.7. AFGANİSTAN'DA DÖVİZ KURU SİSTEMİ 26
1.7.1. Afganistan'da 2001 Öncesi Döviz Kuru Sistemi 26
1.7.2. Afganistan'da 2001 Sonrası Döviz Kuru Sistemi 28

2. BÖLÜM

DIŞ TİCARET TEORİLERİ VE AFGANİSTAN'DA DIŞ TİCARET

2.1. DIŞ TİCARET KAVRAMI 32
2.2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ 32
2.2.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri 33
2.2.1.1. Mutlak Üstünlük Teorisi 33
2.2.1.2. Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi 34
2.2.1.3. Fırsat Maliyeti Teorisi 34
2.2.1.4. Faktör Donatımı Teorisi 35
2.2.2. Diğer Dış Ticaret Teorileri 35
2.2.2.1. Teknoloji Açığı Teorisi 35
2.2.2.2. Benzer Tercihler Teorisi 36
2.2.2.3. Monopolcü Rekabet Teorisi 37
2.2.2.4. Kalifiye İşgücü Teorisi 37
2.2.2.5. Yeni Ürün Teorisi 38
2.3. DIŞ TİCARETİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER 38
2.3.1. Coğrafi Şartlar 39
2.3.2. Gelir Düzeyi 39
2.3.3. Döviz Kurları 40
2.3.4. Uygulanan Faiz Oranları 40
2.3.5. Teknolojik Değişim Düzeyi 41

2.3.6. Krizler 41
2.4. AFGANİSTAN'DA DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ 41
2.4.1. Afganistan'da 2001 Yılından Önceki Dönemlerde Dış Ticaret 42
2.4.2. Afganistan'da 2001 Yılından Sonra Dış Ticaret 46
2.4.2.1. Afganistan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Rol Alan Ürünler 50
2.4.2.2. Afganistan'ın En Büyük Ticaret Partnerleri 55

3. BÖLÜM

DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE YOKSULLUK İLİŞKİSİ

3.1. YOKSULLUK KAVRAMI 61
3.2. YOKSULLUĞUN GELİŞİMİ 62
3.3. YOKSULLUĞUN ÇEŞİTLERİ 64
3.3.1. İnsani ve Gelir Yoksulluğu 64
3.3.2. Mutlak Yoksulluk 65
3.3.3. Göreceli Yoksulluk 65
3.3.4. Sosyo-Ekonomik Yoksulluk 66
3.4. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ 67
.3.5 AFGANİSTAN'DA YOKSULLUK 68
3.6. AFGANİSTAN'DA YOKSULLUĞUN NEDENLERİ 72
3.6.1. Güvenlik ve Terör Sorunu 72
3.6.2. İşsizlik 73
3.6.3. Gelir Dağılımı Eşitsizliği 74
3.6.4. Özel Sektörün Gelişmemesi 74
3.7. AFGANİSTAN'DA 2002 YILINDAN SONRA DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE YOKSULLUK İLİŞKİSİ 75
3.7.1. Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi 75
3.7.2. Döviz Kuru ve Yoksulluk İlişkisi 76
3.7.3. Dış Ticaret ve Yoksulluk İlişkisi 78

4. BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE YOKSULLUK İLİŞKİSİNE YÖNELİK UYGULAMA

4.1. LİTERATÜR 80
4.2. VERİ SETİ 92
4.3. METODOLOJİ VE ARDL MODELİ 94
4.4. ANALİZ SONUÇLARI 97
4.4.1. Durağanlık Analizi 97
4.4.2. ARDL Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluğu Belirlenmesi 101
4.4.3. Sınır Testi Sonucu 102
4.4.4. ARDL Modeli Uzun Dönem Katsayılar Tahmini 103
4.4.5. ARDL Modeli Kısa Dönem Katsayılar Tahmini 104
4.4.6. ARDL Modeli İstikrar Testi 105
SONUÇ 107
KAYNAKÇA 112

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Afganistan'ın 1956-1961 Yılları Arası Toplam Ticaret Akımları ve Dış Ticaret Dengesi (Bin $) 44

Tablo 2: Afganistan'ın Toplam Ticaret Akımları ve Dış Ticaret Dengesi (Milyon€) 48

Tablo 3: 2010-2014 Döneminde Afganistan'ın İhracatında Başlıca Rol Alan Ürünler (Bin $) 50

Tablo 4: 2010-2014 Döneminde Afganistan'ın İthalatında Başlıca Rol Alan Ürünler (Bin $) 52

Tablo 5: Afganistan'ın 2010-2014 Yılları Arasında En Çok İthal Ettiği Ülkeler (Milyon $) 55

Tablo 6: Afganistan'ın 2010-2014 Yılları Arasında En Çok İhraç Ettiği Ülkeler (Bin $) 58

Tablo 7: Çalışmadaki Değişkenler ve Kaynağı (2006Q1-2016Q4) 94

Tablo 8: Birim Kök Testleri Sonucu 100

Tablo 9: ARDL Modeli Gecikme Uzunlukları 101

Tablo 10: Sınır Testi Eşbütünleşme Sonucu 102

Tablo 11: LREER Bağımlı Değişken Olan ARDL (2,0,1,2,1) Modeli Uzun Dönem Katsayılar Tahmini Sonuçları 103

Tablo 12: DLREER Bağımlı Değişken Olan ARDL (2,0,1,2,1) Modeli Kısa Dönem Katsayılar Tahmini Sonuçları 104

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: 2002Q1-2016Q4 Dönemi Afgani Cinsinden ABD Doları Nominal Kuru.....30

Şekil 2: (2007-2017) Yılları Arasında Afganistan'ın Ticaret Dengesi.....49

Şekil 3: 2010-2014 Döneminde Afganistan'ın İhracatındaki Başlıca Rol Alan ÜrünlerinToplam İhracattaki Yüzdelik Payı.....51

Şekil 4: 2010-2014 Döneminde Afganistan'ın İthalatındaki Başlıca Rol Alan Ürünlerin Toplam İthalattaki Yüzdelik Payı.....54

Şekil 5: Afganistan'ın 2010-2014 Yılları Arasında En Çok İthal Ettiği Ülkelerin Toplam İthalattaki Yüzdelik Payı.....57

Şekil 6: Afganistan'ın 2010-2014 Yılları Arasında En Çok İhraç Ettiği Ülkelerin Toplam İhracattaki Yüzdelik Payı.....59

Şekil 7: 1820-2015 Yılları Arasında Dünyada Yoksul İnsan Sayısı.....63

Şekil 8: 1990-2015 Yılları Arasında Afganistan'ın İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI)..68

Şekil 9: 2003-2017 Dönemi Afganistan'da Yıllık GSYİH Büyüme Oranı.....69

Şekil 10: 2002-2017 Dönemi Afganistan'da Kişi Başına Düşen GSYİH (Sabit 2010 ABD $).....70

Şekil 11: 2009-2016 Yılları Arası Afganistan'da Yoksulluk Olayı.....70

Şekil 12: 2007 ve 2011 Yıllarında WB Anket Çalışmasına Göre Afganistan'da Yoksulluğun Bölgesel Dağılımı.....71

Şekil 13: Sınır Testi Yorumlama Şekli.....102

Şekil 14: ARDL (2,0,1,2,1) Modeli CUSUM ve CUSUM of Squares Testleri.....106

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ADF : Genişletilmiş Dickey-Fuller

AF : Afgani (Afganistan para birimi)

ARDL : Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli

CSO : Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu

DAB : Afganistan Merkez Bankası

ECO : Ekonomik İşbirliği Örgütü

ECT (-1) : Uzun Dönem İlişkisinden Elde Edilen Hata Terimi Serisinin Bir Dönem Gecikmeli Değeri

EKK : En Küçük Kareler

EX : İhracat

GDP : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

GSYİH : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

HDI : İnsani Gelişme Endeksi

HDP : Halk Demokratik Partisi

IM : İthalat

IMF : Uluslararası Para Fonu

ITC : Uluslararası Ticaret Merkezi

MÖ : Milatten Önce

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

NEER : Nominal Efektif Döviz Kuru

NER : Nominal Döviz Kuru

OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

PP	**:** Philips Perron Testi
PPP	**:** Satınalma Gücü Paritesi
REER	**:** Reel Efektif Döviz Kuru
RER	**:** Reel Döviz Kuru
SAARC	**:** Güney Asya Bölgesel İş birliği Örgütü
SDR	**:** Özel Çekme Hakları
SSCB	**:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TL	**:** Türk Lirası
TÜİK	**:** Türkiye İstatistik Kurumu
UECM	**:** Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli
UN	**:** Birleşmiş Milletler
UNDP	**:** Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
vb.	**:** ve benzeri
vs.	**:** vesaire
WB	**:** Dünya Bankası
yy	**:** Yüzyıl

ÖNSÖZ

Ekonomiler için temel makroekonomik göstergeler önem arz etmektedir. En önemli makroekonomik göstergeler içinde yer alan döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk kavramları bu çalışmada gelişmekte olan Afganistan ekonomisi için ele alınmıştır. Bu çalışma süresince eleştiri, destek ve manevi katkılarını esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞENGÜR'e; eleştiri, bilgi ve fikirleri ile çalışmada katkısı bulunan diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma sonsuz şükranlarımı sunarım. Her zaman olduğu gibi bu çalışma süresince de maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen ve hep bana karşı anlayışlı olan değerli aileme teşekkür, sevgi ve saygılarımı sunarım.

Sanaullah SANJAR

GİRİŞ

Toplumların büyümesi ve hayatın modernleşmesi insan ihtiyaçlarının giderek çoğalmasına neden olmuştur. Bu çoğalan ihtiyaçların karşılanmasında takas değişim sistemi yetersiz kaldığı için ortak bir değişim aracı olarak altın ve gümüş gibi değerli madenler kullanılmıştır. Zaman gelişiminde metal para sisteminin taşıma zorlukları gibi bazı riskler içerdiği için yeni bir değişim aracı olarak para denilen ismi değere sahip kağıtlar devreye girmiştir. Paranın değişim aracı olarak kabul edilmesi ülke içinde, dışında ve uluslararası ortamda ticaretin canlanmasına ve gelişimine neden olmuştur. Her bir ülkenin belli bir para birimine sahip olduğu için bir ülkenin para birimi diğer ülkede döviz olarak anılmaktadır.

Tarihsel süreç içinde teknoloji ve ticaretteki gelişmeyle beraber ülke ekonomilerinin birbiriyle bağlılık ve etkileşimi de derinleşerek artmaktadır. Uluslararası ticaret hacmindeki artış döviz kuru piyasalarının önemli bir etken olmasına neden olmuştur. Döviz kuru piyasalarındaki ödeme aracı çeşitliliği bu piyasaları sadece ödeme aracı olma konumundan daha çok kazanç kaynağı hâline getirmiştir. Bundan dolayı küresel ticaretten daha çok pay alma ve ekonomik büyüme çabasında olan ülkelerin döviz kuruyla ilgili aldıkları kararlar ve kur değişiklikleri tüm ekonomik faaliyetleri etkiler hâle gelmiştir. Bu kapsamda her bir ülkenin ayrı ayrı para birimlerinin değerini belirlenmesi küresel ticaret için bir yeni sorun olarak ortaya çıkmıştır. Bu sorunu çözebilmek için döviz kuru sistemleri geliştirilmiştir. Döviz kuru sistemleri bazı ülkelerde merkezi yönetim tarafından yönetilmesine dayanan sabit kur uygulanırken bazılarında ise kur piyasada arz ve talebe göre serbest bir şekilde belirlenmektedir. Literatürde gözlenildiği gibi ülkeler tarafından yanlış bir şekilde uygulanan döviz kuru sistemleri bazen doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik krizlere de yol açmaktadır.

Serbest ekonomik politikalar kapsamında dış ticaretin gelişimi ve ekonomilerin birbiriyle aşırı derecede entegre olması sonucu döviz kuru piyasalarında meydana gelen bir değişim dış ticaret başta olmak üzere tüm makro ve mikro düzeydeki faaliyetleri etkileyebilmektedir. Bir ülkede döviz kurundaki artış yerli paranın değer kaybetmesine ve ülke mallarının yabancılar için ucuzlaşmasına neden olmaktadır. Bu durumda teşvik edilen ihracat ile birlikte üretim, istihdam ve gelir düzeyi artacaktır. Bunun aksine döviz

kurunda yaşanan düşüş ise yerli paranın değer kazanması ile yerli ürünlerin yabancılar için pahalılaşmasına yol açacaktır. Benzer bir etki ile yabancı ürünlerin ülke içinde göreceli olarak ucuzlaşmasına ve ithalatın teşvik edilmesine neden olarak piyasada ürünlerin bollaşmasına sebep olmaktadır. Dış ticareti oluşturan ihracat ve ithalat faaliyetlerinin kontrollu bir şekilde yürütülmesi ithalat veya ihracat yapan her bir ülke için kazanç sağlamaktadır. Dış ticaret faaliyetlerinin tüm ülkelerde ve özellikle de gelişmekte olan ülkelerde merkezi yönetimin sıkı desteği ve denetimi altında olmaması sorunlara yol açmaktadır. Bu ekonomilerde dış ticaret sonucu yerli üretimin gelişmemesi, işsizlik ve yoksulluk sorunlarının derinleşmesi oluşacak muhtemel sonuçlardır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ekonomilerdeki büyük uluslararası firmalar tarafından ticaret yoluyla sömürülmesi kaçınılmaz bir gerçektir.

Güney ve Orta Asya sınırlarında bulunan Afganistan 652.000 km^2 yüzölçümüne ve 2016 yılı tahminlerine göre yaklaşık 32 milyon nüfusa sahip bir ülkedir. Bu ülkede 1978'li yıllardan başlayarak yaklaşık 25 yıl süren kargaşalar ve silahlı çatışmalar sonucu ülkedeki tüm kurum ve kuruluşlar zarar görmüştür. İstihdam ve üretim kaynaklarının tahribi ile Afganistan dünyadaki en fakir ülkeler arasına girmiştir.

2002 yılından itibaren uluslararası kuruluşlar desteği ile Afganistan'da yeni hükümet kurularak ülkedeki tüm alanlarda yapılandırma ve reform süreci başlatılmıştır. Günümüze kadar devam eden bu reformlar kapsamında 2002 yılında yeni para birimi devreye girmiş, bölgesel ve uluslararası ticaret antlaşmaları yapılmıştır. Eğitim, sağlık ve iletişim sektörlerinde yatırımlar yapılarak işsiz ve yoksul kimselere mali yardım ile az da olsa istihdam imkânları yaratılmıştır.

Uluslararası kuruluşlar ve diğer ülkeler tarafından Afganistan ekonomisinin büyümesi, gelişmesi ve ülkede istikrarın sağlanması için 2002 yılından bugüne kadar milyarlarca dolar yardım yapılmıştır. Yapılan bu yardımlar ülke ekonomisinin ve kurumların nispeten gelişmesini sağlamış olsa da işsizlik, yoksulluk, güvenlik ve istikrarsızlık derinleşerek devam etmektedir. Yapılan dış yardımlar Afgan ekonomisinin kendi kendine yeter hâle gelmesinden ziyade dışa daha çok bağımlı bir ekonomi hâline gelmesine yol açmıştır. Bu çalışmada temel makroekonomik göstergeler olan döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk kavramları Afgan ekonomisi için incelenmektedir.

Bu tez çalışması “Afganistan’da Döviz Kuru, Dış Ticaret ve Yoksulluk İlişkisi” başlığı altında dört bölümden oluşmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı gelişmekte olan Afganistan’da döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk arasındaki ilişkinin analiz edilmesidir. Çalışmanın birinci bölümünde döviz kuru kavramı, çeşitleri, sistemleri, döviz kurunu etkileyen faktörler ve Afganistan’da döviz kuru sistemi konuları incelenmiştir. İkinci bölümde dış ticaret kavramı, teorileri, dış ticareti etkileyen faktörler ve Afganistan’da dış ticaretin gelişimi konularından bahsedilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde yoksulluk kavramı ve çeşitleri açıklanarak; Afganistan’da döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk ilişkisi teorik bir şekilde açıklanmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise konu ile ilgili literatür taramasına ve ampirik analiz sonucunda elde edilen bulguların yorumlanıp değerlendirilmesine yer verilmiştir.

1. BÖLÜM

DÖVİZ KURU KAVRAMI VE ÇEŞİTLERİ

Bu bölümde önce döviz kurunun ve çeşitlerinin kavramsal açıklaması yapılacak olup sonrasında Afganistan'da uygulanan döviz kuru sistemi iki dönem kapsamında incelenecektir.

1.1. DÖVİZ VE DÖVİZ KURU KAVRAMLARI

Döviz ile ilgili geniş ve dar anlamlar kapsamında ekonomistler tarafından farklı tanımlar yapılmaktadır. Geniş anlamda döviz yurt dışındaki ödemelerde geçerliliği olan tüm senetler ve ödeme araçlarını içermektedir. Dövizin dar anlamda tanımı ise dış ticarette genel kabul gören yazılı poliçeler veya yabancı ülke paralarıdır (Karluk, 1998: 293). Her ülke siyasi egemenliğinin göstergelerinden en önemli biri olan kendine özgü bir para birimine sahiptir. Bu paralar veya bu paralarla eşdeğer olan ve ödemelerde para yerinde geçerliliği kabul edilen her türlü ödeme araçlarına bir başka ülkede döviz adı verilmektedir. Uluslararası ortamda ülkeler arasında mal ve hizmet akımları ticaret sonucu olarak gerçekleşirken bu akımlar paralel ve ters olarak para akımlarına neden olmaktadır. Bu akımları sağlayan her türlü ödeme aracını döviz olarak tanımlayabiliriz.

Döviz kuru dünya çapında yaklaşık 137 ülkede yabancı herhangi bir paranın yerli para cinsinden değeri olarak tanımlanırken, 23 diğer ülkede ise yerli paranın yabancı paraya göre değeri veya fiyatı olarak tanımlanmaktadır. Yabancı paraların yerli ve milli para cinsinden fiyatını döviz kuru olarak kabul eden ülkeler için Türkiye, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Afganistan gibi ülkeleri örnek verebiliriz. Milli paranın yabancı para cinsinden fiyatını döviz kuru olarak tanımlayan ülkeler; İngiltere, İsviçre ve Avustralya gibi ülkelerdir (Ertürk, 2010: 279). Yabancı para ulusal para cinsinden fiyatı Avrupa yöntemi veya dolaysız kotasyon (Direct Quotation) olarak da tanımlanmaktadır. Milli paranın yabancı paraya göre değeri ise Amerikan yöntemi veya dolaylı kotasyon (Indirect Quotation) olarak da tanımlanmıştır. Örneğin Türkiye'de 1$ (bir ABD doları) fiyatı Türk Lirası (TL) cinsinden 5.20TL olur. Bu değişim dolaysız yöntemi gösterirken bunun tersi durumu, yani bir Türk Lirasının ABD doları cinsinden fiyatı ise dolaylı yöntemi göstermektedir (Seyidoğlu, 2003: 290).

Döviz ve döviz kuru kavramlarının ortaya çıkması ülkelerdeki üretim fazlalığı veya üretim eksikliğinden ve uluslararası bir ortamda faaliyette bulunmalardan kaynaklanmaktadır. Örneğin yeterli üretime sahip olmayan bir ülke talep fazlalığını fazla üretimi olan bir diğer ülkeden ticaret yoluyla giderebilmektedir. Yabancı mal satın alabilmek için yabancı ülke parası veya yapılacak ticarette yabancı para yerinde kabul edilebilen herhangi bir ödeme aracına ihtiyaç duyulur. Bir yabancı ülkeyi seyahat etmek için o ülkede geçerli olan paraya ihtiyaç duyulmaktadır. Gereken bu yabancı ülke paraları ise belirli bir fiyat üzerine yerli para karşılığında, o ülkeye ihracat veya diğer farklı yollarla elde edilmektedir. Bunlar gibi birçok örnek döviz ve döviz kuru kavramlarının önemini yansıtabilmektedir.

1.2. DÖVİZ KURUNUN TARİHSEL VE TEORİK GELİŞİMİ

Bir toplum tarafından değişim aracı ve değer ölçüsü olarak genel kabul gören ödeme aracına para denir. Para bu ve buna benzer tanımlara göre (değişim aracı, değer ölçütü ve birikim aracı) gibi üç temel görevi üstlenmektedir. Ülkelerde para bu üç temel fonksiyondan ötürü en önemli ekonomik politikası konularından biridir. Ulusal para sistemi kurulmadan önce ülkelerde değişim, barter veya mal- para yani farklı değişim araçları ile gerçekleşmekteydi. Şöyleki ilk çağlarda değişim trampa sistemi (mal karşılığında mal) ile gerçekleşirken, sonralardan deri, tütün, boncuk, platin, bakır, gümüş ve altın gibi farklı mallar ve metaller para birimi ve değişim aracı olarak kullanılmıştır. Otoriteye bağlı olan ve üzerinde otorite simgesini taşıyan ilk metal para değişim aracı olarak Milatten Önce (MÖ) 7. yüzyıl (yy) sonlarından itibaren Lidya ve Uzakdoğu gibi antik bölgelerde kullanılmaya başlanmıştır. (Baltaoğlu, 2008: 5-7).

Ulusal devlet sisteminin 16. yy'da kurulduğundan 19. yy'a kadar merkantilistlerin temel görüşü olan, ulusal zenginliğin kaynağı olarak altın ve gümüş anlayışı para ve ticaret politikalarına hâkim olmuştur. 18. yy'da fizyokratlar ve klasikler liberal felsefe düşünceleri olarak merkantilistlere karşı ters bir biçimde parasal görüşlerini teorik olarak geliştirmeye başlamışlar. Fizyokratlar ve başta Adam. Smith olmak üzere klasik iktisatçılar paranın ekonomide servet kaynağı olmadığını ve sadece bir değişim aracı olduğunu savunmaktadırlar. Smith metal para yerine daha ucuz ve kullanışlı olan kâğıt paranın mübadelede kullanılmasını önermiştir. Karl Marx ise

paranın değer ölçüsü olarak tanımlamaktadır (Uzunoğlu, 2003: 1-3). Para ile ilgili tüm bu karmaşık görüşlere rağmen ülkelerde nüfus, harcama, talep ve ticaret düzeyi artınca belli ve sabit bir değere sahip olan değişim aracının belirlenmesi en önemli konulardan biri olmuştur. 19. yy'dan itibaren ülkeler kendine özgü metal para birimlerinden dış ticarette değişim aracı olarak kullanmayı başlamışlar.

1.2.1. Altın Standardı

Değişimde barter sisteminden kaynaklanan sorunların birçoğu metal para sisteminin uygulamaya geçmesi ile çözülüyor. Metal para sistemlerinden en önemli birisi ise altın standardıdır. İlk altına dayalı sabit bir fiyatı olan banknot 1717 yılında İngiltere'de basılarak kullanılmaya başlamıştır. Dünya çapında farklı piyasalarda 1821 yılına kadar çift metal (bimetalism) sistemi uygulanmıştır. Ancak 1821-1875 dönemi arasında İngiltere gibi bazı madeniyetlerde Gresham Kanunu (kötü para iyi parayı kovar) uygulamaya geçmiş ve neticede çift metal (gümüş ve altın) yerine tek mital yani altın para sistemine geçilmiştir. Bazı diğer ülkelerede mal para uygulaması devam ederken, 1875 yılından birinci dünya savaşına kadar altın para sistemi uluslararası para sistemine tek mital (simmetalism) para sistemi olarak hâkim olmuştur (Krugman ve Obstfeld, 2003: 540). Altın para resmi olarak ilk kez İngiltere'de basıldığı gibi tek metal sistemi olarak da Neo Klasik iktisatçılardan biri olan A. Marshal önerisi ile ilk kez İngiltere'de uygulamaya geçmiştir.

En eski sabit kur sistemi olan altın standardı sistemine göre her ülke parasının değerini altın cinsinden belirli ağırlıkta tanımlamaktaydı. Diğer bir ifade ile altın standardı farklı ülkelerin para birimleri arasındaki değişim oranlarının standart birimi olan altına bağlandığı sabit döviz kuru sistemidir. Sabit bir fiyattan sınırsız miktarda altın almayı veya satmayı merkez bankasının garanti etmesi, istenilen miktarda altın tasarruf etme imkânının serbestliği ve altının bir mal gibi serbest bir şekilde dış ticarette kullanılması, altın standardının temel özelliklerini oluşturmaktadır. Altın para standardında altın para yanında kâğıt para da değişimde kullanılıyordu ve genellikle altın para rezerv olarak tutulurken kâğıt para ise değişim aracı olarak kullanılıyordu. Değişimde araç olarak kullanılan kâğıt paralar merkez bankası tarafından istenilen zaman belli bir fiyatla altın karşılığında satın alınacağı garanti edilmekteydi (Uzunoğlu,

2003: 2). Bundan dolayı dolaşımdaki kâğıt para karşılığı olarak belli bir miktarda altın rezervi merkez bankaları tarafından bulundurulmaktaydı.

Ülkelerde ticaretin hızlı bir şekilde gelişimi ile altın rezervlerinin ayak uyduramaması ve bu kısıtlı altın rezervlerine karşı spekülasyonun artması, altın standardı sistemini ticaretin gelişimini, iş bölümünü ve ülke refahını kısıtlayan bir engel olarak görülmesine neden olmuştur. Tüm bu eksikliklere rağmen altın standardı sistemi 1. dünya savaşına kadar düzenli olarak birçok ülkede uygulanmıştır. Ancak savaş sırasında askeri bütçelerin hızla artışını karşılayabilmek için ABD hariç birçok savaşa dahil olan ülkelerde altın standardı uygulamasına ara verilmiştir. Savaş sonrası ülkeler tekrar altın standardı sistemine dönme çabasında olmuşlar, ama bu isteğe kavuşmak bazı ülkeler için zor ve bazı diğerleri için mümkün olmamıştır. Bunun temel nedeni ise ülkelerin ekonomide yoğun müdahaleleri ve serbest dış ticaretin kısıtlanacağı düşüncesi olmuştur.

Dünya ekonomisinde 1870 lerden birinci dünya savaşına kadar sabit para sistemi olarak altın standardı uluslararası para sisteminin temelini ilk aşamada kısmen ve sonralardan tam olarak oluşturmaktaydı. Yani farklı ülkelerin para birimi altına bağlı veya altına göre değeri biçilmekteydi. Altın para standardında çeşitli para birimleri için sabit bir ölçüt birimi olarak altının kabul edilmesi nedeni ile bu sistem hem ulusal hem uluslararası bir para sistemi konumuna gelmiştir. Bu standart birinci dünya savaşı etkisi ve sonradan 1929 dünya krizi etkileri ile kısmen yürürlükten kalkmışken 2. dünya savaşı etkileri ile 1945 yılına kadar uluslararası para piyasalarından tam olarak geri çekilmiştir.

1.2.2. Bretton Woods Sistemi

ABD'nin Bretton Woods kasabasından adını alan Bretton Woods para sistemi ikinci dünya savaşı sonrasından itibaren 1973 yıllarına kadar uluslararası para sistemini Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund, IMF) önderliğinde yöneten bir sistem olmuştur. İkinci dünya savaşının son yılında ABD ve İngiltere önderliğinde Birleşmiş Milletler'in (United Nation, UN) 44 üye ülkesinin elçilerinin ABD'nin Bretton Woods kasabasında bir araya gelmeleri sonucunda iki uluslararası örgüt yani IMF ve Dünya Bankası (World Bnak, WB) kurulmuştur. Bu kuruluşlarla beraber uluslararası parasal işlemlerin ve ticaretin yönetimi için Bretton Woods para sistemi de

kurulmuştur (Gerald, 1974: 19). Bretton Woods sisteminin ortaya çıkışının temel nedeni ülkeler arasındaki savaşlar ve altın standardından kaynaklanan parasal problemlerin çözülebilmesi ve uluslararası para piyasasını belli bir yönteme tabi tutulmasıydı. Bretton Woods sisteminin kurulması ile birinci dünya savaşı, büyük buhran ve ikinci dünya savaşı etkileri ile uygulamaya geçen dalgalı kur sistemine son verilerek tekrar bir sabit veya ayarlanabilir sabit kur sistemine dönüş yapılmıştır.

Bretton Woods sistemine göre altına değiştirilebilen tek para birimi ABD doları ve diğer tüm ülkelerin parasının değeri ABD doları ile belirlenmekteydi. Diğer ülkeler altın satın alabilmek için önce ulusal paralarını dolara çevirmek zorundaydılar. ABD dolarının altına konvertibilite edilebilen tek para birimi olarak kabul edilmesinin temel nedeni ABD'nin ikinci Dünya savaşı sonrasında savaştan zarar görmemiş tek güçlü ülke ve dünya altın rezervinin yaklaşık ¾'üne sahip olmasıydı. Bretton Woods sisteminin temel amaçları; sabit bir döviz paritesinin oluşturulması, kurlarda olası ani değişikliklerin sadece ödemeler dengesindeki volatiliteden kaynaklanabilmesi, parasal ayarlamaların uluslararası bir danışma mekanizması ile rekabet içermeyen bir şekilde yapılmasıdır (Özbek, 1981: 50). Bretton Woods toplantısında parasal düzenlemeler için hâkim olan iki görüş vardı ki bunların biri İngiltere tarafından sunulan Keynes görüşü ve diğeri ise ABD tarafından sunulan White planıydı. Toplantı sonucunda White planının uygulamaya geçmesine oy çoğunluğu ile karar verildi. Bundan dolayı Bretton Woods sistemi bazen White planı olarak da anılmaktadır.

Bretton Woods sistemi esasına dayanan döviz kuru politikası IMF tarafından 1971 yıllarına kadar uygulanmaktaydı. IMF'e üye olan ülkelerin uluslararası ödemelerde ABD doları kullanmaları, ülkelerde kurların sabit tutulması ve sadece %1'lik değişime izin verilmesi ve büyük değişimler için IMF'ten izin alınması, dolar-altın kurunun da (1 ons altın = 35 ABD doları) olarak sabit kalması, altının sadece dolar karşılığında satılması, ülkelerin yabancı para rezervi olarak merkez bankalarında ABD doları tutma zorunluluğu ve tüm ülkelerin istedikleri miktarda ABD'nin merkez bankasından dolar karşılığında altın satın alabilme veya satma imkânına sahip olması gibi başlıca koşullar Bretton Woods sistemi kapsamında IMF tarafından uygulanan döviz kuru politikasının temellerini oluşturmaktadır (Suna, 2001: 31). Tüm paraların

dolara bağımlılığı ve uluslararası ödemelerde tek ödeme aracı olarak kabul edilmesi ABD'nin gücüne güç katarak dünya merkez bankası hâline getirmişti.

Bretton Woods sisteminin tüm eksikliklerine rağmen 1945-1963 dönemi arasında sorunsuz bir şekilde uygulamaya devam edilmiştir. Ama bu tarihten sonra Vietnam savaşları nedeni ile ABD'de enflasyon oranı yükselmeye başladı. Yükselen bu enflasyon ve dünya genelinde ticaret oranının hızla artışı sabit olan altın arzına, taleplerin artmasına neden olmuştur. Tüm bu nedenlerden dolayı ABD merkez bankası genişlemeci para politikası izlemeye başladı. IMF ise 1967 yılında kendi para birimini Special Drawing Right (SDR) veya Özel Çekiş Hakkı olarak çıkardı (Müslümov vd., 2002: 16). SDR mevcut dolar ve altın rezervlerini kapsayarak sadece merkez bankaları ve IMF- merkez bankaları arasındaki ödemelerde kullanılabilen bir uluslararası döviz birimini oluşturmaktadır. Üye ülkelerin ödemeler dengesi açığına maruz kaldıkları veya dövize ihtiyaç duydukları zaman IMF tarafından belirlenen SDR hakkı karşılığında döviz elde edebilme imkânına sahiptirler.

Tüm bu değişikliklere rağmen Bretton Woods sistemine en önemli değişiklik ise 1971 yılında ABD'nin başkentinde güçlü ekonomiye sahip olan on ülke İngiltere, ABD, Kanada, Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, İsviçre, Japonya ve İtalya'nın Merkez Bankaları Başkanı, Maliye ve Ekonomi Bakanları katılımıyla yapılan toplantı sonucunda meydana gelmiştir. Bu toplantı sonucunda alınan başlıca kararlara göre doların altına karşı %8.6 oranında değerinin düşürülmesi (önce 1ons altın 35 dolar yaparken değişim sonucunda 1 ons altın 38 dolar yapıyordu ki buna göre 1 SDR=1.08571 ABD doları oluyordu), ülkelerin ortalama %9 civarında dolara karşı paralarını revalüe etmeleri, döviz kurunda dalgalanmaların önce % ±1 civarında iken değişime göre % ±2.25 civarında yükseltilmesi gibi kararlar alınmıştır (Baltaoğlu, 2008: 42). Alınan bu yeni kararlar ve dünya ekonomisindeki hızlı gelişmeler Bretton Woods sistemini değiştirerek uygulamada zorlaşmasına neden olmuştur. Son olarak 1973 yılında Avrupa ülkelerinin para piyasasında serbest dalgalı kur sistemi izlemeleri ile Bretton Woods sistemine son verilmiştir.

1.3. DÖVİZ KURU ÇEŞİTLERİ

Döviz kuru ile ilgili ekonomistler tarafından belli kriterlere göre farklı çeşitlendirmeler yapılmaktadır. Bu çalışmada döviz kurunun başlıca önemli olan çeşitlerinden söz edilecektir.

1.3.1. Nominal Döviz Kuru

Yerli para biriminin yabancı para birimi cinsinden fiyatı (dolaylı kotasyon) veya yabancı para biriminin yurtiçi para birimi cinsinden fiyatı (dolaysız kotasyon) yöntemleri ile enflasyonu dikkate almadan iki ülke parasının birbiri cinsinden fiyatını nominal döviz kuru olarak tanımlayabiliriz (Karluk, 1998: 293). Her ülkenin kendisine ait bir para birimine sahip olduğu için ülkeler arasında ticari ilişkilerde bulunmak veya seyahat etmek, amaç ülkenin para birimini kendi paramız veya bir diğer uluslararası geçerliliği olan para birimi karşılığında elde etmek zorundayız. Bu para çevirme süreci nominal döviz kuru olarak anılmaktadır.

Nominal döviz kuru günümüzde birçok ülke tarafından dolaysız kotasyon olarak tanımlanmaktadır. Bundan ötürü herhangi bir yabancı para birimi elde etmek için ödeyeceğimiz yerli para miktarı belirlenen miktardan çoğaldığı süreçte yerli paranın değer kaybettiğini veya nominal döviz kurunun yükseldiğini, tersi durumda ise yerli paranın değer kazandığını veya nominal döviz kurunun düştüğünü söyleyebiliriz. Bu çalışmada şimdiye kadar nominal döviz kuru için yapılan tanımların iki ülkeyi dikkate alması nedeniyle ikili nominal döviz kuru olarak ifade edebiliriz (Ayhan, 2016: 6). Pratikta her bir ülke sadece bir ülke ile değil belki birçok ülke ile ticari ilişkiler sürdürmektedir. Bundan dolayı bir ülkenin dış ticaretinde yer alan tüm ülkeler ile kur ilişkileri bu çalışmanın efektif döviz kuru kısmında açıklanacaktır.

1.3.2. Reel Döviz Kuru

Yurt dışında (yabancı ülkelerde) üretilen malların yurtiçinde üretilen mallar cinsinden göreceli fiyatı olarak tanımlanan reel döviz kuru uluslararası rekabeti yansıtmak için kullanılan en önemli değişkenlerden biridir. Ülkelerde reel döviz kurunun hesaplama yöntemi farklılık içermesine rağmen hesaplama sırasında mutlaka bir yurtdışı veya yurtiçi fiyat endeksi kullanılması gerektirdiği için bu fiyat endeksi

farklı hesaplamalar yöntemine ortak bir payda olarak görülmektedir. Literatürde reel döviz kurunun çeşitli yöntemlerle hesaplandığı gibi farklı tanımlar da yapılmaktadır.

Daha çok teorik olarak kalan ve uygulamaya geçemeyen döviz kuru tanımı ticarette konu olan ve konu olmayan malları esas alarak yapılan tanımdır. Bu tanıma göre reel döviz kuru ticarette konu olan malların göreli fiyatı veya yurtiçi maliyetini yansıtmaktadır. Reel döviz kuru ile ilgili yapılan bir diğer tanım ise satınalma gücü paritesine dayanarak yapılan tanımdır. Bu tanıma göre reel döviz kuru uzun dönemde yabancı ülke fiyatları düzeyinin yurtiçi fiyatlar düzeyine oranı ile yurtiçi ve yurt dışı enflasyon oranını dikkate alarak düzeltilmiş nominal döviz kuru çarpımı sonucunda elde edilmektedir (Hacıevliyagil, 2015: 10).

$$\mathrm{RER}_{\mathrm{ppp}} = \frac{\mathrm{NER} \times \mathrm{P}*}{\mathrm{P}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (1)$$

Yukarıdaki denklem birde RER= Reel Döviz Kurunu, PPP= Satınalma Gücü Paritesini, NER= Nominal Döviz Kurunu, P*= Yabancı Ülke Fiyatlarını, P= Yurtiçi Fiyatlarını göstermektedir.

Yukarıdaki satın alma gücü paritesine göre hesaplanan reel döviz kuru bir ülkenin en çok ticari ilişkide bulunduğu diğer bir ülke ile ikisi esas alınarak reel döviz kuru hesaplandığı için ikili reel kur olarak da anılmaktadır. Bu yöntem ülkelerde reel döviz kurunu hesaplamak için en yaygın kullanılan yöntemlerden biridir.

1.3.3. Efektif Döviz Kuru

Efektif kelimesi nakit yabancı paraya denilmektedir. Uluslararası para piyasalarında ve birçok ülkede 1971 tarihinden itibaren serbest veya dalgalı kur sisteminin kullanılmaya başlaması ile beraber efektif döviz kurları nominal ve reel olarak hesaplanmaya başlamıştr. Efektif döviz kurunun ortaya çıkmasındaki temel neden uluslararası ticarette dahil olan her bir ülkenin birden fazla yabancı ülke paraları ile karşılaşması ve bu paraların ticarette rekabet için önemidir. Serbest para piyasasında ulusal para bir yabancı para karşılığında değer kazanırken diğer bir yabancı para karşısında ise değer kaybetmektedir. Ulusal para kurundaki bu belirsizlikler efektif döviz kuru hesaplanmasını gerekli kılmıştır.

Bir ülke için efektif döviz kuru o ülkenin dış ticaretinde en önemli payı olan ülkelerin paraları ile olan kurun ağırlıklı (ticaret oranları) ortalamasıdır. Efektif döviz kuru hesaplamasında herhangi bir yıl temel yıl olarak seçilir. Temel yılın kur değeri 100 olarak varsayılmakta ve diğer tüm yıllar veya dönemlerin endeksi temel yılın değerine göre oluşturulmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 80). Nominal efektif döviz kuru bir ülkenin dış ticaretinde ağırlıklı payı olan tüm ülkelerin para biriminden oluşturulan sepette o ülkenin para biriminin ağırlıklı ortalamasının alınmasıdır. Nominal efektif döviz kurunu hesaplamak için genellikle aşağıda gösterilen 2 nolu denklem kullanılmaktadır.

$$\mathrm{NEER_a} = \prod_{i=1}^{n} \mathrm{E(i)_a^{w^i}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (2)$$

Yukarıdaki denklemde $NEER_a$= a ülkesindeki Nominal Efektif Döviz Kurunu, n= modelde dahil edilen ülke sayısını, $E(i)^{wi}$= a ülkesinin dış ticaretinde büyük payı olan ülkelerin parası ile olan döviz kurunun ağırlıklı ortalamasını göstermektedir (Darvas, 2012: 2).

Reel efektif döviz kuru ise dış ticarette birden fazla ülke ile ilişkiyi ele almak için kullanılmaktadır ve genellikle aşağıda gösterilen 3 nolu denklemle hesaplanmaktadır.

$$\mathrm{REER_a} = \prod_{i=1}^{n} \left[\frac{\mathrm{P_a}}{\mathrm{Pi^* \times ei,a}}\right]^{\mathrm{wi}} \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots (3)$$

Yukarıdaki denklem üçte $REER_a$= a ülkesi için Reel Efektif Döviz Kurunu, Pi*= i ülkesindeki fiyat endeksini, P_a= a ülkesindeki tüketici fiyat endeksini, w_i= i ülkesinin a ülkesinin kur endeksindeki ağırlığını, ei, a= a ülkesi para birimi (yerli para) cinsinden i ülkesinin parasının kurunu göstermektedir (Altıner, 2015: 20).

1.3.4. Kur Marjı

Döviz piyasasında döviz alış ve satış kurları arasındaki farkı kur marjı (spread) olarak anılmaktadır. Diğer bir tanıma göre kur marjı genellikle bankaların gerçekleştirdiği döviz alış ve satışı sonucunda ortaya çıkan bir fiyat farklılığı olarak görülmektedir. Bu fiyat farklılığının miktarı birçok değişken tarafından belirlenmektedir. Bu etkenlerden biri dövizin işlem niteliğidir. Döviz piyasasında yoğun işlem gören

dövizlerin kur marjı düşükken yoğun işlem görmeyen dövizlerin kur marjı daha yüksektir (Seyidoğlu, 2003: 88). Böylece kur marjını etkileyen diğer faktörler ise zaman aralığı, döviz piyasası istikrarlığı, müşteri niteliği ve döviz miktarıdır.

1.3.5. Alış ve Satış Kurları

Döviz kuru çeşitlerinden bir diğeri döviz alış kuru (bid rate) ve döviz satış kurudur. Döviz alış kuru dövize veya efektife ihtiyacı olan bireyler veya kurumların yerli para cinsinden belirledikleri döviz fiyatıdır (Ordu, 2013: 6). Kâr marjı elde etmek isteyenler ihtiyaçları olan dövizi ucuz fiyat ile satın almak isteseler de serbest döviz kuru piyasalarında döviz fiyatı dövize olan arz ve talep miktarı ile belirlenmektedir.

Satış kuru (offer rate) dövizle ilgilenen bireyler ve kurumların ellerinde bulunan döviz ya da efektif parayı yerli para cinsinden belirledikleri fiyata denilmektedir. Döviz sahipleri maksimum kâr elde etmek için dövizlerini yüksek fiyatla satmak çabasındadırlar.

1.3.6. Çapraz Kur

Çapraz kur bir ülkede bulunan yabancı paraların kendi aralarında değişim oranına denilmektedir. Bir diğer tanıma göre çapraz kur bir temel para üzerinden diğer ulusal paraların arasındaki değişim oranı veya hesaplanan kurun ismidir. Altın standardından sonrası günümüze kadar genellikle ABD doları temel veya aracı para gürevini üstlenmektedir. Genellikle ülkelerde iki yabancı parayı birbirine değiştirirken ABD doları kuru temel alınarak değişim oranı belirlenmektedir (Ertürk, 2010: 330). Ticaret gelişimi ve ülkelerin serbest döviz politikası izlemesi her ülkede birden fazla yabancı para biriminin bulunmasına neden olmaktadır. Döviz piyasalarında bulunan çeşitli yabancı paraların kendi aralarındaki değişim oranı dolar sayesinde kolaylıkla belirlenebilmektedir.

1.4. DÖVİZ KURU REJİMLERİ

Döviz piyasalarında dövizle işlem yapan bireyler ve kurumların döviz arz ve talep ettikleri gibi merkez bankaları düzenleyici bir rol oynakmaktadır. Döviz kuru rejimleri döviz piyasalarında döviz kurunun belirlenmesinde etkili olan sistemlere denilmektedir. Döviz kurları ülkelerde çeşitli yöntemlerle belirlenmektedir. Döviz kuru

sistemlerinin ülkelerde farklılık göstermesinin temel nedeni kur belirlenmesinde merkez bankasının ve arz talepin etkinlilik oranındaki değişimdir (Ordu, 2013: 18).

Uluslararası ortamda her ülke kendi durumuna ve politikasına göre döviz kuru sistemini ayarlamaktadır. Her bir ülkenin kendine göre ayarladığı döviz kuru sistemleri otorite yani merkez bankası tarafından belirlenen sabit kur ve piyasa şartlarında oluşan dalgalı kur sistemleri arasında yer almaktadır. Buna göre bazı ülkelerde otorite ağırlıklı kur sistemi uygulanırken bazı diğer ülkelerde kur sistemi pazar ağırlıklı uygulanmaktadır.

Dünya ekonomisinin sağlam ve hızlı bir şekilde gelişimi için döviz kuru sistemleri önemli bir rol oynamaktadır. İktisat biliminin babası olarak tanılan Adam Smith uluslararası ekonomide para sisteminin rolunu araba tekerliğine benzeterek (great wheel) büyük teker kalimesini kullanmıştır. Bir arabanın hareket edebilmesi için sağlam tekerliklere ihtiyacı olduğu gibi uluslararası ekonominin de gelişmesi için sağlam bir para sistemine ihtiyaç duyulmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 731). Literatürde olduğu gibi bu çalışmada da döviz kuru sistemleri sabit, dalgalı ve karma olmak üzere üç sistem kapsamında incelenecektir.

1.4.1. Sabit Kur Sistemi

Merkez bankası tarafından yerli para değerini korumak amacı ile belirlenen döviz kuruna sabit veya istikrarlı döviz kuru sistemi adı verilmektedir. Sabit döviz kuru sisteminde kur değişimi belli ve küçük bir fiyat aralığında gerçekleşmektedir. Bu sistemde kur piyasası otoriteyi temsil eden merkez bankasının döviz arz ve talep etmesi ile istikrarlı bir şekilde yönetilir. Merkez bankasının arz ve talep yoluyla döviz piyasasını istikrarlı bir şekilde yönetebilmesi için yeterli miktarda döviz ve altına yani kombiyo istikrar fonuna sahip olması gerekir (Koçak, 2006: 20). Çünkü sabit kur sisteminde dövize ihtiyacı olan veya döviz fazlası olan tüm birey ve kurumların döviz ihtiyaçlarının ya da döviz karşısında istedikleri diğer değerli paraların belirlenen bir fiyata göre merkez bankası tarafından giderileceği taahhüt edilmektedir.

Sabit döviz kuru sistemi en eski kur sistemi olarak ülkede iç dengeyi sağlamak için doğrudan etkili olan maliye politikasından ve dolaylı şekilde etkili olan para politikasından yararlanma imkânına sahiptir. Maliye politikası kapsamında kamu

harcamalarını veya vergi oranlarını değiştirebilirken para politikası ile reskont haddi, zorunlu karşılıklar, açık piyasa işlemleri vb. yöntemlerinden yararlanmaktadır. Kısaçası para politikası ile merkez bankası para piyasasında dövizi azaltmak için ulusal para karşılığında döviz satın alırken, piyasadaki döviz eksikliğini gidermek için yerli para karşılığında döviz satmaktadır. Bundan dolayı iç dengeyi oluşturmak için maliye politikasının para politikasından daha etkili olduğunu söyleyebiliriz (Çoban, 2014: 1).

Sabit kur sisteminde istikrarın sağlanabilmesi için etkin olan bir diğer unsur ise ödemeler bilançosunun sürekli açık vermemesidir (Ordu, 2013: 19). Çünkü bu sistemde otorite ödemeler bilançosunda meydana gelen açığı kapatmakla mükelleftir. Sürekli açık yaşanıyor ise gereken dövizi sağlamak merkez bankasını güç durumda bırakacaktır. Sabit kur sisteminde döviz istikrarı ve dış ticaret korunup kur garantisi taahhüt edildiği için bu sistem kredili işlemlerin çoğalmasına imkân sağlar. Sabit kur sistemi uluslararası ekonomide altın standardı döneminde, özellikle klasik altın standardı (1880-1914) döneminde uygulanmıştır.

1.4.1.1. Sabit Kur Sisteminin Avantaj ve Dezavantajları

Sabit döviz kuru sisteminin en temel avantajı ulusal ve uluslararası ticaret ve yatırımların kur belirsizliklerinden kaynaklanan risklerden korumasıdır. Yatırımcıların geleceğe dair döviz kuru için bilgi edinebilmeleri yatırımlarını risksiz bir şekilde gerçekleştirmelerine imkân sağlar. Bundan dolayı yabancı yatırımların ülkeye girişini ve yerli yatırımcıların diğer ülkelerde yapacakları yatırımların riskini azaltmaktadır (Gök, 2006: 132). Ulusal para miktarında herhangi bir ani değişiklik durumundan kaynaklanan kur değişimi, sabit döviz kuru sisteminde önlenilmektedir. Böylece yatırımlardan ve para miktarından kaynaklanan faiz oranlarındaki oynaklığı azaltarak ulusal ve uluslararası borçlanma imkânlarını kolaylaştırmaktadır.

Sabit kur sisteminde döviz kuru merkez bankası tarafından belirlenerek istikrarlı bir şekilde devam ettiği için spekülatörler kur dalgalanmasından kâr elde etme beklentisinde olmayacaklar. Bundan ötürü spekülasyon imkânları ortadan kalkmış olacaktır. Bir diğer avantaj ise sabit döviz kurunun yüksek disiplin içermesidir. Bu disiplin para ve maliye politikalarının otorite tarafından kontrol edilmesini zorunlu kılmaktadır (Erdoğan, 2007: 7). Bir ekonomide ücret ve fiyatlar beklenen kur düzeyine

göre değişmektedir. Sabit kur sisteminde beklenen kur düzeyi merkez bankası tarafından belirlenmiş olduğu için ücret ve fiyatların değişimi ya da genel olarak enflasyon düzeyindeki değişim kısıtlı olacaktır.

Sabit döviz kuru sisteminin içerdiği başlıca dezavantajlardan biri otoriteye karşı veya geleceğe dair olumlu beklentinin yüksek olmasıdır. Bu beklentiyi zedeleyecek herhangi bir güven sorunu yaşandığı durumlarda döviz taleplerinin anidan artması en büyük ekonomik krizlerden biri olan döviz krizi yaşanma ihtimalinin yüksek olmasıdır (Gök, 2006: 133). Bir diğer dezavantaj sabit kurun faiz riskini azalttığı için ülkede dış borçlanma yaygınlaşır ve borç oranı yükselir. Bu artan borçlar ülkedeki cari açığa, reel döviz kurunun yükselmesine, ihracatın azalmasına, ithalatın artmasına, ekonomik büyüme oranının düşmesine ve benzeri mali sorunlara neden olmaktadır.

Sabit kurun bir diğer dezavantajı yabancı ülke para politikasından kaynaklanan dışsal etkilerdir. Sabit kur uygulayan bir ülkede döviz kuru sabit tutulduğu için ilgili dövizin ait olduğu ülkedeki beklenmeyen bir parasal değişim dışsal bir unsur olarak tüm ekonomiyi etkilemektedir.

1.4.2. Esnek (Dalgalı) Kur Sistemi

Kur sistemlerinin oluşturduğu yalpazenin ilk ucunda sabit kur sistemi yer alırken son ucunda ise esnek veya dalgalı kur sistemi yer almaktadır. Esnek kur sistemi genel tanımı ile piyasa (arz ve talep) tarafından belirlenen kur olarak kabul edilmektedir. Bu sistemde para politikasının bağımsız olduğu veya çok az müdahale edildiği ve merkez bankasının döviz kurlarının belirlenmesinde belli bir etkiye sahip olmadığı savunulmaktadır. Esnek kur sisteminde döviz piyasasındaki toplam arz ve talebin kesiştiği denge fiyatı döviz kurunu oluşturur. Bundan dolayı bu sistemde herhangi bir müdahale olmadığı için müdahale maliyetleri görülmemektedir (İşgüden ve Akyüz, 1990: 116). Bu sistemde beklenmeyen kur değişikliği gerçekleştiği durumda aniden dış denge sağlanır. Bu nedenle devletin döviz bulmak veya döviz arz etmek gibi sorumluluğu olmayacaktır.

Serbest değişen veya esnek kur sistemi başta M. Friedman olmak üzere tüm Chicago iktisat okulu iktisatçıları tarafından savunulmaktadır. Bu sistemde dengeyi sağlamak için para politikası etkin bir şekilde kullanılabilmektedir. Dünya ekonomisinde

genellikle finansal serbestleşme kabul edildiğinden beri ulusal ekonomiler ve özellikle küçük ekonomiler dışsal şoklardan daha çok etkilenmektedir. Bu dışsal şoklara karşı serbest döviz kuru dayanıklı bir kur sistemi olarak kabul edilmektedir.

1.4.2.1. Esnek Kur Sisteminin Avantaj ve Dezavantajları

Esnek kur sitemi 1971 yıllarından bu yana birçok ülke tarafından farklı boyutlarda uygulanmaktadır. Serbest kur sisteminin sağladığı en temel avantajlar şunlardır; İlk avantaj uzun dönem için kur dengesinin sağlanmasını hızlandırmak ve iç piyasadaki göreceli fiyatların belirlenmesini kolaylaştırmaktır (Müslümov vd., 2002: 38). Bir diğer avantaj esnek kur sisteminin temelini piyasadaki arz ve talep oluşturduğu için kur piyasası herhangi bir müdahale gerektirmeden kendi kendine dengeyi sağlar. Bundan dolayı bu sistemde kur rezervlerine, özellikle orta vade için dış rezervlere ihtiyaç duyulmamakta ve olası kur krizleri engellenmektedir. Dış dengeyi esnek kur sistemi sağlayabildiği için, otorite iç dengeyi sağlamak amacına para ve maliye politikalarından yararlanabilmektedir.

Sabit kur sisteminde ulusal paranın değeri devlet tarafından belirlendiği için bu değer bazen gerçek değer olmayabilir. Dalgalı kur sisteminde ise ulusal paranın değeri yabancı paralar karşısında gerçek değer olarak piyasa ortamında belirlenmektedir. Uluslararası ticarette karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ülkelerin para değeri dış ticaret fazlası nedeni ile yükselmekte ki bu yükselme ülkenin ihracatını olumsuz etkilerken ülke ithalatını olumlu etkilemektedir. Sonuç olarak dıs ticaretten etkilenen bu ulusal para değeri uzun dönemde serbest kur sistemi etkileri ile tekrar dengeye ulaşmaktadır (Seyidoğlu, 2007: 735). Bu ve buna benzer durumlarda dalgalı kur sistemi ülke ekonomisini dış şoklardan hızlıca arındırarak enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik sorunları engellemek veya en azından azaltmaktadır.

Esnek kur sisteminden kaynaklanabilen sorunlar veya dezavantajları şu şekilde özetleyebiliriz; Dalgalı kur sisteminde ekonomik birimler arasında risk algısı yüksek olduğu için ticari ve finansal işlemlerin azalma ihtimali görülmektedir. Bu sistemde finansal yapılar ve firmaların beklenmeyen bir kur dalgalanmasından büyük zarara maruz kalma ihtimalı yüksektir (Ordu, 2013: 24). Bir diğer dezavantaj ise serbest kur yolu ile diğer ülkelerde gerçekleşen enflasyonun ülkeye ithal edilmesidir.

1.4.3. Karma Kur Sistemi

Karma kur sistemi sabit ve serbest kur sistemlerinin birbirine yaklaşması yani sabit kurun esnekleştirilmesi veya esnek kura müdahale edilmesi sonucunda ortaya çıkan bir döviz kuru sistemidir (Suna, 2001: 32). Karma kur sistemi müdahale veya serbestlik derecesine göre çeşitli isimlerle anılmaktadır. Bunlardan biri yönetimli dalgalanan kurdur. Bu sistemde piyasa ortamında arz ve taleple belirlenen döviz kuru aşırı dalgalanmalar sergilediği zaman merkez bankasının para piyasasında alım ve satımı ile kur istikrarı sağlanır. Özetle belirtmiş olursak bu tür karma sistemde kur piyasasında kısa sürede meydana gelen talep fazlasını merkez bankası döviz satarak ve arz fazlasını ise piyasadan döviz satın alarak kısa dönem için döviz kurunda istikrarı sağlamaya çalışır.

Bir diğer karma sistem genişletilmiş sınırlar (pariteler) sistemidir. Bu sistemde döviz kuru merkez bankası tarafından üst ve alt sınır olmak üzere iki sınır içerisinde belirlenerek serbest bırakılır. Bu pariteler içinde döviz kuru arz ve talep miktarı ile belirlenmektedir. Gelir veya genel fiyat düzeyindeki değişim gibi nedenlerden dolayı aşırı kur değişimi gerektirdiği zamanlarda merkez bankası tarafından paritelerde yeniden düzeltme yapılır. Bir diğer karma kur sistemi dolarizasyon veya para ikamesidir. Bu sistem iki şekilde uygulanır. Biri tam ikame yani bir ülkenin kendi parasını piyasadan çekerek yabancı bir parayı kendi para birimi olarak kabul etmesi ve diğeri ise kısmi ikamedir. Kısmi ikamede yüksek enflasyon beklentisi gibi bazı durumlarda para tutma maliyetini minimize etmek veya yerli paranın değerini korumak amacı ile yabancı para cinsinden finansal varlıklar kullanmaktır.

Sürünen parite olarak anılan bir diğer karma kur sisteminin işleyişi genişletilmiş pariteler ile yaklaşık aynıdır. Bu sistemde parite etrafında kur dalgalanmalarına belirli sınırlara kadar izin verilmekte. Bu sistemin içerdeği temel fark merkezi kurun son birkaç hafta veya ortalamasına bağlı düzenli bir şekilde değişmesi, yani kurdaki değişim önceden belirlenmiş bir şekilde gerçekleşmektedir (Ceren, 2005: 77). Para birlikleri veya parasal alan olarak anılan bir diğer karma kur sisteminde birkaç ülkeden oluşan bir ortak para alanı kurulur. Birlikte dahil ülkelerin paraları bazı ortak özelliklere dayanarak sabit

kur ile birbirine bağlanırken diğer paralara karşı serbest kur sistemi uygulanmaktadır. Bu sisteme örnek olarak Avrupa Para Birliğini gösterebiliriz.

1.5. DÖVİZ KURUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Bir ekonominin en önemli göstergelerinden biri olan döviz kuru çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Geleceğin döviz kurunu tahmin edebilmek ve kurdan kaynaklanan riskleri yönetebilmek için döviz kuru belirlenmesinde etkili olan unsurları tanıyarak incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada döviz kurunu etkileyen faktörler ekonomik ve politik olmak üzere iki başlık altında incelenecektir.

1.5.1. Ekonomik Faktörler

Burada döviz kurunu etkileyen en önemli ekonomik faktörlerden sırası ile paragraflar şeklinde bahsedilecektir.

- **Arz ve Talep:** Bir ülkede döviz kurunu veya yabancı para fiyatını belirlenmesinde etkili olan en önemli ekonomik faktörlerden biri arz ve taleptir. Herhangi bir ekonomide dövize olan talep oranının döviz arzından fazla olduğunda (cari açığın fazla olması) yerli para yabancı paraya karşı değer kaybeder ve döviz kuru yükselir. Tersi durumda döviz arzının döviz talebinden fazla olması sonucu ülkedeki döviz rezervlerinin artmasına ve ulusal paranın değer kazanmasına yani döviz kurunun düşmesine neden olmaktadır.
- **Ekonomik Büyüme:** Döviz kurunu etkileyen bir diğer değişken ekonomik büyümedir. Bir ekonomideki büyüme yatırımlara özellikle dış yatırımlara dayanan büyüme ise ilgili ülkeye döviz girişini sağlar ve döviz fiyatını düşürür. Eğer ekonomik büyüme ülkedeki gelir artışı sonucu olan talep ve tüketim artışından ve dış açıktan kaynaklanıyorsa ithalat yoluyla ülkeden döviz çıkışı gerçekleşir. Bu durum yerli piyasada döviz kurunun yükselmesine neden olur (Çağlar, 2003: 80).
- **Ödemeler Dengesi:** Döviz kurunun belirlenmesinde etkin olan bir diğer ekonomik faktör ödemeler dengesidir. Bir ekonomide ihracatın ithalata nazaran gittikçe artması dış borçların azalmasına ve ulusal paranın değerlenmesine neden olur. İthalatın gittikçe artması ise yabancı paraya talebi çoğaltarak döviz rezervlerini olumsuz etkiler ve dış borçlanmaya neden olur. Tüm bu olumsuzluklardan ötürü ulusal para değer kaybeder ve döviz kuru yükselir.

- **Ulusal Para Arzı ve Enflasyon:** Döviz kurunu etkileyen faktörlerden bir diğeri para arzıdır. Bir ekonomide farklı sebeplerden ötürü ulusal para arzındaki fazla artış paranın satın alma gücünü olumsuz etkiler ve fiyatlar üzerinde enflasyonist bir etki yaratır. Bundan dolayı yerli para yabancı paraya karşı değer kaybeder ve döviz kuru yükselir.
- **Faiz Oranları:** Ekonomiler arasında faiz oranı farklılıkları döviz fiyatını etkileyen bir diğer önemli faktördür. Son yıllardaki sermaye hareketlerinin serbestleşmesi portföy hareketlerini bir ekonomiden diğerine kolaylaştırmıştır. Bundan dolayı sermayeler çok hızlı bir şekilde yüksek faiz beklentisi bulunan ekonomilere doğru kaymaktadır. Sermayelerin beklenmedik bir şekilde ülkeyi terk etmesi ekonomileri zor bir durumda bırakarak bazen döviz krizlerine neden olmaktadır. Faiz oranındaki değişim sonucunda gerçekleşen bu sermaye hareketliliği ve döviz kurunun dalgalanması Fisher Etkisi olarak bilinmektedir (Özdemir, 2010: 9).
- **Diğer Ekonomik Faktörler:** Bir ekonomideki yatırımlar, işsizlik oranı, ekonomik gelişme, ekonomik istikrar vb. tüm makro göstergelerin döviz kuru üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak farklı boyutlarda etkili olduğunu söyleyebiliriz. Her ülkede makroekonomik göstergeler o ülkenin ekonomik performans düzeyini sergiler. Bundan dolayı bir ekonominin performans düzeyinin olumlu gözükmesi o ülke parasının değerli ve güvenilir olmasına neden olurken tersi durumda ise ulusal paranın değer kaybetmesine neden olmaktadır.

1.5.2. Politik Faktörler

Döviz kurunu etkileyen politik faktörler genellikle iki türlü politikalardan oluşmaktadır. Birincisi devlet, merkez bankası veya ilgili kurumların ekonomiye ve özellikle döviz kuruna dair aldıkları düzenleyici veya önleyici kararlardır. İkincisi ise ülkedeki siyasi istikrar, güvenlik düzeyi ve dış ilişkiler gibi iktidara yönelik politikalardır.

Merkez bankasının farklı yöntemlerle doğrudan veya dolaylı olarak döviz kurunu etkilediği gibi ülkede bulunan ekonomik kurumlar da ihracat, dış borç vb. yöntemlerle yabancı paraları ülkeye çekerek kur fiyatlarını etkilemektedir. Böylece devlet yabancı yatırımlara dair vergi oranlarını değiştirme gibi teşvik edici politikalar izleyerek dış yatırımlar yoluyla ülkeye döviz girişini sağlayarak kur fiyatını etkilemektedir.

Bir ülkedeki siyasi istikrar o ülkenin tüm ekonomisini etkilemektedir. Birçok ülkede seçim zamanlarından kaynaklanan siyasi istikrarsızlıklar döviz kurunu etkilediği gibi, terör olaylarına maruz kalan veya farklı nedenlerden dolayı savaş ortamına dönüşen ülkelerde de ulusal para gün geçtikçe değer kaybetmektedir. Bunun temel nedeni o ülkelerdeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ve yatırımların güvenlik riskidir. Bundan ötürü bir ülkedeki siyasi istikrarı döviz kuru belirlenmesinde en önemli faktör olarak belirtebiliriz (Singhateh, 2016: 14).

1.6. DÖVİZ KURUNUN BELİRLEME YÖNTEMLERİ

Literatürde tarih boyunca döviz kurunu belirlemek için kullanılan farklı yöntemler iki ana başlık altında incelenmektedir. Birinci grup yöntemler genellikle sabit kur sistemine dayanan ve uzun dönemli kur değişimini tahmin eden modellerden oluşur. İkinci yöntemler ise 1970 yıllarından sonraki dönemlerde uygulanan kur belirleme modellerini kapsamaktadır. Kurdaki daha kısa dönemli değişimleri inceleyen yeni yöntemler dünya ekonomisindeki gelişmelere uyumlu bir şekilde tasarlanmıştır.

Burada döviz kuru belirlemesinde kullanılan yöntemler iki alt başlık şeklinde incelenecektir.

1.6.1. Geleneksel Yöntemler

Uluslararası para sisteminde Bretton Woods sisteminin çöküşüne kadar döviz kurunu belirlemede kullanılan tüm yöntemler geleneksel döviz kuru belirleme yöntemleri olarak anılmaktadır. Geleneksel yöntemlerden genellikle sabit döviz kuru uygulanan ve uluslararası sermaye hareketlerinin yavaş olduğu dönemlerde kullanılmıştır (Öztürk ve Bayraktar, 2010: 159). Bu dönemlerde sermaye hareketlerinin gelişmemesi ve kur sistemindeki durgunluklar nedeni ile döviz kuruna yönelik daha çok uzun dönemli tahminler yapılmaktadır. Bundan dolayı geleneksel yaklaşımlarda ticaret akımlarına dayanarak döviz kurunu açıklamaya çalışılmıştır. Bu kapsamda kullanılan en önemli yöntemler; dış ticaret yaklaşımı ve satın alma gücü paritesidir.

- **Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı:** Bu geleneksel yaklaşıma göre bir ülkenin dış ticaret bilançosu o ülkenin döviz kurunu belirleyen en temel etkendir. Bu sisteme göre bir ülkenin dış ticareti açık verirken (toplam ithalatın toplam ihracattan fazla olması) o

ülkede döviz talebini artırır ve yerli paranın değer kaybetmesine neden olur. Tersi durumda dış ticaret bilançosunun fazla vermesi (toplam ihracat gelirinin toplam ithalat gelirini aşması) ülkede döviz arzını artırır ve ulusal paranın yabancı paralara karşı değer kazanmasına neden olur (Su, 2015: 22). Dış ticaret yaklaşımına göre bir ülkede döviz fiyatını ve ulusal paranın değerini dış ticaret belirlediği için o ülkede; reel gelir düzeyindeki değişim, tüketici tercihi, teknoloji gelişimi, iç ve dış malların fiyatı gibi dış ticareti etkileyen tüm faktörler de döviz kurunu ve yerli para değerini etkilemektedir. Dış ticaret yaklaşımına göre döviz arz ve talebi sadece dış ticaret için yapılmaktadır. Bu yaklaşım sermaye hareketlerinden, faiz oranlarından ve finansal piyasalar etkisinden kaynaklanan döviz arz ve talebi ve döviz kuru dalgalanmalarını dikkate almamakta. Bundan ötürü bu yaklaşımın yeni ekonomilerde geçerliliği görülmemektedir.

- **Satın Alma Gücü Paritesi Yaklaşımı:** Satın alma gücü paritesi yaklaşımı tek fiyat kanununa dayanan bir geleneksel döviz kuru belirleme yöntemidir. Bu yönteme göre dış ticarete konu olan homojen malların aynı döviz cinsinden dünya genelinde aynı fiyata sahip olması savunulmaktadır. Bundan dolayı bu yönteme göre fiyatlar genel seviyesi değişimi ve döviz kuru değişimi arasında bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkiyi kurarak döviz kurunu belirlemeye çalışan ilk iktisatçı 1918 yılında İsveçli Gustav Cassel olmuştur (Hacıevliyagil, 2015: 13). Herhangi bir risk almadan mevcut fiyat farklılıklarından yararlanarak kâr sağlamak amaçlı para piyasalarında yapılan uluslararası arbitraj faaliyetleri tek fiyat kanununun temelini oluşturmaktadır. Tek fiyat yasasına göre bir birim yerli para dünyanın her ülkesinde aynı satın alma gücüne sahiptir. Tek fiyat yaklaşımı sıfır taşıma giderleri, tam istihdam, serbest dış ticaret ve tam bilgi gibi varsayımlar altında geçerlidir.

  Satın alma gücü paritesi mutlak ve nispi olmak üzere iki şekilde açıklanmaktadır. Mutlak satın alma gücü paritesinde belli ve homojen bir mal sepetinin bir ülkedeki fiyatının cari döviz kurlarına göre dünyanın her yerinde aynı olacağı varsayılmaktadır. Bu yaklaşımda tek fiyat yasası sadece bir mal için değil bir mal sepeti için geçerli olduğu kabul edilmektedir. Nispi satın alma gücü paritesi iki ülke arasındaki enflasyon oranı farklılıklarını döviz kurunu veya kur dalgalanmalarını belirleyen etken olarak kabul etmektedir (Seyidoğlu, 2003: 382). Literatürde bu iki yaklaşımı açıklamak için kullanılan denklemler aşağıdaki gibidir:

$$ER_a = {}^{P^a}/_{P^b} \quad \ldots(4) \quad \rightarrow \text{Mutlak satın alma gücü paritesi}$$

$$[E(ER) - ER_0/ER_0] = {}^{P^a}/_{P^b} \quad \ldots(5) \quad \rightarrow \text{Nispi satın alma gücü paritesi}$$

Yukarıdaki 4 ve 5 nolu denklemlerde ER döviz kurunu, P fiyat düzeyini, a ve b iki ülkeyi, E(ER) beklenen döviz kurunu, ER_0 ise cari kuru göstermektedir. Eşitliklerden yola çıkarak özetlemiş olursak; mutlak satın alma gücü paritesinde döviz kuru iç ve dış fiyat endeksleri oranına bağlıyken nispi satın alma gücü paritesinde iç ve dış enflasyon oranıyla yerli paranın değerindeki beklenen değişim arasında bir ilişki kurulmaktadır.

1.6.2. Yeni Yöntemler

Bretton Woods sisteminin çöküşünden sonra döviz kurunu belirlemek için kullanılan yöntemlerin tümüne yeni yöntemler denilmektedir. Uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerine serbestleşme politikalarını uygulanması ve iletişim teknolojisi gelişimi sonucunda mali fonların faiz duyarlılıkları artmıştır. Böylece para piyasalarında ani giriş ve çıkışlar döviz kurunda aşırı belirsizliklere neden olarak enflasyon oranını artırmış ve ülkelerin refah düzeyini olumsuz etkilemeye başlamıştır. Böyle bir ortamda döviz kurunu belirlemek için gündeme gelen yeni döviz kuru yöntemleri burada sırasıyla ele alınacaktır.

- **Yeni Keynesyen (Mundell-Fleming) Yaklaşımı:** İki yeni keynesyen iktisatçı Robert Mundell (1963) ve Markus Fleming (1962) tarafından geliştirilen bu yöntemde uluslararası sermaye hareketleri Keynesyen gelir harcama modeline dahil edilmiştir. Bu yaklaşımda tam sermaye hareketliliği, istikrarlı döviz kuru ve dışa açık bir ekonomi varsayımları ile döviz kurunu belirlemeye çalışılacaktır. Bu yöntem ekonomideki papular IS-LM modeli kapsamında; mal piyasasını gösteren IS, para piyasasını gösteren LM ve ödemeler dengesini gösteren BP eğrileri ile açıklanmaktadır (Mundell, 2001: 222). Mundell-Fleming modeline göre dışa açık bir küçük ekonomide kısa dönemli iç IS-LM dengesi ticaret dengesizliği ile beraber hareket etmektedir. Bundan dolayı böyle bir durumda devlet dış ticaret akımlarından kaynaklanan dengesizliklere karşı sermaye hareketlerinden yararlanarak para piyasasında ve ödemeler bilançosunda dengeyi sağlama imkânına sahiptir. Bu yönteme göre sermaye hareketleri ile döviz kuru düşüşü veya real gelir artışı sağlanabildiği gibi ülkeler arasındaki faiz oranı farklılıklarından yararlanarak döviz kurunu belirlemek de mümkündür. Mundell-Fleming yaklaşımına,

kısa dönemli bir model olduğu ve diğer bazı eksikliklerinden dolayı eleştiriler yapılmış olsa da birçok ekonomist tarafından savunulmaktadır.

- **Parasalcı Yaklaşım:** Uluslararası döviz kuru sisteminde 1970'li yıllardan itibaren esnek döviz kuru sistemine geçilmesi ile beraber, istikrarlı kur sistemine dayanan yeni Keynesyen kur belirleme yöntemi yetersiz hâle gelmiştir. Yeni Keynesyen yaklaşımına eleştiri olarak Jacop A. Frenkel başta olmak üzere birkaç parasalcı ekonomist tarafından geliştirilmiştir. Parasalcı yaklaşımın odak noktası döviz kurunun para politikasındaki değişimlere karşı tepkisi olmuştur. Bu yaklaşımın temelleri David Hume'un fiyat altın para mikanizmasına dayanmaktadır (SU, 2015: 28). Parasalcı yaklaşımda da Keynesyen yaklaşımında olduğu gibi denge döviz kuru geleceği veya beklentileri dikkate alarak döviz arz ve talebinin kesiştiği noktada oluşmaktadır. Bu yaklaşımda Keynesyen yaklaşımın tersine gayrimenkul yatırımları modele dahil edilerek yatırımların faiz esnekliği yüksek, para talebinin faiz esnekliği düşük ve para politikasının tam etkin olduğu kabul edilmektedir.

  Parasalcı yaklaşıma göre döviz kuru iki ülke parasının arz ve talebi tarafından belirlenmektedir. Bir ülkede ulusal para diğer ülke parasından daha çok arz ediliyorsa o ülkede döviz kuru artacaktır (Öztürk ve Bayraktar, 2010: 169). Çünkü herhangi bir faaliyette artış veya ekstra para talebi olmadan ulusal para arzındaki artış doğrudan fiyatları yükseltir ve yerli para değerinin düşmesine sebep olur. Aksi durumda bir ekonomide gelir, üretim ve büyümedeki reel artış para talebini artırarak ulusal paranın değer kazanmasına ve döviz kurunun düşmesine neden olmaktadır. Böylece para arz ve talebi döviz kurunu belirlemiş olur.

- **Portföy Dengesi Yaklaşımı:** Yabancı menkul değerlerin arz ve talebindeki değişim ile günlük kurdaki değişimi açıklamaya çalışan portföy dengesi yaklaşımının temelini Harry Markwitz (1952) ve James Tobin (1958) in para talebi ve portföy kuramı üzerindeki çalışmaları oluşturmaktadır. Bu yöntem, yerli ve yabancı finansal varlıklar arasında risk beklentisi farkı olmadan tam ikameyi varsayan parasalcı yaklaşıma karşı bir eleştiri olarak geliştirilmiştir. Bu yönteme göre gerçek hayatta bireylerin tüm servetlerini sadece bir varlığa değil belki maksimum getiri sağlamak ve geleceklerini güvence altına almak amacıyla çeşitli hisse senedi, tahvil, banka hesabı, arazi, bina, vs. varlıklara yatırdıkları veya nakit para olarak ellerinde bulundurdukları görülmektedir. Sermayenin çeşitli

yatırımlara dağıtılması ise beklenen riskin minimizasyonu ve fayda maksimizasyonu amaçlı yapılmaktadır. Portföy modeline göre bir ülkede merkez bankasının daraltıcı para politikası ile tahvil satarak piyasadan parayı toplaması ekonomide ulusal para miktarının azalmasına ve faizlerin yükselmesine neden olur. Bundan dolayı yerli ve yabancı portföy yatırımcıları bu durumdan yararlanmak amacı ile yerli finansal değerlere yönelirler (Seyidoğlu, 2007: 432). Böylece yerli ve yabancı sermayenin eksik ikamesi kanıtlanmış olur ve sonuç olarak ülke parası değer kazanır ve döviz kuru düşer.

- **Faiz Haddi Yaklaşımı:** Ülkeler arasında döviz kurları ile faiz oranı farklılıklarına dayanan bu yaklaşıma göre ekonomiler arasında faiz oranı farkı sermaye hareketlerine neden olmaktadır. İki ülkenin birinde faiz oranı yükselirse diğer ülkede olan finansal sermayeler bu yüksek faizden yararlanmak için birinci ülkeye yönelecektir. Bu sermaye hareketliliği iki ülke arasında faiz oranının aynı olmasına kadar devam edecektir. Sermaye sahipleri minimum risk ve maksimum getiri beklentisi olan yatırımlara yöneldikleri gibi borç almak isteyenler de en düşük faiz oranı içeren fonlar aramaktadırlar (Güney ve Tunalı, 2017). Faiz haddi yaklaşımı literatürde güvence altına alınan faiz haddi (Genişletilmiş Fisher Etkisi) ve güvence altına alınmamış faiz haddi (Uluslararası Fisher Etkisi) olmak üzere iki şekilde incelenmektedir (Isard, 1995: 76). Güvence altına alınmış faiz haddi yaklaşımına göre kısa dönemde beklenen enflasyon oranındaki artış faiz oranını da artıracaktır. Böylece enflasyondan kaynaklanan ulusal para değerindeki kayıp faiz oranındaki artış ile kapanmış olur. Daha çok uzun vadede geçerliliği olan Uluslararası Fisher Etkisi yaklaşımına göre ise yüksek faiz oranına sahip olan ülkenin parası, düşük faiz oranına sahip ülke parasına karşı değer kaybetmektedir.
- **Uyarlanmış ve Rasyonal Beklentiler Yaklaşımı:** 1955'lerde Philip David Cagan tarafından temelleri atılan uyarlanmış beklentiler yaklaşımına göre döviz kurundaki beklenen değişimler bir önceki dönemde gerçekleşen dalgalanmalara bağlıdır. Yani bu yaklaşımda geleceğe yönelik bilgileri önemsemeden geçmişteki döviz kuru beklenen döviz kuruna yön vermektedir. Bu yaklaşıma dair, ani şoklara karşı reaksiyonunun düşük olması ve teorik olarak zayıf olması nedeniyle eleştiriler yapılmaktadır.

  Rasyonal beklentiler yaklaşımına göre karar birimleri ve bireyler rasyonal bir şekilde geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki bilgilere ve beklentilere dayanarak kendi

hareketlerine yön vermektedirler (Öztürk ve Bayraktar, 2010: 181). Yani bu yöntemde tüm bilgiler incelenerek beklentiler oluşturulur ve karar verilir.

1.7. AFGANİSTAN'DA DÖVİZ KURU SİSTEMİ

Günümüzdeki Afganistan 1919 yılında Britanya İmparatorluğundan bağımsızlığını kazanmıştır (Ghobar, 1996: 755). Bu tarihten sonra ülkede ulusal para birimi ve döviz kuru ile uygulanan sistemler ve gerçekleşen değişimler bu çalışmada iki alt başlık altında incelenecektir. Çalışmada Afganistan'da tüm alanlarda yeniden yapılandırma sürecinin başlangıç noktası ve piyasa ekonomisine geçiş tarihi olan 2001 yılı ayırım noktası olarak seçilmiştir. Bundan dolayı burada 2001 öncesi ve sonrası başlıkları altında Afganistan'da döviz kuru sistemleri incelenecektir.

1.7.1. Afganistan'da 2001 Öncesi Döviz Kuru Sistemi

Afganistan'da ilk ulusal kâğıt para 1919 yılında Kral Amanullah Khan zamanında Rupye-i Kâbili ismi ile basılmıştır. Bu para birimine 1925 yılında Afgani (AF) ismi verilmiş ki bu isim şimdiye kadar Afganistan'ın para biriminin ismidir. 5AF, 10AF ve 50AF değerlerinde basılan bu paraların üzerinde Farsça, Peştuca, Urduca ve Türkçe yazılar yazılmaktaydı. Bu paranın değeri (10Af=3gram altın) olarak belirlenmiştir (Mesud, 2001: 210). Bu paraların üzerinde yazılan iki yabancı dil (Türkçe ve Urudca) o zamanda Afganların Türkiye ve Hindistan ile güçlü bir ticari ilişkisinin olduğunu ve bu üç ülke parasının birbirinde geçerliliğini göstermektedir.

Afganistan'da banka kurulmadan önce döviz değişimi işlemleri ülkede bulunan sarraflar, genellikle Hindistanlı tüccarlar tarafından yürütülmekteydi. Afganistan'da ilk banka Afganistan Milli Bankası unvanı ile 1933 yılında Abdul Majid Zabuli isimli bir milli tüccar önderliğinde kurulmuştur. Bu banka Afganistan Merkez Bankasının (Da Afghanistan Bank, DAB) 1939 yılında kuruluşuna kadar merkez bankasının döviz kuru belirleme, para basma gibi bazı görevlerini üstlenmiştir (Arif, 2006: 35). 1939 yılında DAB'ın kurulması ile devletin Afgan Milli Bankasında bulunan tüm varlıkları bu bankaya transfer edilmiştir. Yeni para bu banka tarafından 2AF, 5AF, 10AF, 20AF, 50AF, 100AF, 500AF ve 1000AF değerlerinde "Da Afghanistan Bank" başlığı altında basılıp piyasaya dağıtılmıştır. Bu dönemlerde Afganistan'da sabit döviz kuru sistemi uygulanarak döviz kuru merkez bankası tarafından belirlenmekte ve yerli para ise altın

rezervine göre basılmaktaydı. Dış ticaretten elde edilen altınlar altın rezervini oluşturup yerli para değerini korumaya devam etmekteydi.

Afganistan para politikasındaki bu uygulamalar zaman gelişiminde iktidar değişimleri ile beraber bazı küçük değişikliklere tabi tutularak 1977 yılına kadar devam etmiştir. 1978 yılında darbe ile iktidara geçen Nurmuhammad Taraki ordunun desteğini kazanma amacı ile maaşları artırmıştır. Maaşları karşılamak için basılan paralar ve siyasi istikrarsızlık ulusal paranın değer kaybetmesine neden olmuştur. Örneğin 1974 yılında bir Amerikan Doları (1$=60AF) satın alınırken, 1979 yılında 1$=70AF olarak döviz kurunun artmasına sebep olmuştur. 1980-1990 döneminde Afganistan'da art arda iktidar değişimleri, siyasi belirsizliklerin artması, sovyetler birliğinin saldırısına karşı oluşan savaş ortamı ve dış müdahaleler sonucunda ülkedeki tüm ekonomik ve sosyal kurumlar olumsuz etkilenmiştir. Ülkedeki bu belirsizlik ortamı sermayelerin ve yatırımların ülkeden çıkışına, devletin gelir kaynaklarının yok olmasına ve hükümet harcamalarının para basımı ile karşılamak zorunda kalmasına neden olarak yerli paranın son derece değersiz kılmıştır. Örneğin 1980 yılında 1$=72AF iken 1986 yılının sonunda 1$=206AF, 1990 yılında ise 1$=1373AF olmuştur (Mesud, 2001: 214).

Sovyetler birliği ordusunun Afganistan'dan çekilmesinden iki yıl sonra ülkede 1992 yılında mücahitler iktidarı ele almışlar. Bu yılda hükümet tarafından revalüasyon yapılarak ulusal para değeri yükseltilmiştir. Örneğin bir yıl önce 1$=1373AF olan döviz kuru, 1992 yılının Mayıs ayında 1$=787AF olarak düşmüştür. Bu dönemde yerli paranın değerlendirilmesi herhangi bir uygun para politikasına dayanmamaktadır. Döviz kurundaki bu düşüşün temel nedenleri ülkedeki nispi siyasi istikrar, mültecilerin dönüşü ile beraber ülkeye döviz girişi, 14 seneden beri Afganistan ve Pakistan arasında kapalı olan ticaret yolunun açılmasıdır. Bir diğer önemli etkenin devlet varlıklarını piyasada ucuz fiyatlarla satışı olduğunu söyleyebiliriz (Mesud, 2001: 215).

1992-2001 yılları arasında Afganistan'da bir önceki dönemlerde yaşanan siyasi ve ekonomik krizlerden daha kötüsü yaşanmıştır. İktidara geçen mücahitler kendi aralarında iktidar paylaşımı için dış güçler desteği ile iç çatışmaları başlatmışlar. Bu iktidar çatışmaları devletin gelirlerini sıfır düzeyinde düşürdüğü gibi savaş harcamalarını en yüksek düzeye ulaştırmıştır. Bu harcamaların bir kısmı dış müdahalecilerin desteği ile

karşılanırken bir büyük kısmı ise para basımı ile karşılanmıştır. Tüm bunlara rağmen 1994 yılından itibaren Rusya'da basılmaya devam eden iki farklı para biri merkezi hükümeti temsil eden Kâbil hükümeti ve diğeri Afganistan Türklerinin lideri General Dostum ülkenin kuzeyinde bulunan Mazari Şerif şehrindeki iktidar tarafından piyasaya dağıtılmıştır (Safi, 2002: 1). İç savaşların çoğalması, merkez bankasının ve para politikasının siyasi iktidar için kullanıldığı, teminatsız paraların sınırsız bir şekilde basılması ve 1996 yılında terörist bir örgüt olan Taliban'ın merkezi hükümeti ele geçirmesi ülke parasının inanılmaz bir şekilde değer kaybetmesine neden olmuştur. Örneğin 1992 yılında döviz kuru 1$=787AF iken, 25 Mayıs 1996 yılında 1$=13225AF ve 2001 yılının Eylül ayında 1$=73000AF seviyesine ulaşmıştır. Döviz kurundaki bu hızla yükseliş 2001 yılının son çeyreğine kadar, yani Taliban hükümetinin yıkılışına kadar devam etmiştir.

1.7.2. Afganistan'da 2001 Sonrası Döviz Kuru Sistemi

Afganistan merkez bankasının kuruluşundan 1980'li yıllara kadar sabit ve yarı sabit döviz kuru sistemi uygulanarak ulusal paranın değeri az dalgalı bir şekilde korunmaya çalışılmıştır. 1980-2002 yılları arasında ise siyasi istikrarsızlık ve uzun süren çatışmalar nedeni ile merkez bankası bağımsızlığını yitirerek devletin bir gelir kaynağı hâline gelmiştir (Hüseyinzada, 2007: 1). Bu dönemde yerli para devletin harcamalarını karşılamak için istenildiği zaman sınırsız bir şekilde basılmış ve piyasaya sürüklenmiştir. Bu dönemde ihracatın gittikçe azalması ve ülkeden sermaye çıkışları nedeni ile ülkedeki döviz miktarının azalmasına neden olmuştur. Böylece ülkede döviz kuru yaklaşık bin kat yükselmiştır.

Afganistan'da uzun süren iç savaşlara ABD başta olmak üzere Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization, NATO) üyesi ülkeler desteği ile 2002 yılında son verilerek yeni hükümet kurulmuştur. Geçici olarak kurulan bu hükümet sayesinde ülkede nispi istikrar sağlanmış ve 2001 yılında 1$=73000AF olan döviz kuru 2002 yılında 1$=43000AF olarak düşmüştür. Yeni hükümet tarafından yerli paranın değerini yükseltmek amacı ile parasal reform yapılmıştır. 2002 yılının Eylül ayında ISO 4217 kodu ile Almanya'da basılan yeni Afganiler bir ay sonra Ekim ayında Afganistan'da dağıtılmıştır. Eski paralar ise 1000AF karşılığında 1AF yeni para

verilerek üç ay sürecinde ülke genelinden toplanmıştır. Böylece yeni para ile döviz kuru 1$=43AF olarak belirlenmiştir (Ahsan, 2011: 1). Ülkede yeni hükümetin kuruluşu ile beraber piyasa ekonomisi ülkenin ekonomik sistemi olarak uygulamaya konulmuştur. Bu kapsamda özel sektör ve yabancı yatırımlar için destek ve imkân sağlanarak tüm alanlarda yapılandırma süreci yeniden başlatılmıştır.

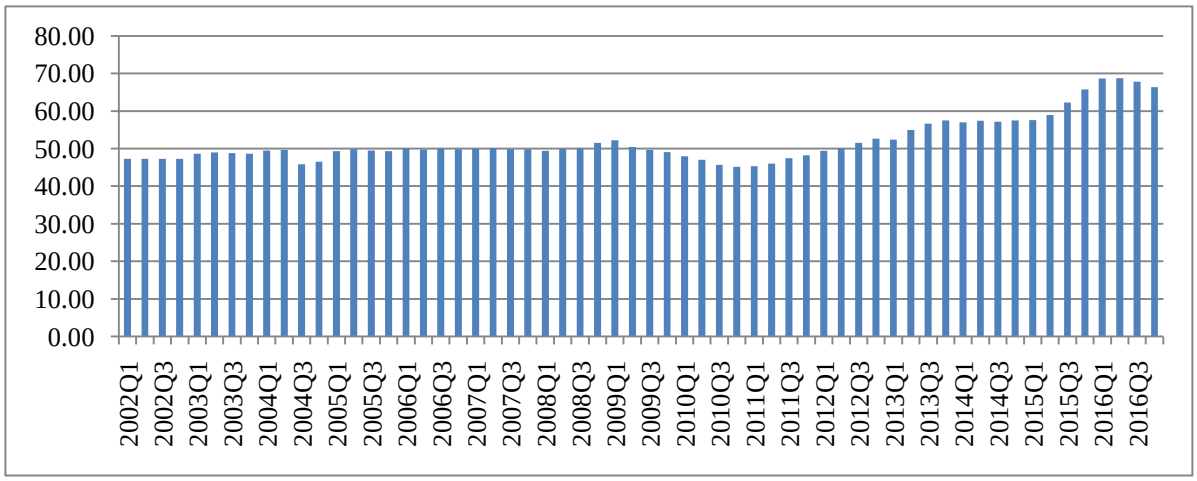
2002 yılından sonra Afganistan'daki kurulan yeni sistemde merkez bankası kendi görevlerini üstlenerek para politikasını yürütmektedir. Afganistan merkez bankası kanununun 69. maddesine göre "Ülkenin döviz politikasını tasarlamak, benimsemek ve uygulamak DAB'nın ayrıcalıklı görevlerinden biridir". Bu kapsamda DAB döviz kuru ile ilgili yönetilmiş dalgalı kur sistemi (Managed Floating Exchange Rate) izlemektedir. Bu sistemde döviz kuru piyasada arz ve talebin kesiştiği noktada oluşmaktadır. Bu kur sistem ülkenin ekonomik koşulları, ödemeler dengesi (ithalat ve ihracat) ve ekonomik açıklık derecesi (döviz giriş ve çıkışı) dikkate alınarak kabul edilmiştir. Bu para politikası çerçevesinde merkez bankası sadece döviz kurlarını hedeflememektedir. Aynı zamanda döviz kurundaki dalgalanmaların ekonomik aktörlerin veya yatırımcıların, enflasyonun ve genel fiyat seviyesindeki beklentiler üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle, merkez bankası döviz kuru davranışını dikkatle izleyerek imkânı oldukça farklı yöntemler kullanarak kurdaki belirsizlikleri kontrol altına almaktadır (Afganistan Merkez Bankası, Döviz Kuru Politikaları, 20 Mart 2018).

Afganistan uzun yıllardan beri ödemeler bilançosu açık veren ve dış yardımlara bağlı olan bir ülke olduğu için bu ülkede merkez bankası döviz kurunu sabit tutabilmek ve enflasyon oranını kontrol etmek amacı ile haftada iki kez Kâbil döviz piyasası yani Sarai Shahzada'da kayıtlı sarraflara ve ticari bankalara belirli kur üzerinden gereken miktarda ABD doları ve haftada bir kez bankalara Sermayevi Menkul Değerler (Capital Notes) satmaktadır. Günlük döviz kuru ise arz ve talep miktarına göre Kâbil döviz piyasası yani Sarai Shahzada'da belirlenmektedir (Da Afganistan Bank, 2006: 56). Afganistan merkez bankası döviz kuruyla ilgili bu iki yöntemi uzun yıllardan beri kullanarak yerli para değerini dövize karşı nispi olarak sabit tutabilmiştir. Örneğin 2002-2013 yılları arasında bir ABD doları fiyatı ortalama 50AF civarında sabit tutulmuştur. Bu dönemde Afganistan'da bulunan NATO askerleri, dış ticaretin gelişimi, dış yardımların ve yatırımların akışı, siyasi istikrar ve ülkedeki tüm alt ve üst yapılara dair

projelerin başlatılması merkez bankasının yerli para değerini sabit tutabilmesine ve döviz kurundaki belirsizlikleri kontrol etmesine yardımcı olmuştur.

2014 yılında Afganistan'da bulunan uluslararası güçlerin anlaşmaya göre ülkeyi terk edeceği, bu yıldaki cumhurbaşkanlığı seçimi ve dış yardımların azalışı ülkede bulunan yerli ve yabancı yatırımcılar ve sermaye sahipleri arasında güvensizlik ortamı yaratarak ülkeden büyük oranda döviz çıkışına neden olmuştur. Seçimlerin beklenildiği gibi belli bir sonuca ulaşamaması ve ABD müdahalesi ile iki aday arasında Ulusal Birlik Hükümeti adına anlaşmalı bir hükümet kurulması geleceğe dair millet arasında olumsuz beklentileri daha da güçlendirmiştir. Tüm bu kriz yaratıcı etkenler toplam ekonomiyi etkilediği gibi döviz kurunu da olumsuz etkilemiştir (Emin Yar, 2015: 1). 2014 yılından sonra merkez bankasının döviz kuruna dair izlediği politika önemini kaybetmiş ve her geçen gün ülkede döviz kuru yükselmektedir. Burada Afganistan'daki döviz kurunu daha iyi anlaşılması için 2002-2016 yılları arasında Afgani cinsinden ABD doları fiyatını bir şekil hâlinde gösterilecektir.

Şekil 1: 2002Q1-2016Q4 Dönemi Afgani Cinsinden ABD Doları Nominal Kuru

Kaynak: Uluslararası Para Fonu, Döviz Kuru Göstergelerinden Oluşturulmuştur, 10 Kasım 2017.

Yukarıdaki şekil 1'de görüldüğü gibi Afgani cinsinden dolar kuru 2002-2013 döneminde ortalama 1$=50AF civarında dalgalanırken 2013'ten sonra döviz kuru gittikçe yükselme eğiliminde ve Afgani ise değer kaybetmektedir.

Afganistan'da yerli para değerini olumsuz etkileyen bir diğer unsur ülkenin belli bölgelerinde komşu ülkelerin para biriminin günlük alışverişlerde geçerliliği ve yerli paraya göre tercih edilmesidir. Örneğin ülkenin batısında yer alan Herat ve benzeri şehirlerde İran para birimi (Rial), ülkenin güneyindeki Kandahar, Nangrahar vb. şehirlerde ise Pakistan para birimi (Rupee) Afgani yanında kullanılması ve ülkenin genelinde büyük işlemler için ABD dolarının tercih edilmesidir. Tüm bunların temel nedeni milletin kendi değerlerinden olan ulusal paraya karşı bilinçsiz davranışları ve yerli paraya karşı olumsuz beklentilerden kaynaklanmaktadır. Bu eylemlere karşı merkez bankası yerli paranın kullanışını yaygınlaştırmak amacı ile ülke içinde yabancı para ile işlem yapmayı yasaklamış olsa bile, bazı bölgelerde güvensizlik nedenlerinden ötürü hâlâ yabancı para birimleriyle ülke içinde ülkenin kendi nüfusu arasında alışverişler gerçekleşmektedir.

2. BÖLÜM

DIŞ TİCARET TEORİLERİ VE AFGANİSTAN'DA DIŞ TİCARET

Çalışmanın bu bölümünde dış ticaret kavramı, teorileri, dış ticareti etkileyen unsurlar, Afganistan'da dış ticaretin gelişimi ve şimdiki durumu ele alınacaktır.

2.1. DIŞ TİCARET KAVRAMI

Dış ticaret kavramına genel bir tanım yapmış olur isek; ülkeler arasında ihracat ve ithalat faaliyetleri kapsamında gerçekleşen tüm bilgi, maddi ve sermayevi değerlerin ve hizmetlerin alışverişidir. Özet olarak dış ticaret bir ülkenin tüm dışalım ve dışsatımıdır. Bir diğer tanıma göre dış ticaret uluslararası ekonominin mal ve hizmet mübadelelerini konu alan kısımdır (Singhateh, 2016: 41). İhracat ve ithalattan oluşan dış ticaret, ihracat karşılığında ülkeye döviz getirirken ihtalat için ise döviz gerektirmektedir. Bundan dolayı dış ticaret döviz kuru belirlemede önemli rol oynamaktadır. Dış ticaret bir ülkenin para değerini etkilediği gibi ekonomik büyüme, istihdam, gelir düzeyi, sermaye girişi ve benzeri makroekonomik değişkenleri de etkileyerek geçmişten günümüze kadar uluslar ve devletler arasındaki sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkileri pekiştirmektedir.

2.2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Dış ticaret teorileri dünya çapında ülkeler arasında gerçekleşen mal ve hizmet alım ve satım (ithalat ve ihracat) faaliyetlerinin temel nedenini, amacını, fiyat oluşumunu ve sağladığı olumlu ve olumsuz etkileri açıklayan teorilerdir (Kumbaracıbaşı, 1973: 5). Bu kapsamda ekonomi biliminin öncüleri tarafından belli basitleştirici varsayımlara dayanarak değişen şartlar altında farklı görüşler geliştirilmiştir. Dış ticaretle ilgili geliştirilen bu görüşlerin her birine farklı isimler verilmektedir. Çalışmamızın bu kısmında başlıca önemli olan dış ticaret teorileri özet bir şekilde klasik ve alternatif veya diğer dış ticaret teorileri başlığı altında incelenecektir.

2.2.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri

Ekonomi biliminin kurucusu olarak tanılan klasik okulu iktisatçıları tarafından dış ticaretle ilgili geliştirilen görüşler, klasik dış ticaret teorileri olarak bilinmektedir. Geleneksel dış ticaret teorileri olarak da tanınan klasik dış ticaret teorilerinin dayandığı temel basitleştirici varsayımları şu şekilde özetleyebiliriz (Karluk, 2013: 26);

- Birisi iç ve diğeri dış ekonomiler olmak üzere iki ülke, iki türdeş mal varsayımı.
- Paranın nötr olduğu yani malların sadece reel değeri veya nispi değerinin önem taşıdığı ve dış ticarette trampa ekonomisinin geçerliliği.
- Ekonomide tam istihdam, mal ve faktör piyasasında ise tam rekabetin hâkim olduğu.
- Emek değer teorisinin geçerliliği ve emeğin ülke içinde tam hareketli ve uluslararasında ise tam hareketsiz olduğu.
- Dış ticarette devletin rolu olmadığı için devlet müdahalesinden kaynaklanan herhangi bir kısıtlama veya maliyetin olmadığı.
- Taşıma giderlerinin sıfır olduğu, ekonomide zevk ve teknoloji gibi faktörlerin değişmediği varsayılmaktadır.

Klasik dış ticaret teorilerinde yukarıdaki özetlenen basitleştirici varsayımlar esas alınarak, hangi malların dış ticarette konu olması gerektiğini ve bu malların fiyatlarının nasıl belirlenceği, dış ticaretten sağlanan fayda ve bu faydanın ticareti gerçekleştiren ülkeler arasında nasıl paylaşılacağı gibi temel soruları cevaplamaya çalışılmıştır.

2.2.1.1. Mutlak Üstünlük Teorisi

Adam Smith tarafından 1776 yılında geliştirilen mutlak üstünlük teorisi geleneksel teorilerin başında yer almaktadır. Bu teori temel basitleştirici varsayımlara dayanarak bir ülkenin herhangi iki maldan birini ucuz maliyetle üretiyor ise o mal üretiminde uzmanlaşmasını ve o malı ihraç etmesini önermektedir. Üretimi pahalıya mal olacak ürünü ise ülkeye ithal edilmesini savunur (Deviren, 2003: 7). Böylece ülkelerde iş bölümü, uzmanlaşma ve refah gibi göstergeler gelişir ve her iki ülke dış ticartten kazanç sağlamış olur. Bu teori dış ticaretle ilgili geliştirilen ilk teori olarak kapalı bir ekonomiye nazaran dış ticaret yapan bir açık ekonominin daha kârlı olduğunu vurgulamaktadır.

2.2.1.2. Ricardo'nun Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi

Temelleri 1815 yılında Robert Torrens tarafından atılan ve 1817 yılında klasik İngiliz iktisatçısı David Ricardo tarafından geliştirilen karşılaştırmalı üstünlük teorisi aslında mutlak üstünlük teorisinin eksiklerini gidermeye çalışan bir teoridir. Bu teoriye göre iki ülkeden biri her iki malın da üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olduğu hâlde, karşılaştırmalı olarak en yüksek üstünlüğe sahip olan malın üretiminde uzmanlaşmalı ve o malı ihraç etmelidir. Üretim maliyeti nispeten pahalı olan malı ise ithal etmelidir (Salvatore, 1998: 31). Her iki mal üretiminde mutlak üstünlüğe sahip olan bir ülke, iki malı da kendisi üretmektense malların birini üretip diğerini ithal etmesi her iki ülke için daha kârlı olacaktır. Böylece Ricardo dış ticareti mutlak üstünlüğe göre değil karşılaştırmalı üstünlüğe göre yapılmasını önermektedir.

2.2.1.3. Fırsat Maliyeti Teorisi

Mutlak üstünlük ve karşılaştırmalı üstünlük teorileri dış ticaret ile ilgili klasiklerin görüşünü yansıtırken fırsat maliyeti ve faktör donatımı teorileri ise Neo-Klasiklerin dış ticaretle ilgili düşüncelerini göstermektedir. Gottfried Haberler tarafında 1930'larda geliştirilen Fırsat (vazgeçme) maliyeti teorisi karşılaştırmalı üstünlük teorisine bir eleştiri olarak sunulmuştur. Bu teori klasik teorilerin temel varsayımlarından biri olan emek değer ve homojen emek ilkesini gerçek hayatta geçerli olmadığını savunarak üretimde sadece emeğin değil sermaye, doğal kaynaklar ve diğer faktörlerin de pay aldığını ifade etmektedir (Seyidoğlu, 2015: 12).

Fırsat maliyeti teorisi bir ekonominin tam istihdam durumunda olduğu zaman bir malın üretimindeki bir birim artış diğer malların üretiminden ne kadar vazgeçilmesine neden olduğunu veya bir malın üretimini genişletmek için diğer malların üretiminin ne kadar kısılması gerektiğini ifade eder. Bu teoriye göre her bir malın üretiminde kullanılan tüm faktörlerin toplam parasal değeri göz önüne alınarak vazgeçme maliyeti en düşük olan malın üretiminin genişletilmesi ve ihraç edilmesi, vazgeçme maliyeti yüksek olan malın ise ithal edilmesi önerilmektedir. Böylece fırsat maliyeti teorisi ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlüğün emek değer teorisine göre değil, üretimde kullanılan faktörlerin toplam değerine göre yapılmasını savunmaktadır.

2.2.1.4. Faktör Donatımı Teorisi

Faktör donatımı (Heckscher-Ohlin) teorisi klasik karşılaştırmalı üstünlük teorisinin bir gelişmiş hâli olarak İsveçli iktisatçılar Eli Heckscher ve Bertil Ohlin'in farklı çalışmaları ile 20. yy'ın başlarında ortaya atılmıştır. Bu teorinin gelişiminde Paul Samuelson matematiksel çalışmaları ile sonradan önemli katkıda bulunmuştur. Faktör donanımı teorisi iki ülke, iki mal, iki faktör (emek ve sermaye) ve ülkelerde talep ve üretim fonksiyonlarının aynı olduğu ve faktör donatımının ise farklı olduğunu varsaymaktadır (Dursunoğlu, 2008: 6). Bu teoriye göre bir ülke herhangi bir üretim faktöründe zengin ise o faktörü yoğun kullanabilecek malların üretiminde uzmanlaşmalı ve üretim faktörü nispeten az olan malları ise ithal etmelidir.

Heckscher-Ohlin teorisine göre ülkeler arasında ticaret yönünü belirleyen ve karşılaştırmalı üstünlüğü sağlayan en önemli etken ülkelerde üretim faktörlerindeki nispi zenginliktir. İki mal arasında üretim faktörünün bol olduğu ürünün üretilmesini öneren faktör dönatımı teorisi, iki ülke arasında ise aynı koşullar altında bir ülkenin diğerine göre nispi olarak üretim faktörünün daha ucuz olduğu ürünlerin üretiminde uzmanlaşmasını vurgulamaktadır.

2.2.2. Diğer Dış Ticaret Teorileri

Zaman, mekân ve diğer şartların değişimi ile beraber her bir bilimsel teorinin de değişime maruz kaldığı gibi geleneksel dış ticaret teorileri de dış ticaretin serbestleşmesi ve gelişmesi ile uygulamada geçerliliğini kaybetmiştir. Bundan dolayı ekonomistler tarafından dünya ekonomisindeki gelişimi göz önüne tutarak dış ticaretle ilgili yeni görüşler geliştirilmiştir (Dura, 2009: 1). Geleneksel teorilerin geliştirilmiş hâli ya da dış ticaretle ilgili sunulan yeni düşüncelerin tümüne diğer dış ticaret teorileri ismi verilmektedir. Çalışmanın bu kısmında en önemli yeni dış ticaret teorilerinden özet bir şekilde söz edilecektir.

2.2.2.1. Teknoloji Açığı Teorisi

Posner tarafından 1961 yılında geliştirilen teknoloji açığı teoremi bir endüstri içindeki dinamik gelişmelere önem vermektedir. Bu teori, ticaret yapan ülkelerde sabit kur, tam istihdam ve eşit düzeyde kâr, büyüme, ücret, rant ve tercihlerin aynı olduğunu, bilgi ve teknik düzeyini farklı olduğunu varsaymaktadır. Ülkelerde bilgi ve teknoloji

haricindeki tüm üretim şartlarını eşit varsayan bu teoriye göre üretimdeki artışı ve ihracatı sağlayabilen ve rekabet gücü kazandıran tek faktör bilgi veya tekniklerdeki herhangi bir yenilik ve üstünlüktür (Türker, 2002: 33). Bundan dolayı teknoloji açığı teorisine göre bir malın üretiminde yeni bir bilgi veya tekniğe ulaşan bir ülke o malın iç ve dış piyasasını kendi yararına doğru yöneltebilmektedir. Bir kişiye, firmaya veya ülkeye ait bu tür yeniliklerin taklitlerden korunması ve kullanımının sahibine zarar değil, yarar sağlaması için uluslararası patent ve fikri mülkiyet hakkı kanunları uygulanmaktadır.

Teknoloji açığı teorisine göre diğer ekonomik şartların eşit olması nedeni ile bir ülke sadece bilgi veya teknikte bulduğu yenilikleri üretimde kullanarak ürünlerde farklılık yaratabilmekte ve böylece diğer ülkelere göre karşılaştırmalı üstünlüğe erişebilmektedir. Bu teknolojideki yenilik sayesinde karşılaştırmalı üstünlük yarattığı malları patent hakkı korunması şartları ile diğer ülkelere ihraç edip dış ticaretten yararlanabilmektedir. Bundan dolayı ihracatın devamını sağlayabilmek için her ülke araştırma ve geliştirme faaliyetlerine özen göstererek her zaman yeni bir olumlu farklılık yaratma ve üretme çabasında olmalıdır.

2.2.2.2. Benzer Tercihler Teorisi

1961 yılında İsveçli iktisatçı Brunstam Linder tarafından geliştirilen tercihlerde benzerlik teoremi ülkeler arasındaki ticaretin temel nedenini üretim maliyeti farklılıklarından ziyade tüketimdeki tercih benzerlikleri olduğunu vurgulamaktadır. Bu teoriye göre uluslararası ortamda tercihler veya taleplerdeki benzerlik kültürel yakınlıklar ve gelir düzeyindeki benzerlikten kaynaklanmaktadır. Böylece üretim yapılan bir ülkeden tercihi aynı olan ve üretilen mal veya hizmet için talepte bulunan diğer ülkeye ihraç edilmektedir (Şahin, 2016: 338). Benzer tercihler teorisine göre bir ekonomide üreticiler o ekonomide tercih ve talep edilen ürünleri üretmekte ve üretim fazlasını ise benzer talepte bulunan ülkelere ihraç etmektedir. Bu teori dış ticaretin oluşumunda tüketici talebi ve tercihlerini öne sürerek, dış ticaretin üretim faktörleri zenginliğine göre gerçekleşeceğini iddia eden faktör donatımı teorisini çürütmüş olmaktadır.

2.2.2.3. Monopolcü Rekabet Teorisi

Edward H. Chamberlin tarafından 1933 yılında geliştirilen monopolcü rekabet (Endüstri-İçi Ticaret) teorisi, serbest piyasa, tam bilgi, çok sayıda alıcı ve satıcı ve çok sayıda farklılaştırılmış olarak üretilen malların tam ikame imkânı gibi varsayımlara dayanmaktadır. Bu teoriye göre firmalar tarafından üretimdeki yaratılan farklılıklar tüketicilerde tercih sebebi olmaktadır. Bundan dolayı her bir tüketici kendi tercihine göre ürün ve firma seçmektedir (Türker, 2002: 93). Ürün farklılaştırılması malların yakın ikame hâle getirmiştir. Bu farklılıklar genellikle malların marka, renk, model ve kalite gibi özelliklerinde görülerek tüketici tarafından tercih edilmektedir.

Monopolcü rekabet teorisine göre dış ticaretin gelişmesine ürünlerde farklılık yaratan endüstriler büyük önem taşımaktadır. Çünkü günümüzdeki dünya ekonomisinde birçok ülkede üretim şartlarının benzerliliği görülmekte ve aynı mallar farklı coğrafyalarda üretilebilmektedir. Birbirine yakın nitelikte üretilen bu malların her birine tüketici bulabilmek o ürünlerdeki yaratılan farklılıklara bağlıdır. Böylece ürünlerde farklılık yaratan firmalar ve endüstriler dünya piyasasında monopolcü rekabet gücüne sahiptir.

2.2.2.4. Kalifiye İşgücü Teorisi

Kalifiye veya nitelikli işgücü teorisi bir ülkede üretim artışını ve dış ticaretin gelişimini o ülkedeki mevcut beşerî sermaye ile açıklamaktadır. Bu teori D. B. Keesing ve I. B. Kravis tarafından 1960'ların sonunda faktör donatımı teorisinden yola çıkarak geliştirilmiştir. Nitelikli işgücü teorisine göre genellikle nitelikli işgücüne sahip olan gelişmiş ülkeler nitelikli işgücü gerektiren malların üretiminde yoğunlaşarak uzmanlaşmaktadır. Bu ülkeler yüksek teknoloji ve kalifiye işgücü yoğun kullanılan ürünleri üretip ihraç ederken, niteliksiz işgücü ve düşük teknolojiye sahip geri kalan ve gelişmekte olan ülkeler ise tarım ürünleri gibi düşük teknoloji gerektiren malların üretiminde yoğunlaşmaktadır (Ordu, 2013: 40).

Nitelikli işgücü teorisine göre ülkeler arasında ticaret oluşumunu ve gelişimini sağlayan temel neden ülkelerde işgücü kalitesindeki farklılıklardır. Çünkü her ülke sahip olduğu nitelikli işgücü bölümünde üretim yapabilmekte ve diğer ürünleri ise ithal yolu ile diğer ülkelerden elde etmektedir. Bir ülke her ne kadar yüksek kaliteli işgücüne ve

teknolojiye sahipse o kalitede üretim yapabilir. Yüsek kaliteli ve nitelikli işgücüne ulaşmak için ülkeler beşerî sermaye ve eğitim-öğretim harcamalarını yükseltmelidirler.

2.2.2.5. Yeni Ürün Teorisi

Teknoloji açığı teoreminden yola çıkarak 1966 yılında Raymond Vernon tarafından geliştirilen yeni ürünler (ürün dönemleri) teorisi dış ticareti üretim süreçlerine göre gerçekleştiğini savunmaktadır. Bu teoriye göre üretim için yeni teknoloji ve yeni yöntem bulan ülkeler bu yöntem ve teknolojilerin diğer ülkelerde standartlaşmasına kadar üretim ve ihracat yapabilmektedirler. Çünkü ülkelerde faktör farklılıklarından ötürü bazı ülkeler yeni teknolojiye ulaşmasıyla aynı kalitedeki ürünleri o teknolojiyi ilk bulan ve üretimde kullanan ülkeden daha ucuza üretmekte ve o ürün için iç ve dış talepleri kendine doğru yöneltmektedir. Böylece o teknolojiyi bulan ülkeler üretim avantajını kaybetmektedir (Seyidoğlu, 1999: 83).

Ürün dönemleri teorisine göre ürünlerin gelişim süreci farklı dönemlerden oluşmaktadır. Bu dönemler ürünler için karşılaştırmalı üstünlüğün değişmesine sebep olur. Yeni yöntemler genellikle ABD gibi yüksek teknoloji ve kalifiye işgücüne sahip olan ülkelerde icad edilip üretim yapılırkan belli bir müddet sonra bu yeni yöntemler diğer ülkelere ihraç edilmektedir. Bu ülkeler aynı malları faktör farklılıklarından yararlanarak daha avantajlı ve rekabetçi bir şekilde üreterek o yöntemi bulan ve ilk kullanan ülkeye göre karşılaştırmalı üstünlük kazanmaktadır. Böylece dış ticarette yeni ürün üreten ülkeler ilk başta diğer ülkelere göre karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken, o yeni yöntemden diğer ülkenin kullanımı ile karşılaştırmalı üstünlük ikinci ülkeye devir edilmektedir.

2.3. DIŞ TİCARETİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Bir ekonomide arz ve talebi etkileyen tüm faktörler doğrudan veya dolaylı olarak dış ticareti etkileyebilmektedir. Çünkü bir ülkede talep fazlası olduğunda diğer ülkelerden ithalat yapılırken, arz fazlası olan ülke ise talep fazlası olan ülkelere ihracat yapmaktadır (Yücel, 2006: 47). Bundan dolayı bir ülkede arz ve talebi etkileyen unsurlar ihracat ve ithalatı da etkilemektedir. Ülkelerde ekonomik ve sosyal yapılar birbirinden farklı olduğu için dış ticareti etkileyen faktörler her bir ülke veya ekonomiye göre

değişmektedir. Çalışmamızın bu kısmında uluslararası ekonomide dış ticareti etkileyen en önemli faktörlerden bahsedilecektir.

2.3.1. Coğrafi Şartlar

Bir ülkenin yer yüzündeki konumu, yeraltı kaynakları bakımından zenginliği, deniz yollarına yakınlığı ve hava şartlarının uygunluğu gibi doğal etkenler coğrafi şartları oluşturmaktadır. Uluslararası ticaret ne kadar gelişse bile bir ülkenin dış ticaretinde ithalat veya ihracat için öncelik komşu ülkelere verilmektedir. Komşu veya yakın bölge ekonomilerine dış ticaret için öncelik tanınmasının temel nedeni coğrafi, kültürel ve sosyal yapıların yakınlığı, tercihlerin benzerliği, ulaşım ve taşımacılık maliyetlerinin düşüklüğüdür. Bu konuyla ilgili Newton'un Yerçekimi Kanunundan yola çıkarak ekonomistler tarafından ülkeler arasında ticaretle ilgili Çekim Teorisi geliştirilmiştir. bu teoriye göre ülkelerin gelir düzeyleri veya büyüklükleri dış ticaret hacmini olumlu etkilerken, ticaret partneri ile arasındaki mesafe ise ticaret hacmini olumsuz etkilemektedir (Ayhan, 2016: 45).

Alt kaynaklar bakımından zenginlik bir ülkede üretim için hammaddelerin bolluğunu ve ilgili ürünün ham veya üretilmiş ürünleri ile ihracatın gelişimini sağlar. Böylece tarım sektörünün büyük payı olan ekonomilerde ise hava şartlarının ve toprak kalitesinin müsait olması dış ticareti olumlu etkiler. Uluslararası ticaretin gelişiminde en önemli bir diğer etken deniz yollarıdır. Denizler doğal bir yol olarak taşımacılık maliyetlerini minimum düzeye düşürmektedir. Bundan dolayı uluslararası ticarette diğer taşımacılık yollarına göre deniz yolları tercih edilmekte ve böylece deniz yolları olan ülkeler arasında diğer ülkelere nazaran ticaret ilişkileri daha çok gelişmektedir.

2.3.2. Gelir Düzeyi

Dış ticareti etkileyen bir diğer etken ise gelir düzeyidir. Bir ekonomide gelir düzeyi artınca üretim artar. Üretim artışı bir taraftan istihdam ve ihracatı artırırkan diğer taraftan ülkede yabancı ürünler için talep oluşturmaktadır. Gelir düzeyindeki artış yaşam şartlarını iyileştirdiği gibi yerli ve yabancı mallar için talep düzeyini de artırır. Tersi durumda düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde ise istihdam, üretim, ihracat ve ithalat düzeyinin de düşük olduğu görülmektedir. Düşük gelirli ülkelerde iç ve dış ürünlere talep düzeyi düşüktür (Colander, 2004: 415). Gelir düzeyi dış ticareti doğrudan

etkilediği gibi dolaylı olarak da etkilemektedir. Örneğin bir ülkede gelir düzeyi artışı o ülkede yerli ve yabancı yatırımların çoğalmasına neden olacaktır. Bu yeni yatırımların bazıları ihracatı etkilerken, altyapı ve uzun vadeli yatırımlar gibi bazı diğerleri ise ithalat düzeyini etkilemektedir.

2.3.3. Döviz Kurları

Dış ticarette ülkeler ihracat yaparkan kendi ürünlerini kendi para birimleri veya dolar gibi uluslararası geçerliliği olan diğer dövizler karşılığında satmaktadır. İthalat yaparkan ise yabancı ürünleri ilgili ülkenin para birimi veya dolar gibi uluslararası geçerliliği olan diğer para birimleri ile satın almaktadır. Yani her iki (ihracat ve ithalat) durumunda da dövize ihtiyaç duyulmaktadır. Bir ülkede döviz kuru yükselirken o ülke parasının değeri düşmekte ve o ülkenin ürünleri yabancılar için göreceli olarak ucuz hâle gelmektedir. Böylece o ülkenin ihracatı artmaktadır. Aksi durumda ise bir ülkede döviz kurunun düşmesi yani yerli paranın değerlenmesi, o ülkede üretilen ürünlerin yabancılar için göreceli olarak pahalılaşmasına ve talep düzeyinin azalmasına neden olmaktadır (Krugman and Obstfeld, 2003: 436).

Döviz kurundaki yükselişten kaynaklanan dış ticaret avantajı yerli para arzında bir değişiklik olmadıkça ülke ürünlerine rekabet gücü kazandırarak ihracatın artmasına neden olur. Döviz kurundaki aşırı dalgalanmalar ise dış ticaretle ilgili karar vermeyi zorlaştırmaktadır. Uluslararası ticarette Avrupa Para Birliği gibi bazı ülke grupları parasal birlikler oluşturmaktadır. Bu birliklere dahil ülkelerin ticari ilişkileri döviz kurundaki belirsizliklerden etkilenmemektedir (Baxter, and Kouparitsas, 2006: 11).

2.3.4. Uygulanan Faiz Oranları

Faiz oranlarındaki artış ülkeye dış sermayelerin girişini sağlarkan faiz oranlarındaki ani bir düşüş ise yerli ve yabancı sermayelerin ülkeden çıkışına neden olmaktadır. Bir ekonomide yüksek faiz oranından yararlanmak için gelen yabancı sermayeler ilgili ülkede yatırımlar için güven ortamının oluşmasına ve döviz miktarının bollaşmasına neden olmaktadır (Bocutoğlu, 2012: 422). Ülkede döviz miktarındaki artış yerli paranın değer kazanmasına yani döviz kurunun düşmesine ve ülkede üretilen malların yabancılar için pahalılaşmasına neden olur. Böylece faiz oranı artan ülkede

ihracat azalırken ithalat teşvik edilmektedir. Faiz oranlarındaki ani bir düşüş ise ülkede aksi durumların yaşanmasına neden olur.

2.3.5. Teknolojik Değişim Düzeyi

Teknolojinin değişimi ve gelişimi bir ülkede sosyal, sağlık, iletişim ve ekonomik göstergeler açısından hayati bir önem taşımaktadır. Teknoloji değişimi sayesinde bir ekonomideki üreticiler minimum maliyet ile maksimum üretim yapabilmektedir. Düşük maliyetle üretimdeki artış, üretilen malların uluslararası piyasalarda rekabet gücü kazanmasına neden olup ülke ihracatını artırmaktadır. Üretim teknolojisindeki gelişim, üretim avantajı sağladığı gibi günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimi sayesinde dünyanın her bir köşesinde her alandaki gelişim veya değişimden hızlı bir şekilde haberdar olabilmekteyiz (WTO, 2013: 113-114). Bu tür teknolojideki gelişim yeni gelişmelerden yararlanmayı ve değişimlere ayak uydurmayı kolaylaştırarak küreselleşme eğilimini desteklemekte ve farklı ekonomilerin birbirine entegre olmasını sağlamaktadır.

2.3.6. Krizler

Dış ticareti etkileyen bir diğer unsur krizlerdir. Bir ülkedeki siyasi ve ekonomik istikrar dış ticaretle uğraşan yerli ve yabancı firmaların teşvik edilmesine neden olur. Günümüzde uluslararası ticaret ve ilişkilerdeki gelişmeler tüm ekonomilerin birbirinden olumlu veya olumsuz olarak etkilenmesini kaçınılmaz kılmıştır (Ayhan, 2016: 42). Bu etkilere en çok maruz kalan ülkeler ise zayıf ekonomiler ve gelişmekte olan ülkelerdir. Bundan dolayı her alandaki yatırımcılar gibi dış ticaretle uğraşanlar da sık sık kriz yaşanan ekonomileri tercih etmemektedirler. Bir ülkedeki yaşanan kriz ister finansal olsun ister siyasal veya diğer çeşit krizler o ekonomideki birçok faaliyetleri negatif etkilediği gibi dış ticareti de negatif etkiler.

2.4. AFGANİSTAN'DA DIŞ TİCARETİN GELİŞİMİ

Günümüzdeki Afganistan bu isimle 18. yy'da adlandırılmış olsa bile, bu ülke çok eski medeniyete sahip olup geçmişte Ariana ve Hurasan gibi isimleri taşımaktadır. Gelişmekte olan Afganistan Merkezi Asya, Batı Asya ve Güney Asya ülkelerinin merkezinde yer alması için bu üç stratejik bölgenin ticari ve transit yollarının kesiştiği nokta olmuştur. Afganistan deniz yollarına sahip olmamasına rağmen bulunduğu coğrafi

konumuna göre bölgede önemli bir jeopolitik ve transit konumuna sahiptir (Akkurt, 2005: 325). Ülkenin önemini artıran bir diğer etken ise doğal ve yeraltı kaynakları bakımından en zengin ülkeler arasında yer almasıdır.

Afganistan'ın ekonomisi tarih boyunca siyasete tabi olmuş ve hükümet değişimleri ile beraber ekonomik politikalar da değişime maruz kalmıştır. Bu istikrarsızlıklar üllkede ekonomiye ve dış ticarete yönelik istikrarlı bir politikanın izlenilememesi ve gereken önlemlerin alınamamasına neden olarak tarih boyunca ihracatın zayıflığına ve dış ticaret bilançosunun açık vermesine neden olmuştur (Wasıl, 2015: 18).

Afganistan'ın dış ticareti bahçıvanlık, tarım ve hayvancılık faaliyetlerine dayanarak çok eski zamanlardan beri geleneksel bir şekilde sürdürülmektedir. Ülkenin ihractını oluşturan ürünler genellikle kuruyemiş, taze ve kurutulmuş meyveler, yün, hayvan derisi ve özellikle karagül koyun derisi, halı ve şifalı bitkilerdir. Bu ürünler eskiden sadece Afganistan'ın kuzey komşusu olan Orta Asya ülkelerine, güney komşusu olan Hindistan'a (şimdiki Pakistan) ve batıda komşusu olan İran'a ihraç ediliyordu. 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren dünya çapında uluslararası ticarete yönelik yeni ve dışa açık politikaların gelişimi ile Afganistan da diğer ülkeler gibi anlaşmalara tabi tutularak uluslararası ortamda birçok Asya, Avrupa ve ABD ülkelerinin piyasalarından yararlanmaktadır (Necefi, 2010: 14).

Çalışmamızın bu kısmında Afganistan'daki dış ticaretin gelişimini daha detaylı bir şekilde incelenmesi için Afganistan'daki dış ticaret 2001 yılı öncesi ve sonrası başlıkları altında değerlendirilecektir.

2.4.1. Afganistan'da 2001 Yılından Önceki Dönemlerde Dış Ticaret

Afganistan'ın 1919 yılında bağımsızlığına kavuşmasıyla beraber ülkedeki tüm alanlarda reform süreci başlatılmıştır. Tarım, sanayi, kâğıt para ve banka gibi alanlarda gelişim ve yenilikler gerçekleştirilmiştir (Habibi, 2015: 16). Farklı sektörlerdeki modernleşme süreci ile beraber ülkede dağınık bir şekilde devam eden geleneksel ticari faaliyetleri birleştirmek ve ticaretteki sorunları çözmek amacı ile Afgan tüccarları tarafından ilk kez 1931 yılında Ticari Tahkim Forumu, Farsçası (Mecma-i Hakamiyet Ticari) oluşturulmuştur. Bu kurum sonradan Afganistan Ticaret ve Sanayi Odası olarak

günümüze kadar kamu ve özel sektör arasında tarafsızlığını koruyarak ticaretin gelişimi için mümkün olan her türlü desteği sağlamaktadır (Afganistan Ticaret ve Sanayi Odası Tarihçesi, 7 Mart 2018).

Afganistan'da modernleşme süreci ikinci dünya savaşına kadar ülkeye getirilen vasıflı yabancı elemanlar yardımı ile yüksek bir hızla devam etmiştir. Bu süreçte Afgan Milli Bankası ve Afganistan Merkez Bankasının kuruluşu dış ticaretin gelişimine hız katmıştır. Bu dönemde Afganistan'da serbest ekonomik politikalar kapsamında serbest ticaret uygulanmış ve yün, kürk, deri, pamuk, halı, kilim, kurutulmuş meyveler, tütün ve diğer orman ürünleri başlıca ihracat mallarını oluşturarak Afgan tüccarları ve iş adamları tarafından ihraç edilmiştir (Habibi, 2015: 19). İkinci dünya savaşı sırasında Afganistan tarafsız kalmasına rağmen en büyük iki ticaret partneri olan İngiliz-Hint ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) toprakları arasında yer almasından dolayı savaştan etkilenmiştir. Bu dönemde ticaret azalmış ülkeden beşerî sermaye ve finans çıkmaya başlamıştır. Ülkeden sermaye çıkışı ve savunma harcamalarının artırılması özel sektörü, dış ticareti ve büyümeyi olumsuz etkilemiştir (Mentzer, 2017: 1)

İkinci dünya savaşı sonrası ülkede tekrardan reform süreci hızlandırılsa da Afganistan ve Hindistan arasında 1947 yılında Pakistan'ın kuruluşu ve Pakistan Afganistan arasında yer alan Paştunistan sınır bölgesi üzerindeki anlaşmazlıklardan ötürü Afganistan'ın ana transit yolu ara sıra Pakistan tarafından sınır kapısında kapatılmıştır. Bundan dolayı Afganistan'ın ihracatı olumsuz etkilenmiş ve ülkedeki kalkınma projeleri için gereken sermayevi mallar ve tüketim mallarının girişi de azalarak ülke ekonomisi felakete sürüklenmiştir. Afganistan'daki transit sorunu 1950 yılında SSCB ile transit antlaşmaları imzalandıktan sonra çözülerek Afganistan için SSCB'ne gümrüksüz ihraç etme imkânı sağlanmıştır. Böylece iki ülke arasında ticaret hacmi artmış ve 1954-1955 yılında Afganistan'ın toplam ihracatının %19'ı SSCB'ne ihraç edilmiştir (Collins, 2011: 19).

Afganistan'da 1950-1978 yılları arası ve özellikle Davud Han'ın başbakanlık dönemi (1953-1963) ve 1973 yılında kansız bir darbe ile ülkede ilk cumhurbaşkanlığı sistemini ilan edip 1978 yılına kadar iktidara kalması, ülke ekonomisinin en parlak dönemlerinden biri olarak bilinmektedir. Bu dönemde Afganistan'da beş yıllık planları

kapsamında hükümet sistemi, ekonomik, eğitim, altyapı, otoyollar, sağlık hizmetleri, sulama, modernleşme ve benzeri sosyo-ekonomik alanlarda önemli genişleme, değişim ve gelişim yaşanmıştır. Dış ticaret ilişkileri SSCB ile zirve dönemini gösterirken Pakistan, İran, Hindistan, Çin, Avrupa ülkeleri ve ABD ile de ekonomik ve ticari ilişkiler pekiştirilmiştir. 1970-1978 döneminde ilk iki yıl kuraklık nedeni ile ihracat azalıp ithalat artmışken sonraki yıllarda ise ihracata yönelik dış ticaretteki önemli artıştan dolayı yıllık %4 civarında ülkedeki döviz rezervleri artmıştır. Bu kapsamda Afgan parası çok değer kazanmış, örneğin döviz kuru 1970 lerde 1$=91AF iken 1976 yılında 1$=42AF olarak düşmüştür. Afgan parasındaki bu değerlenme ihracatı negatif etkilemiş, bundan dolayı hükümet tarafından 1977 yılında döviz kuru 1$=47.5AF olarak belirlenmiştir (World Bank, 1978: 29-33).

Tablo 1: Afganistan'ın 1956-1961 Yılları Arası Toplam Ticaret Akımları ve Dış Ticaret Dengesi (Bin $)

Yıl	İhracat	İthalat	Toplam Ticaret	Denge
1956	51273.2	46201.1	97474.3	+5072.1
1957	58860.7	53668.6	112529	+5192.1
1958	46401.6	72757.6	119159	-26356
1959	60361.9	80938.5	141300	-20577
1960	49885.3	86798.3	136684	-36913
1961	53389.7	99094.3	152484	-45705

Kaynak: Royal Afghan Ministry of Commerce, Afghanistan's Foreign Trade Revised, 1335-1340, March 1963, Kabul, Afghanistan, P. 1.

Yukarıdaki Tablo 1'de görüldüğü gibi Afganistan'ın ticaret dengesi 1956 ve 57 yıllarında fazla verirken ondan sonraki yıllarda ise açık vermektedir.

Afganistan'da Halk Demokratik Partisi (HDP) tarafından 27 Nisan 1978 tarihinde yapılan askeri darbe sonucu Davud Han hükümetinin yıkılışı ve ülkedeki parlak dönemin sonu ve çeşitli felaketlerin başlangıç noktası olarak bilinmektedir (Nijssen, 2010: 4). Afganistan HDP'si SSCB'nin desteği ile ülkede darbeyi gerçekleştirdiği gibi iktidara geçtikten sonra da Afganistan HDP komünist hükümeti olarak ülkeyi askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda SSCB'ne bağımlı hâle getirmiştir. Bu dönemde tüm hayati malzemeler, gıda, silah, petrol, teçhizat ve benzeri maddi mallar SSCB'inden satın alınmaktadır. Bu dönemde Afganistan'da bankacılık ve madencilik sektörleri tümüyle, sanayi ve diğer sektörlerin ise büyük bir kısmı kamulaştırılmıştır. Ülkedeki bu kamulaştırma eylemi ve dış ilişkilerdeki kısıtlamalar ülke ekonomisini negatif etkileyerek darbe öncesi yıllık %1 olan reel ekonomik büyümeyi durgunlaştırmıştır.

Afganistan HDP komünist hükümetine karşı ABD ve Müslüman ülkelerinin mali ve silah desteği ile ülkedeki sağcı toplum veya mücahitler direnişe kalkışmıştır. Bu direnişe karşı SSCB 25 Aralık 1979 tarihinde merkezi iktidara destek amaçlı Afganistan'ı işgal etmiştir. 10 yıl süren bu işgal sürecinde mücahitler durmadan işgalcı SSCB ordusuna karşı mücadele etmişler. Bu savaş sürecinde ülkenin toplam 15 milyon olan nüfusundan 6 milyonu komşu ülkelere göç etmiş ve yaklaşık 3 milyon kişi ise engelli olmuş veya hayatını kaybetmiştir (Habibi, 2015: 24). Böylece ülkedeki tüm altyapılar ve ekonomik sektörler kargaşalardan dolayı hasar görmüş, eğitimli kişilerin ve iş gücünün büyük bir kısmı ülkeyi terk etmiştir. Bu dönemde Afganistan'da genel olarak üretim düzeyi, dış ticaret düzeyi ve ihracat düzeyi son derece düşmüş ve ülkedeki nispi iktidarın geliri SSCB'ne doğalgaz ihracatından ve SSCB'nin yardımlarından temin edilirken, iktidar karşıtı gruplar ise müdahaleci dış güçler tarafından finanse edilmiştir.

SSCB işgalı sırasında Afganistan'ın dış ticaret hacmi önemli bir miktarda düşmüştür. Bu dönemde dış ticaret hacmindeki düşüşün büyük bir kısmı batılı ülkelere yöneliktir. Örneğin 1979 yılında Afganistan'ın batılı ülkelere ihracat hacmi 159 milyon $ ve ithalat hacmi 303 milyon $ iken 1982 yılında ise ihracat hacmi 66 milyon $ ve ithalat hacmi 109 milyon $ olarak düşmüştür. Afganistan'ın batıyla dış ticaret ilişkilerindeki düşüşe karşı, SSCB ile ilişkiler geliştirilmiştir. Bu dönemde iktidar için en önemli içsel gelir kaynağı doğalgaz endüstrisi olmuştur. Bundan dolayı doğalgaz üretimi

dramatik bir şekilde artırılmış ve 1983 yılında doğalgaz ihracatına %45 oranında vergi uygulanmıştır (Bruce, 1986: 246).

15 Şubat 1989'da SSCB işgalcı ordusunun Afganistan'ı terk etmesi ile işgal dönemi sona ermiştir. Bu tarihten itibaren ülkedeki kargaşaların bitmesi beklenirken tam tersine daha yıkıcı bir şekilde iç savaşlar başlamıştır. Afganistan'daki iç savaşlar ilk üç yıl mücahitler ve merkezi komünist hükümet arasında devam etmişken, 1992 yılından 2001 yılına kadar mücahit grupların kendi aralarında ve Taliban'a karşı mücadele devam etmiştir. İç savaş döneminde ülke bölünmüş gibi farklı bölgelerde farklı otorite ve savaş ağaları tarafından yönetilmekteydi. Bu dönemde ülke ekonomisinde savaş ekonomisi hakim olmuştur (Nijessen, 2010: 5). Farklı yönetimlerle idare edilen ülkedeki büyük şehirler komşu ülkeler ile düzensiz bir şekilde ticari ilişkilerini sürdürmüştür. Bir önceki dönemde ülkenin en büyük gelir kaynağı olan doğalgaz ihracatı önce azalmış ve sonradan ise savaşlar nedeni ile doğalgaz endüstrisi tahrip edilmiştir. Ülkedeki bölgesel yönetimlerin gelir kaynağını dış müdahaleci ülkelerin desteği, değerli taş madenlerinin çıkartılıp yurtdışına kaçak edilmesi ve para basımı gibi kaynaklar oluşturmuştur.

İç savaşlar döneminde mali ve beşerî sermayenin ülkeden çıkışı, altyapıların tahrip edilmesi, merkezi iktidarın olmaması veya zayıf olması nedenlerinden dolayı üretim sektörlerinin büyük bir kısmı yıkılmış, resmi dış ticaret son derece azalmış ve dış ticaret açığı ise zirve dönemine ulaşmıştır. Afganistan'da yaklaşık 12 yıll süren iç savaşlar döneminden uluslararası kuruluşlar veya devletin resmî kurumları tarafından dış ticarete yönelik herhangi bir resmi ve güvenilebilir veri veya kayıt bulunmamaktadır.

2.4.2. Afganistan'da 2001 Yılından Sonra Dış Ticaret

Afganistan'da 2001 yılının son çeyreğinde NATO desteği ile Taliban hükümetinin devirilmesi sonucu ülkede yaklaşık 25 yıl devam eden kargaşa ve çatışmalar son bulmuştur. Aynı yıl 22 Aralık'ta Almanya'nın Bon kentinde uzun müzakereler sonucu uluslararası güçler ve kuruluşlar yardımıyla yeni hükümet kurulmuştur (Akkurt, 2005: 287). Ülkede kurulan yeni merkezi sistemle beraber tüm alanlarda yapılandırma süreci başlatılmıştır. Ülkenin ekonomik sistemine önceki dönemde merkezi planlı ve yarı merkezi planlı sistem uyglanırken, yeni hükümet 2003 yılında ülkenin ekonomik sistemini serbest piyasa ekonomik sistemi olarak belirlemiştir.

Bu dönemde Afganistan'ın ticaretine yönelik yeni politikalar geliştirilmiştir. Ticarete yönelik yeni politikalar kapsamında Afganistan; Güney Asya Bölgesel İşbirliği Derneği (SAARC), Orta Asya Bölgesel Ekonomik Konseyi (CAREC), Güney Asya Serbest Ticaret Bölgesi (SAFTA), Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO), Afganistan Pakistan Transit ve Ticaret Antlaşması (APTTA), Dünya Gümrük Örgütü (DGÖ), 2015 yılında Dünya Ticaret Örgütü (WTO) ve benzeri bir çok farklı bölgesel ve uluslararası ticaret örgütlerine katılarak daha düşük gümrük tarifeleri gibi dış ticarete yönelik bazı imtiyazlardan yararlanmaya başlamıştır (Habibi, 2015: 66). Böylece örgütler haricinde de birçok ülke ile siyasi, ekonomik ve ticari ilişkiler geliştirilmiştir.

Serbest ticaret politikası izleyen Afganistan'ın dışa açıklık derecesi %61 olarak komşu ülkelerine göre daha liberal olduğu görülmektedir. Ülkede tütün ve alkolik mallar hariç tüm ithal mallarına maksimum tarife oranı 2008 yılında %28 iken 2010 yılında %40 olarak belirlenmiştir. Uygulanan maksimum tarife oranı bakımından de komşu ülkelerine göre daha düşük ve ithalatı teşvik edici bir konuma sahiptir. Ülkede sanayi sektörü gelişmediğinden dolayı ithalatın büyük bir kısmını endüstriyel mallar (pil, elektrik, kamu taşıtı, kamyon, metalik, petrol, inşaat malları ekipmanları, makine teçhizatı, kimyasal mallar ve ilaçlar, giyim, elektronik melzemeler, iletişim araçları) ve sermaye malları oluştururken, ihracatın büyük bir kısmını ise tarımsal ürünler, ilaçlı bitkiler ve değerli maden taşları oluşturmaktadır (Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu, 2012: 229-237). Afganistan'ın dış ticaretinde başlıca önem taşıyan ürünler bir sonraki başlık altında detaylı bir şekilde incelenecektir.

Bir önceki dönemlere göre ülkenin toplam dış ticaret hacmi artmaktadır. Ancak toplam ticaret hacmindeki artışın büyük bir kısmı ithalatın artışından kaynaklanır. Ülke ithalatının ihracata göre daha çok artması ticaret bilançosu açığının da daha çok büyümesine neden olmaktadır. Afganistan'ın 2007-2017 dönemi arası yıllık toplam ticaret akımlarına dair Avrupa Komisyonu Ticaret Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan raporun verileri aşağıdaki gibidir.

Tablo 2: Afganistan'ın Toplam Ticaret Akımları ve Dış Ticaret Dengesi (Milyon €)

Yıllar	İthalat	%'lik Büyüme	İhracat	%'lik Büyüme	Denge	%'lik Büyüme	Ticaret Hacmi	%'lik Büyüme
2007	1,562		183		-1,378		1,745	
2008	2,074	32.8	377	105.7	-1,697	23.1	2,451	40.5
2009	2,421	16.8	295	-21.8	-2,126	25.3	2,716	10.8
2010	3,929	62.3	299	1.3	-3,630	70.7	4,227	55.6
2011	4,717	20.1	278	-7.1	-4,440	22.3	4,995	18.2
2012	4,985	5.7	245	-11.6	-4,739	6.8	5,230	4.7
2013	6,461	29.6	288	17.5	-6,173	30.2	6,749	29.0
2014	5,801	-10.2	319	10.9	-5,482	-11.2	6,121	-9.3
2015	6,986	20.4	520	62.9	-6,466	17.9	7,506	22.6
2016	5,925	-15.2	553	6.3	-5,372	-16.9	6,479	-13.7
2017	5,777	-2.5	460	-16.8	-5,317	-1.0	6,236	-3.7

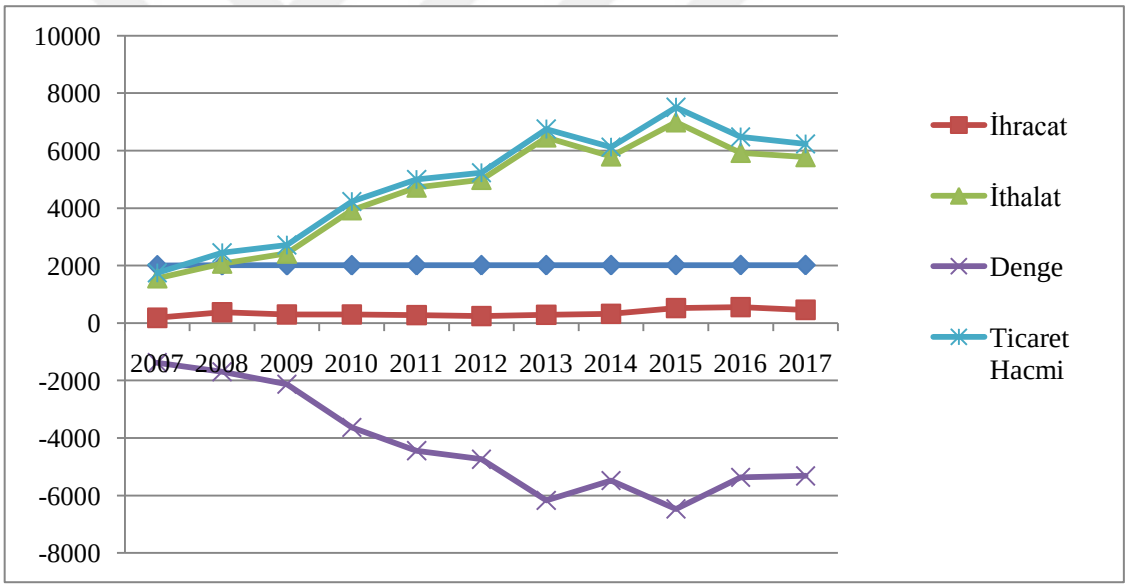
Kaynak: European Commission, Directorate-General for Trade, European Union, Trade in Goods with Afghanistan, S. 8. 16 April 2018.

Yukarıdaki Tablo 2'de Afganistan'ın toplam ticaret hacmi ve dengesinin 2007-2017 yılları arasındaki durumu gösterilmiştir. Tabloda görüldüğü gibi 2007-2013 yılları arası Afganistan'ın toplam ticaret hacmi bazı dalgalara rağmen genellikle artmaktadır. Bu dönemdeki artışın temel nedeni ülkedeki nispi siyasi ve ekonomik istikrar ve yatırımların çoğalmasıdır. 2014 yılında ülkede cumhurbaşkanlığı seçiminin adaylar arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı krize dönüşmesi ve ülkede olan NATO askerlerinin önceden yapılan anlaşmaya göre ülkeyi terk etme zorunluluğu gibi nedenlerden ötürü siyasi istikrarsızlık ortamı yaratılmıştır. Tüm bu belirsizlikler ülkeden sermayelerin çıkışına, yatırımların ve üretimin azalmasına ve sonuç olarak toplam ticaret hacminin %-

9 oranında düşmesine neden olmuştur. 2014 yılında yaşanan siyasi istikrarsızlıkların ABD müdahalesi ile çözülmesi sonucu 2015 yılında toplam ticaret hacmi %22.6 oranında artmıştır. Ondan sonraki yıllarda ülkede terör olaylarının çoğalması ve üst düzey hükümet etkilileri arasındaki güvensizlikler ve anlaşmazlıklardan ötürü siyasi ve ekonomik belirsizlik ortamı oluşarak toplam ticaret hacminin azalmasına neden olmaktadır.

Tablo 2'deki değişkenlere ait verilerin daha iyi incelenebilmesi için grafik şeklinde gösterilecektir.

Şekil 2: 2007-2017 Yılları Arasında Afganistan'ın Ticaret Dengesi

Kaynak: European Commission, Directorate-General for Trade, European Union, Trade in Goods with Afghanistan, S. 8. 16 April 2018.

Şekil 2'de gösterildiği gibi Afganistan'ın dış ticaret hacmi yeni dönemde gittikçe artmaktadır. Ticaret hacmindeki artış ithalat ağırlıklı gerçekleştiği için bu artışla beraber dış ticaret bilançosu açığı da büyümektedir. Afganistan'ın dış ticaretindeki açık genellikle uluslararası kuruluşlar ve ülkeler tarafından yapılan yardımlar vesilesi ile kapatılmaktadır. Göstergelerde izlenildiği gibi Afganistan'da dış ticarete yönelik serbest politikaların uygulanması bir yandan ülkede ithalat yoluyla mal çeşitlerinin çoğalmasına ve tüketicilerin refahına sebep olurken, diğer yandan yerli zayıf üretim kuruluşlarını ve

sektörlerini güçlü rakiplerle karşı karşıya bırakıp yerli üretimin ve ihracatın azalmasına neden olmaktadır.

2.4.2.1. Afganistan'ın Dış Ticaretinde Başlıca Rol Alan Ürünler

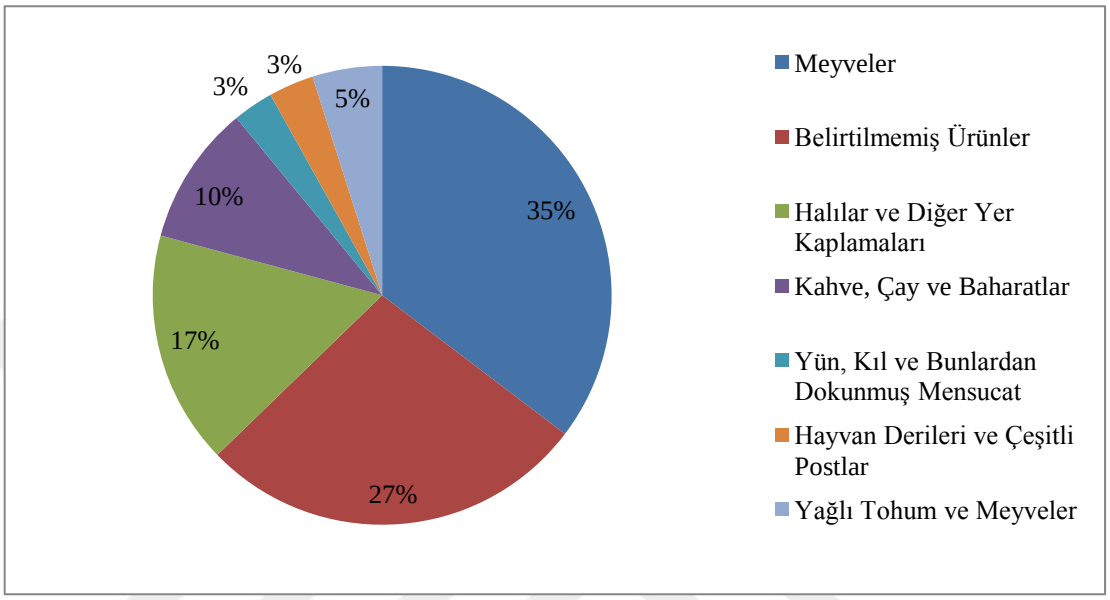
Afganistan'ın ihracatında ve ithalatında başlıca yer alan ürünler Afganistan Merkezi İstatistik Organizasyonu (Central Statistic Organization, CSO) ve Uluslararası Ticaret Merkezi (International Trade Center, ITC) raporlarından ve veri tabanlarından yararlanarak oluşturulan tablolarda gösterilecektir.

Tablo 3: 2010-2014 Döneminde Afganistan'ın İhracatında Başlıca Rol Alan Ürünler (Bin $)

Ürün Grupları	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**
Meyveler	135,997	126,793	98,196	144,161	245,065
Belirtilmemiş Ürünler	20,170	72,058	167,260	191,683	131,339
Halılar ve Diğer Yer Kaplamaları	70,016	49,116	72,759	73,226	83,994
Kahve, Çay ve Baharatlar	16,691	6,653	54,147	61,124	70,841
Yün, Kıl ve Bunlardan Dokunmuş Mensucat	13,423	6,438	5,908	20,660	14,213
Hayvan Derileri ve Çeşitli Postlar	14,676	16,185	8,976	14,818	12,949
Yağlı Tohum ve Meyveler	33,440	29,161	20,641	9,111	11,862
Toplam İhracat Hacmi	**388,484**	**375,851**	**428,903**	**514,973**	**570,534**

Kaynak: Trade Mape, Uluslararası İş Geliştirme İçin Ticaret İstatistikleri, 4 Mart 2018 ve Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu, a, 4 Mart 2018 Göstergelerinden oluşturulmuştur.

Şekil 3: 2010-2014 Döneminde Afganistan'ın İhracatındaki Başlıca Rol Alan Ürünlerin Toplam İhracattaki Yüzdelik Payı

Kaynak: Trade Mape, Uluslararası İş Geliştirme İçin Ticaret İstatistikleri, 4 Mart 2018 ve Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu, a, 4 Mart 2018 Göstergelerinden oluşturulmuştur.

Yukarıdaki Tablo 3 ve Şekil 3'te gösterildiği gibi Afganistan'ın ihraç ettiği ürünler arasında en büyük %35 payı tarımsal ve bahçıvanlık ürünleri (meyveler) almaktadır. Bu ürünler genellikle taze meyvelerden, kurutulmuş meyvelerden ve sert kabuklu meyvelerden oluşmaktadır. Toplam ihracattan %27 pay alarak ikinci en çok ihraç edilen ürünler ise belirtilmemiş ürünlerdir. Üçüncü sırada halılar ve diğer kilim gibi yer kaplamalı ürünler ihracatın %17'sini oluşturmaktadır. Afganistan'ın halısı dünya çapında en kaliteli halılar arasında yer almaktadır. Bu halılar ülkenin kuzey bölgesinde yaşayan Türkmen ve Özbek etnik grupları tarafından dokunulmaktadır. Ülkenin ihracatını oluşturan diğer ürünler ise koyun, keçi, sığır ve diğer hayvanlardan elde edilen yün, kıl ve deriler, değerli maden taşları ve şifalı bitkilerdir.

Afganistan'ın ithalatını oluşturan başlıca ürünler ise aşağıdaki tablo-4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: 2010-2014 Döneminde Afganistan'ın İthalatında Başlıca Rol Alan Ürünler

(Bin $)

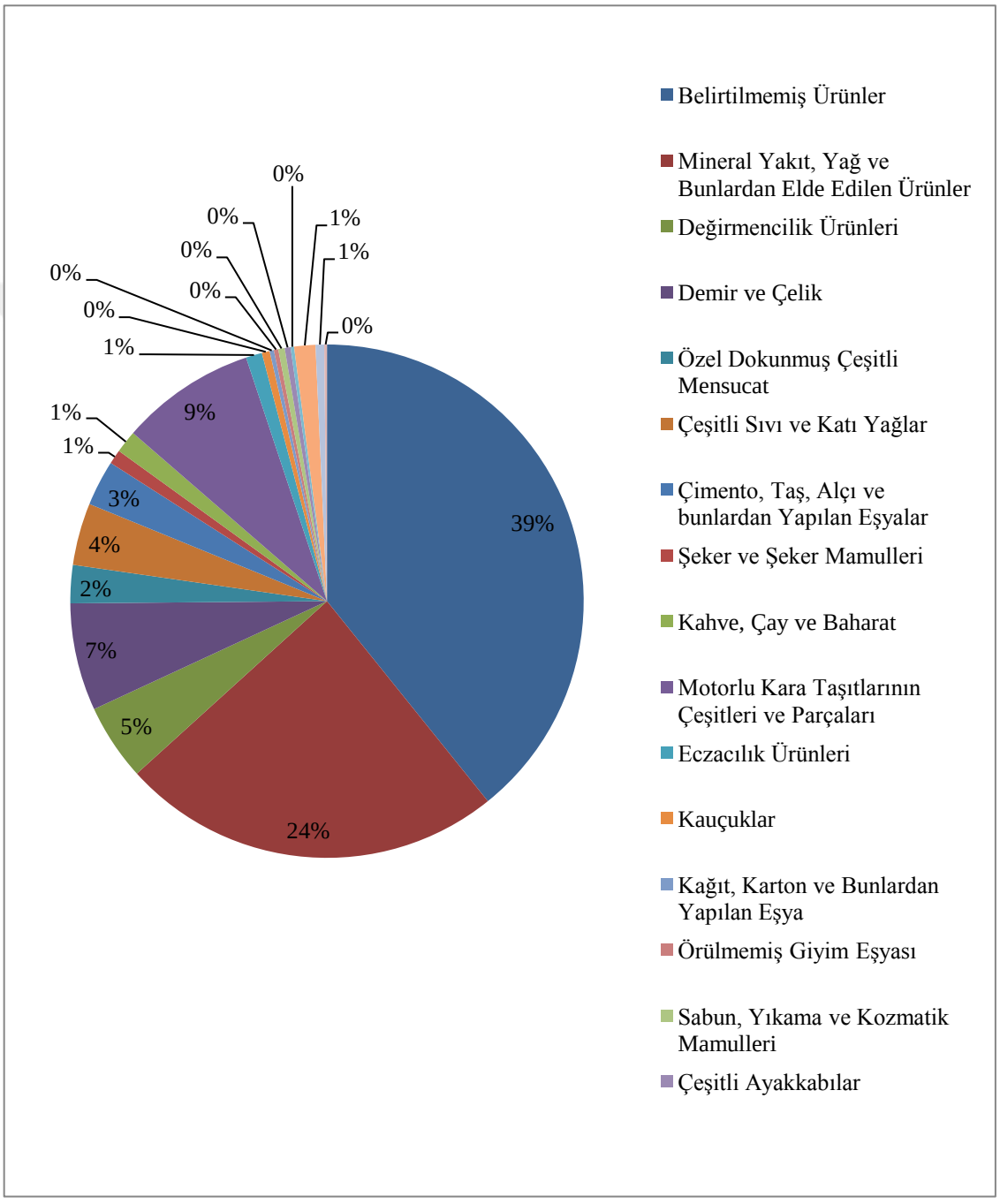
Ürün Grupları	2010	2011	2012	2013	2014
Belirtilmemiş Ürünler	568,105	692,595	2,405,113	4,834,523	4,144,072
Mineral Yakıt, Yağ ve Bunlardan Elde Edilen Ürünler	1,075,187	2,222,109	1,517,526	1,452,548	1,488,624
Değirmencilik Ürünleri	229,567	220,048	175,498	429,087	498,933
Demir ve Çelik	463,264	492,376	345,207	522,356	360,100
Özel Dokunmuş Çeşitli Mensucat	117,764	98,870	110,201	151,360	295,918
Çeşitli Sıvı ve Katı Yağlar	119,307	169,271	536,367	216,379	220,327
Çimento, Taş, Alçı ve bunlardan Yapılan Eşyalar	192,253	189,937	163,333	219,653	160,348
Şeker ve Şeker Mamulleri	68,451	36,375	6,919	61,637	117,624
Kahve, Çay ve Baharat	38,050	85,915	69,064	151,082	111,711
Motorlu Kara Taşıtlarının Çeşitleri ve Parçaları	1,004,351	745,190	721,789	190,446	87,895
Eczacılık Ürünleri	40,689	43,884	36,018	139,564	68,432
Kauçuklar	49,346	39,520	31,076	10,202	29,161

(Tablo 4'ün Devamı)

Ürün Grupları	2010	2011	2012	2013	2014
Kağıt, Karton ve Bunlardan Yapılan Eşya	18,271	27,542	6,111	8,231	26,083
Örülmemiş Giyim Eşyası	12,036	6,487	20,920	27,785	23,497
Sabun, Yıkama ve Kozmatik Mamulleri	29,254	33,309	11,192	33,421	23,332
Çeşitli Ayakkabılar	45,378	31,026	19,729	8,263	13,787
Dokumaya Elverişli Lifler	9,161	4,685	1,973	45,675	9,717
Elektrikli Makine ve Cihazlar	207,329	207,329	9,333	284	6,616
Tütün ve Benzeri Maddeler	59,645	93,357	13,845	3,781	3,985
Gübreler	10,441	13,951	1,458	26,202	3,551
Toplam İthalat Hacmi	4,357,849	5,453,776	6,202,672	8,532,479	7,693,713

Kaynak: Trade Mape, Uluslararası İş Geliştirme İçin Ticaret İstatistikleri, 4 Mart 2018 ve Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu, a, 4 Mart 2018 Göstergelerinden oluşturulmuştur.

Şekil 4: 2010-2014 Döneminde Afganistan'ın İthalatındaki Başlıca Rol Alan Ürünlerin Toplam İthalattaki Yüzdelik Payı

Kaynak: Trade Mape, Uluslararası İş Geliştirme İçin Ticaret İstatistikleri, 4 Mart 2018 ve Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu, a, 4 Mart 2018 Göstergelerinden oluşturulmuştur.

Tablo 4 ve şekil 4'te gösterildiği gibi 2010-2014 yılları arasında Afganistan'ın ithalatında en büyük önem taşıyan 26 çeşit ürün grupları arasından en büyük payı %39 değerinde belirtilmemiş ürünler ve ikinci en çok ithal edilen ürünleri %24 payı ile mineral yakıt, yağ ve bunlardan elde edilen ürünler oluşturur. Üçüncü en büyük ithal ürün grubunu %9 değerinde çeşitli motorlu kara taşıtları, motosikletler, traktörler, bisikletler ve diğer kara taşıtları ve bu araçların parça ve aksesuarları oluşturmaktadır.

Yukarıdaki göstergelere göre Afganistan'da 2010-2014 döneminde en az ithal edilen ürün grupları ise; kâğıt, karton ve bunlardan yapılan eşya, örülmemiş giyim eşyası, dokumaya elverişli lifler ve gübrelerdir.

2.4.2.2. Afganistan'ın En Büyük Ticaret Partnerleri

Gelişme rotasında olan Afganistan serbest dış ticaret politikası uygulayarak ve birçok bölgesel ve uluslararası ticaret örgütlerine katılarak dış ticaretini geliştirme eğilimindedir. Bu kapsamda CSO ve ITC veri tabanı ve raporlarına göre 2010-2014 yılları arasında Afganistan'ın en çok ithalat ve ihracat gerçekleştirdiği ülkeleri yaptığı ithalat ve ihracat hacmi ile aşağıdaki tablolarda gösterilecektir.

Tablo 5: Afganistan'ın 2010-2014 Yılları Arasında En Çok İthal Ettiği Ülkeler (Milyon $)

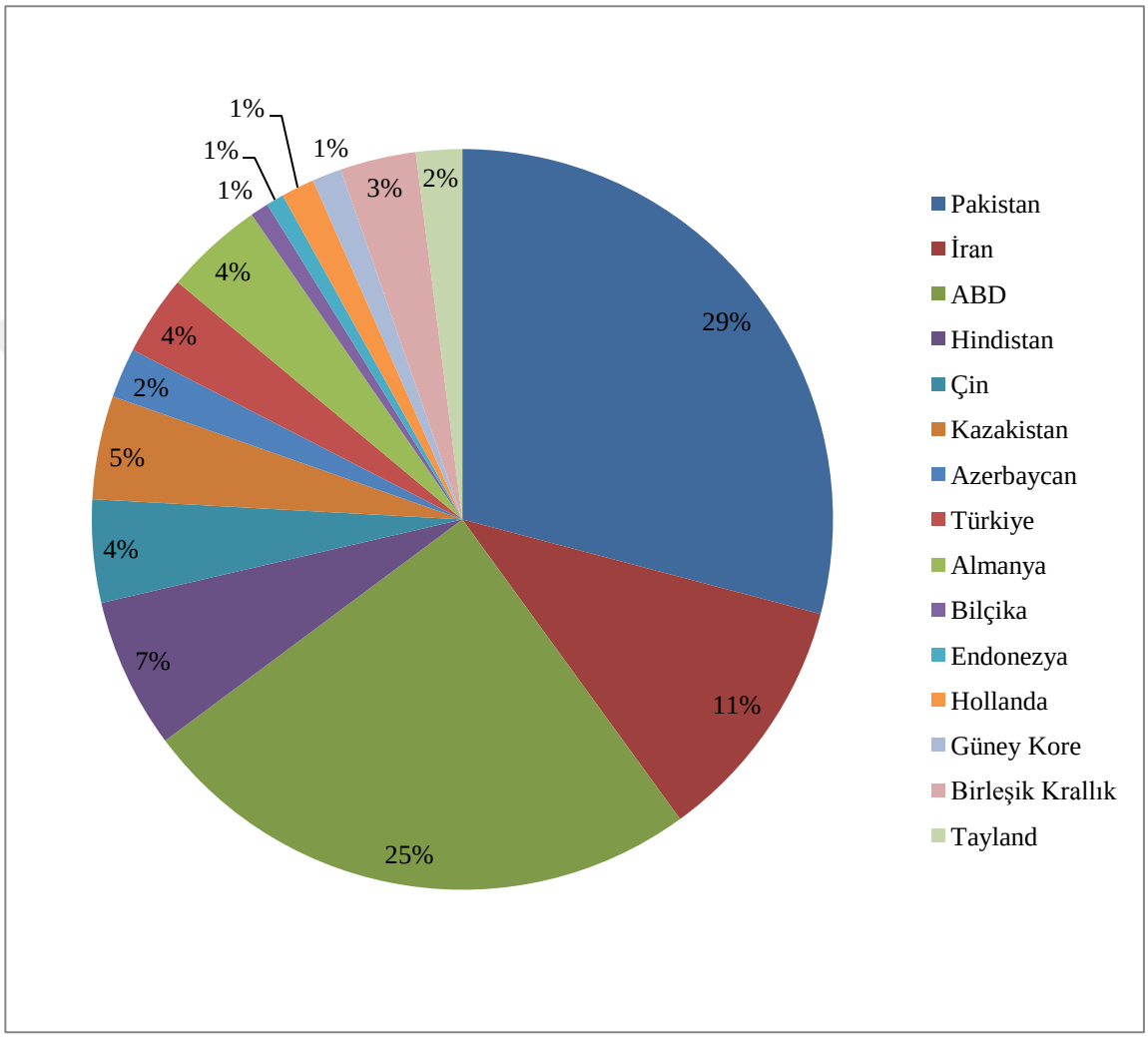
Ülke Adı	2010	2011	2012	2013	2014
Pakistan	1,684,666	2,660,295	2,099,282	1,998,110	1,879,143
İran	538,971	801,273	938,400	630,974	951,170
ABD	2,151,401	2,921,862	1,521,555	1,409,639	792,389
Hindistan	392,552	504,566	475,621	513,530	442,876
Çin	175,265	230,010	464,034	328,259	393,560
Kazakistan	362,784	333,844	320,952	250,910	333,539

(Tablo 5'in Devamı)

Ülke Adı	2010	2011	2012	2013	2014
Azerbaycan	69,420	100,194	119,916	205,327	275,990
Türkiye	259,902	275,969	290,048	228,231	186,403
Almanya	356,533	395,823	395,823	221,330	158,782
Bilçika	37,261	23,533	33,007	50,910	139,361
Endonezya	53,945	35,573	56,218	50,886	77,411
Hollanda	103,547	145,056	107,911	93,815	64,808
Güney Kore	68,222	119,912	143,167	63,840	58,761
Birleşik Krallık	302,466	554,274	164,811	103,659	48,816
Tayland	145,999	192,362	143,488	184,280	47,041
Toplam	6,702,934	9,294,546	7,274,233	6,333,700	5,850,050

Kaynak: Trade Mape, Uluslararası İş Geliştirme İçin Ticaret İstatistikleri, 4 Mart 2018 ve Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu, a, 4 Mart 2018 Göstergelerinden oluşturulmuştur.

Şekil 5: Afganistan'ın 2010-2014 Yılları Arasında En Çok İthal Ettiği Ülkelerin Toplam İthalattaki Yüzdelik Payı

Kaynak: Trade Mape, Uluslararası İş Geliştirme İçin Ticaret İstatistikleri, 4 Mart 2018 ve Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu, a, 4 Mart 2018 Göstergelerinden oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tablo 5 ve şekil 5'te izlenildiği gibi 2010-2014 dönemi arasında Afganistan'ın en çok ithal ettiği 15 ülke arasında %29 ithal payı ile Afganistan'ın güney komşusu olan Pakistan birinci sırada en çok ithal eden ülke konumundadır. İkinci en çok ithal ettiği ülke ise %25 ithal payı ile ABD ve üçüncü ülke ise %11 ithal payı ile İran olarak görülmektedir. Hindistan %7, Kazakistan %5, Çin, Türkiye ve Almanya ise %4 civarında Afganistan'a ihraç etmektedir.

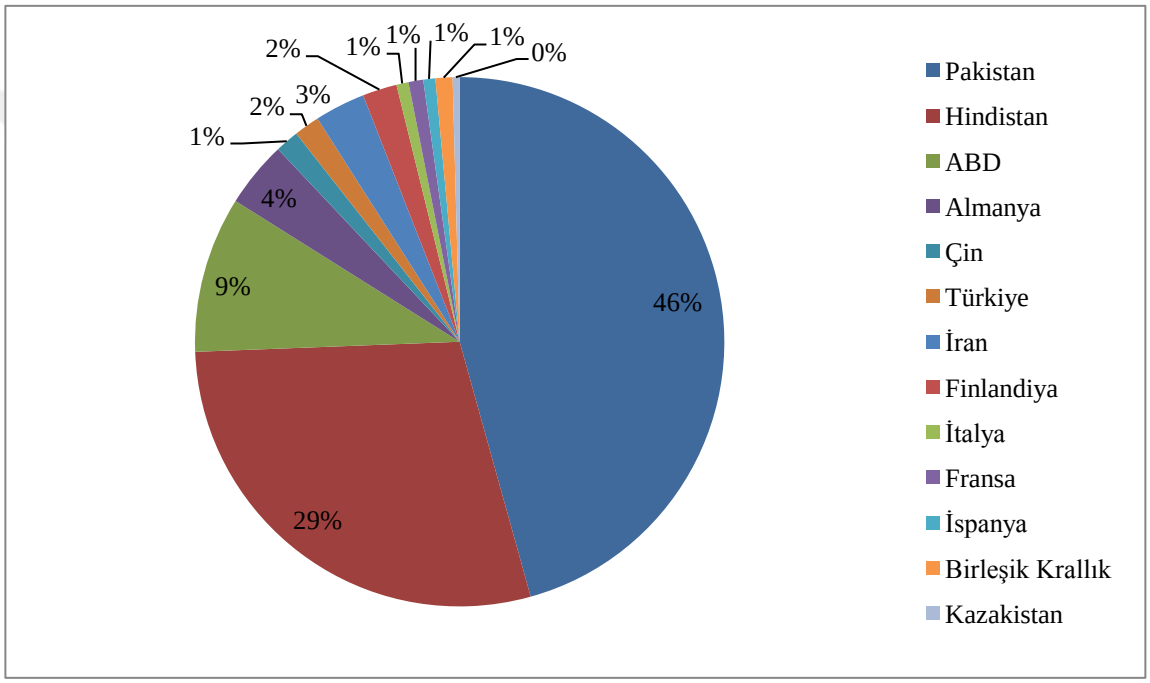
Afganistan'ın en çok ihraç ettiği başlıca ülkeler aşağıdaki tablo ve şekilde gösterilecektir.

Tablo 6: Afganistan'ın 2010-2014 Yılları Arasında En Çok İhraç Ettiği Ülkeler (Bin $)

Ülke Adı	2010	2011	2012	2013	2014
Pakistan	138,375	199,529	235,091	307,598	392,166
Hindistan	143,652	120,111	79,744	213,197	243,721
ABD	85,248	26,139	36,760	45,514	72,015
Almanya	31,357	15,172	19,604	16,559	29,857
Çin	3,680	4,403	5,187	9,595	17,372
Türkiye	5,098	4,795	6,461	10,721	16,488
İran	19,486	28,053	11,304	14,280	12,897
Finlandiya	7,668	10,653	12,740	17,390	10,085
İtalya	763	1,524	4,845	6,605	6,838
Fransa	1,980	4,973	4,960	8,346	4,898
İspanya	597	4,299	3,749	7,736	4,052
Birleşik Krallık	2,589	14,084	4,024	4,603	3,750
Kazakistan	1,233	3,833	594	2,958	3,171
Toplam	441,726	437,568	425,063	665,102	817,310

Kaynak: Trade Mape, Uluslararası İş Geliştirme İçin Ticaret İstatistikleri, 4 Mart 2018 ve Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu, a, 4 Mart 2018 Göstergelerinden oluşturulmuştur.

Şekil 6: Afganistan'ın 2010-2014 Yılları Arasında En Çok İhraç Ettiği Ülkelerin Toplam İhracattaki Yüzdelik Payı

Kaynak: Trade Mape, Uluslararası İş Geliştirme İçin Ticaret İstatistikleri, 4 Mart 2018 ve Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu, a, 4 Mart 2018 Göstergelerinden oluşturulmuştur.

Tablo 6 ve şekil 6'da görüldüğü gibi 2010-2014 yılları arasında Afganistan'ın en çok ihraç ettiği 13 ülke arasında %46 ihraç payı ile Pakistan birinci sırada, Hindistan %29 ihraç payı ile ikinci sırada, ABD %9 ihraç payı ile üçüncü sırada yer almaktadır. Afganistan'dan en çok ithal eden dördüncü, beşinci ve altıncı ülkeker ise sırasıyla Almanya, İran ve Türkiye'dir.

Yukarıdaki Tablolardan, Şekillerden ve açıklamalardan anlaşılacağı gibi 2010-2014 yılları arasında Afganistan'ın en büyük ticaret partnerlerini; Pakistan, Hindistan, ABD, İran, Kazakistan, Almanya, Türkiye, Çin ve diğer bazı Güney ve Orta Asya

ülkeleri oluşturmaktadır. 2015 yılından günümüze kadar Afgan hükümeti tarafından dış ticaretin geliştirilmesi ve transit yolu çeşitlendirilmesi amaçlı Özbekistan, Türkmenistan ve diğer bazı Orta Asya ülkelerine tren yolu, Hindistan, Türkiye, Avrupa ülkeleri ve diğer bazı ülkelere doğru havayolları koredorları açılmıştır. Transitteki bu yenilikler Afganitan'da üretilen malların farklı marketlere ulaşmasını kolaylaştırmıştır.

3. BÖLÜM

DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE YOKSULLUK İLİŞKİSİ

Çalışmamızın üçüncü bölümü olan bu bölümde yoksulluk kavramını ve çeşitlerini açıkladıktan sonra, Afganistan'da yoksulluk olgusu ve yoksulluğun nedenleri ele alınacaktır. Bu bölümün son kısmında tez çalışmasının temel konusunu oluşturan Afganistan'daki döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk olguları arasındaki ilişki teorik bir şekilde incelenecektir.

3.1. YOKSULLUK KAVRAMI

Yoksulluk kavramıyla ilgili dünya çapında bilim adamları, kurumlar ve kuruluşlar tarafından çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Yoksulluk kavramıyla ilgili görüşlerin farklılık göstermesinin temel nedeni bu kavramın zaman ve mekân gibi değişen şartlar altında toplumlar tarafından farklı algılanmasıdır. Belirtilen nedenlerden dolayı yoksullukla ilgili farklı tanımlamalar yapılmış olmasına rağmen çoğu tanımlamalar birbirine benzerlilik göstermektedir. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yoksullukla ilgili genel, dar ve geniş anlamlar olmak üzere üç çeşit tanım yapılmıştır. Genel anlamda yoksulluk insanların ihtiyaçlarını karşılayamama durumunu ve dar anlamda yoksulluk insanların beslenme ve barınma gibi imkânlara sahip olmamasını ifade eder. Geniş anlamda yoksulluk beslenme, barınma ve giyim gibi temel ihtiyaçların yanında eğitim, sağlık ve yaşam düzeyini de toplumdaki şartlara göre uygun olmamasını kapsamaktadır (Şengür, 2011: 4).

Günümüzdeki dünyada insanlar tüm ihtiyaçlarını para ile değer biçebildikleri ve para ile karşılayabildikleri için WB gibi bazı kuruluşlar tarafından yoksulluk daha çok parasal gelir açısından tanımlanmıştır. WB'ın 2011 yılı fiyatlarıyla belirlediği tanıma göre günlük geliri 1.90$'dan az olan insanların aşırı yoksullukta yaşadığı ve günlük geliri 3.10$'dan düşük olan insanların ise ortalama yoksul olduğu belirtilmektedir (Dünya Bankası Veri Tabanı, Yoksulluk Göstergeleri, 5 Şubat 2018).

Toplumsal bir olgu olan yoksulluk kavramı toplumların algısına ve sosyo-ekonomik durumuna göre farklı algılanmasına rağmen yoksulluk kelimesi duyulunca her

bireyin aklına sefalet, açlık, yokluk, hayata kalabilmek için sürekli mücadele gibi durumlar gelmektedir (Ak, 2016: 296). Bundan dolayı bu algılardan yola çıkarak genel bir şekilde yoksulluğu insanların hayatını sürdürebilmesi için gereken malzeme ve ihtiyaçların sağlanamaması durumu olarak tanımlayabiliriz. Bu probleme maruz kalan insanlara ise yoksul denilmektedir.

3.2. YOKSULLUĞUN GELİŞİMİ

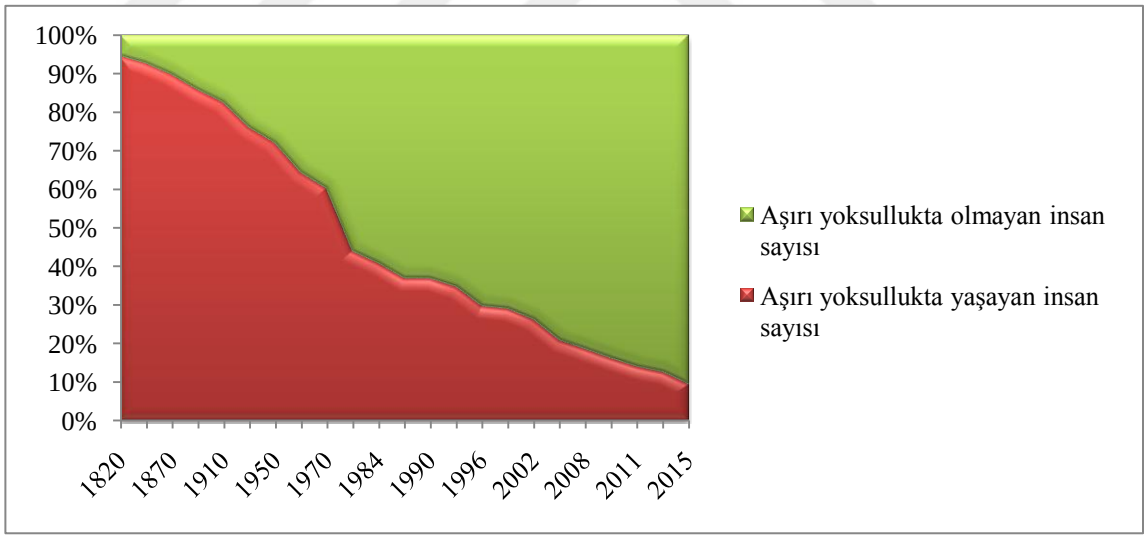
Fakirlik veya yoksulluk sosyal bir varlık olan insanların topluluklar şeklinde bir arada yaşamaları, üretim faaliyetlerine başlamaları ve yaşam sürecini iyileştirmek için farklı ilişkilerde bulunmaları ile ortaya çıkmıştır. Yoksulluğun yaşam sürecinde hep var olmasına rağmen ilk kez sosyal bir sorun olarak 17. yy'da John Lock gibi bazı liberal düşünürler tarafından ele alınmıştır. Bu teorisyenler sosyal düzeni sağlamak amaçlı yoksulları dışlamama koşuluyla özel mülkiyeti savunmuşlar. Bunlara göre sosyal düzenin güvencesini sağlamak için geçimlilik hakkı ve yoksulların refahı önemli bir olgudur (Arpacıoğlu, 2012: 4). Klasik iktisadın kurucusu olan A. Smith'e göre ülkeler zenginleşirken aynı oranda yoksulluk da artmaktadır. Ona göre bu sorunu üstesinden gelebilmek için sürekli en yoksul insanların ekonomik gelişimdeki hareketleri yakından takip edilmelidir. J. Bentham, E. Burke ve T. R. Malthus gibi muhafazakar bilim adamları ise A. Smith'in aksine, yoksullukla ilgili düşünceleri reddetmişler.

Bazı kaynaklara göre yoksulluğun kitlesel bir sorun olarak sanayileşmeye dayalı kapitalizmin yaygınlaşmasıyla beraber 18. yy'ın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkışı savunulmaktadır. Sanayi devrimi sonucunda üretim ve verimliliğin kitlesel bir şekilde artırılması ile beraber nüfusun artışı, aşırı rekabet, emperyalist politikaların ugulanması gibi hızlı değişim sonucu yoksulluk da hızlı bir şekilde artarak toplumsal bir sorun hâline gelmiştir (Şenses, 2001: 33). 19. yy'ın sonuna doğru K. Marx geliştirdiği Malthusçu Teorisinde yoksulluğun kapitalist sistemin sonucu değil de bu sistemin içinde gelişen bir süreç olduğu için ölümsüz olduğunu savunarak İngiliz Yoksulluk Yasasını eleştiriye almıştır. 20. yy'ın ikinci yarısından itibaren uluslararası ortamda küreselleşme sürecinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla beraber bir yandan mali sektörlerin kâr düzeyi hızla yükselirken diğer yandan toplumlar arasında yoksulluk ve eşitsizlik sorunları da hızla artmıştır. Bundan dolayı yoksulluktan ilk kez kurumsal bir olgu olarak UN

tarafından 1992 yılında söz edilmiş ve 17 Ekim tarihi Yoksulluğun Yok Edilmesinin Uluslararası Günü olarak belirlenmiştir (Taşcı, 2016: 32).

Çağımızda bütün gelişmelere rağmen hâlâ fakirliğin tüm toplumların ve ülkelerin karşı karşıya kaldığı ciddi bir tehlike olduğu görülmektedir. Geçen son yarım asırda WB, UN ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program, UNDP) gibi birçok ulusal ve uluslararası kuruluşlar ve kurumlar tarafından yoksulluğu azaltmak veya yok etmek amacıyla farklı programlar uygulanmasına rağmen, hâlâ yoksulluk ülkeleri tehdit eden ciddi bir sorun niteliğindedir. WB tarafından yapılan tahminlere göre 1820-2015 döneminde dünyadaki toplam nüfus arasında aşırı yoksullukta (günlük geliri 1.90$ altında) yaşayan ve aşırı yoksullukta olmayan insanlar aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

Şekil 7: 1820-2015 Yılları Arasında Dünyada Yoksul İnsan Sayısı

Kaynak: Dünya Yoksulluk Göstergelerinden oluşturulmuştur, 12 Nisan 2018.

Yukarıdaki şekil 7'de yansıtıldığı gibi 1820-1950 dönemi sanayi devrimi sonucu üretimin hızla yükselmesi ile beraber aşırı yosullukta yaşayan insan sayısı azalmaktadır. Yoksulluktaki bu azalış 1950-2015 yılları arasında dünya çapında farklı alanlarda gelişmeler sonucu hızlanmıştır. Buna karşı söz konusu dönemlerde aşırı yoksullukta yaşamayan kişi sayısı ise hızla artmıştır.

3.3. YOKSULLUĞUN ÇEŞİTLERİ

Çok boyutlu bir kavram olan yoksulluk olgusu düşünürler tarafından çeşitli sınıflar kapsamında incelenmektedir. Bu çalışmada yoksulluğun; insani ve gelir yoksulluğu, mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk ve sosyo-ekonomik yoksulluk gibi başlıca çeşitleri sırasıyla ele alınacaktır.

3.3.1. İnsani ve Gelir Yoksulluğu

Yoksulluğu çok boyutlu bir kavram olarak ele alan sınıflandırmalardan biri insani yoksulluktur. İnsani yoksulluk insanca yaşayabilmek için gerekli olan maddi imkânlar ve temel gereksinimlere ulaşabilmek için gerek duyulan bir takım sosyo-ekonomik kolaylıkları kapsamaktadır. İnsani yoksulluğun amacı yoksulluk kavramını daha kapsamlı bir şekilde ele alarak, minimum maddi imkânlar düzeyi ötesinde çıkmak ve daha refaha yakın bir hizmet ve maddi imkânlar düzeyine ulaşmaktır (Şengür, 2011: 15). İnsani yoksulluk kavramı ilk defa 1997 yılında UNDP tarafından yayımlanan insani gelişme raporuyla ortaya çıkmıştır. UNDP tanımına göre yoksulluk sadece insanların gelir düzeyine göre belirlenmemekte belki bunun yanında sağlık durumu, eğitim durumu, ortalama yaşam düzeyi, temel sosyal hizmetlere erişim durumu gibi her bireyin yaşamını etkileyen birçok temel ihtiyaçların giderilebilmesi durumuna dayanmaktadır (Ak, 2016: 302).

Gelir yoksulluğu ve insani yoksulluk kavramları birbirine yakın olmasına rağmen gelir yoksulluğunun insanların mutlak geliri üzerinde odaklanmasıyla farklılık göstermektedir. Bireyler yaşamlarını sürdürebilmek amacıyla gerek duydukları asgari gelir düzeyi yani yoksulluk sınırından düşük olan gelir, gelir yoksulluğu olarak bilinir. Yoksulluk sınırı ülkelerin ekonomik ve yaşam düzeyine göre farklılık göstermektedir. Gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk sınırı düşük bir gelir düzeyinde belirlenirken, ekonomik durumu ve yaşam standartları daha iyi olan ülkelerde ve gelişmiş ülkelerde ise daha yüksek bir gelir düzeyi yoksulluk sınırı olarak belirlenmektedir (Taşcı, 2016: 36).

Kısa bir tanımlama ile insani yoksulluğu çok boyutlu bir yoksulluk kavramı olarak daha çok maddi refah düzeyine odaklandığını ve gelir yoksulluğunu ise tek boyutlu bir yoksulluk türü olarak asgari gelir düzeyine dayandığını söyleyebiliriz.

3.3.2. Mutlak Yoksulluk

İnsan vücudunun sağlıklı beslenebilmesi için gerektirdiği toplam kalori miktarının sağlanamaması durumuna mutlak yoksulluk durumu denilmektedir. Mutlak yoksulluk bireylerin yaşamını sürdürebilmesi için gerek duyduğu minimum tüketim ihtiyaçlarının toplamına göre belirlenerek bir yoksulluk çizgisi tespit edilmektedir. Bu yoksulluk sınırı iki yönteme göre belirlenir. Birinci yöntemde bireyin yaşamına devam edebilmesi için belirlenen minimum kalori miktarını sağlayabilen besin bileşenleri veya gıdanın maliyeti olarak hesaplanırken, ikinci yöntemde ise birinci yöntemde hesaplanan maliyetlerin yanında giyinme, ısınma, barınma gibi temel ihtiyaçlar da eklenerek hesaplanmaktadır (Temiz, 2013: 8).

Mutlak yoksulluk türü ülkeler arasındaki çeşitli farklılıkları dikkate almadan yoksulluk kavramına uluslararası bir bakış niteliğini taşır. Dünya Bankası 2013 yılı tahminlerine göre dünya nüfusu toplamından %10.7'si günlük 1.90$ gelir ile mutlak yoksullukta yaşamaktadır. Halbuki bu oran 2012 yılında %12.4 ve 1990 yılında ise %35 civarında tahmin edilmiştir (Dünya Bankası Veri Tabanı, Yoksulluk Göstergeleri, 5 Şubat 2018). Gelir bakımından belirlenen yoksulluk sınırı kişinin yaşamını sürdürebilmesi için gereken minimum kalori miktarını karşılayabilecek parasal değerdir. Bir bireyin vücudunun 24 saat içinde gerektirdiği minimum kalori miktarı ise WB tarafından 1990 yılında yapılan çalışmaya göre 2400k/cal düzeyinde belirlenmiştir.

Mutlak yoksulluk global bir nitelik taşıdığı için yoksullukla ilgili geliştirilecek politikalar, projeler ve yapılcak çalışmalar bakımından hayati önem taşımaktadır. Ayrıca yoksullukla mücadelede ve kaynakların gerekli yerlerde tahsis edilmesi konusunda mutlak yoksullukla ilgili yapılan değerlendirmeler önemli bir rol oynamaktadır (Haughton ve Khandker, 2009: 45).

3.3.3. Göreceli Yoksulluk

Göreceli (nispi) olarak bilinen yoksulluk türü mutlak yoksulluğun ülkeler veya bölgeler bazında tüketim ve alışkanlık farklılıklarını dikkate alarak ve bazı sosyo-kültürel gereksinimlerin maliyetini de ekleyerek hesaplanan yoksulluk çizgisidir. Tahmin edilen bu yoksulluk türü ülkeden ülkeye göreceli olarak farklılık göstermektedir. Göreceli yoksulluk bireylerin beslenme ihtiyaçları dışındaki diğer temel tüketim

ihtiyaçlarını karşılayabilecek gelire sahip olmama durumunu göstermektedir. Başka bir ifade ile toplumsal bir varlık olan insanın yaşadığı ortam şartlarına göre kendini yenileyebilmek için gerek duyduğu minimum beslenme, barınma ve enerji gibi ihtiyaçları karşılayamaması durumuna nispi yoksulluk denilmektedir (Öztürk, 2008: 607).

Bir toplumda nispi yoksulluk oranını belirlemek için ilk yapılması gereken, o toplumdaki ortalama refah düzeyinin belirlenmesidir. Böylece o toplumda belirlenen ortalama refah veya gelir düzeyi altında yaşayan insanlara göreceli yoksul grubu adı verilmektedir. Göreli yoksulluk A. Smith'in değerlendirmesine göre bireyin temel ve kişisel ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasitesine sahip olmasına rağmen bulunduğu toplumun ortalama refah düzeyi altında kalarak sosyal yaşam bakımından dışlanması durumudur (Arpacıoğlu ve Yıldırım, 2011: 63). Göreceli yoksulluk gelir veya tüketim miktarını esas alarak bireyin bulunduğu topluma karşı kıyaslanması gibi sosyal toplulukların da birbiri ile kıyaslanmasıyla belirlenebilir.

Göreceli yoksullukla ilgili yapılan tüm açıklamalardan anlaşılacağı gibi bu tür yoksulluk sınıflandırmasında mutlak gelir düzeyinden daha çok bireyler arasındaki sosyal refah dağılımı farklılıklarına odaklanılmıştır.

3.3.4. Sosyo-Ekonomik Yoksulluk

Yoksulluğun bir diğer sınırlaması ise sosyo-ekonomik yoksulluktur. Bu tür yoksulluk bireyin ekonomik ihtiyaçları dışında bulunduğu ortamda söz sahibi olamamak, toplumda hakkı olan konularda yurum yapamamak gibi sosyal çevreden kendi dışlanmışlık durumlarını göstermektedir. Bir toplumda maddi veya ekonomik yoksullukla karşı karşıya kalan bireyler tüm çabalarını temel ihtiyaçlarını giderebilme konusunda yönlendirdikleri için bulundukları ortamda sosyolojik bakımdan güvensizlik hissederek bir türlü toplum dışında kalmaktadırlar (Kutay, 2014: 75). Bazen temel gereksinimlere sahip olan bireyler de bilgi, beceri veya özgüvene sahip olmadıkları için sosyal yoksulluk yaşamaktadırlar.

Ekonomik yoksulluk sosyal yoksulluğa neden olduğu gibi sosyal yoksulluk da bireyin toplum ve çevre ile sosyal bağ ve ilişkilerini gittikçe azaltarak ekonomik

yoksulluğa temel hazırlamaktadır. Bundan dolayı sosyal yoksulluk durumu yoksulluk döngüsü olarak da nitelendirilmektedir.

Şimdiye kadar açıklamaya çalışılan dört çeşit yoksulluk kavramı dışında literatürde bakış açısı, zaman ve mekân gibi farklı unsurlara göre yoksullukla ilgili birçok çeşitlendirmeler bulunmaktadır.

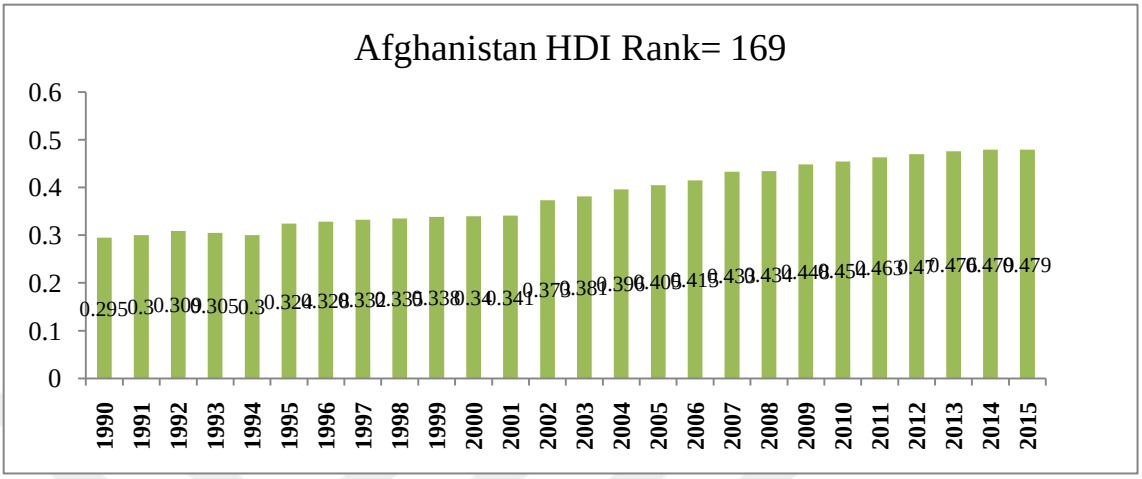
3.4. İNSANİ GELİŞME ENDEKSİ

Yoksulluk seviyesi ülkeler arasında farklılık göstermesinden dolayı her bir ülkede yoksulluk düzeyini tespit edebilmek için bir dizi yoksulluk endeksleri geliştirilmiştir. Bu endekslerden biri Human Development Index, HDI yani insani gelişme endeksidir. HDI hesaplamasında bir ülkedeki kişi başına düşen milli gelir genellikle satın alma gücü paritesini refah standardı niteliğinde, okuma-yazma ve okullaşma oranını eğitim standardı niteliğinde ve ortalama yaşam süresi beklentisini sağlık standardı niteliğinde alınarak bu üç kriter birleşimiyle o ülkenin sosyo-ekonomik seviyesi belirlenmektedir (Aktan, 2003: 210).

İnsani gelişmişlikle ilgili 1990 yılında UNDP tarafından yapılan çalışmada ilk kez HDI ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergesi olarak hesaplanmış ve ondan sonraki yıllarda ise aynı kuruluş tarafından yıllık olarak hesaplanmaya devam etmektedir. HDI hesaplamasında ülkelere oran şeklinde 0 ve 1 arasından değer verilmektedir. Bu göstergeye göre 1'e yakın değer kazanan ülkeler en yüksek insani gelişmişlik seviyesine sahip olurken, sıfır rakamına yakın değer kazananlar ise en düşük insani gelişmişlik seviyesine sahiptir (Kaşıkçı, 2015: 64).

Çalışmamızın Afganistan'la ilgili olmasından dolayı, ülkeler bazında UNDP tarafından yayınlanan HDI göstergesinin Afganistan'la ilgili kısmı burada bir şekil niteliğinde aktarılacaktır.

Şekil 8: 1990-2015 Yılları Arasında Afganistan'ın İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI)

Kaynak: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, İnsani Gelişme Endeksi Göstergelerinden oluşturulmuştur, 5 Mart 2018.

Şekil 8'de görüldüğü gibi UNDP raporuna göre 1990- 2015 yılları arasında Afganistan'ın insani gelişmişlik endeksi 0.3 ve 0.5 oranları arasında değer kazanarak 188 ülke arasından 169'uncu sırada yer almaktadır. Halbuki ilgili rapora göre dünya çapında insani gelişmişlik sıralamasında birinci sırada 0.85- 0.95 HDI oranları arasında Norveç yer alırken 188'inci sırada ise 0.3- 0.35 HDI oranları arasında Orta Afrika Cumhuriyet'i yer almaktadır.

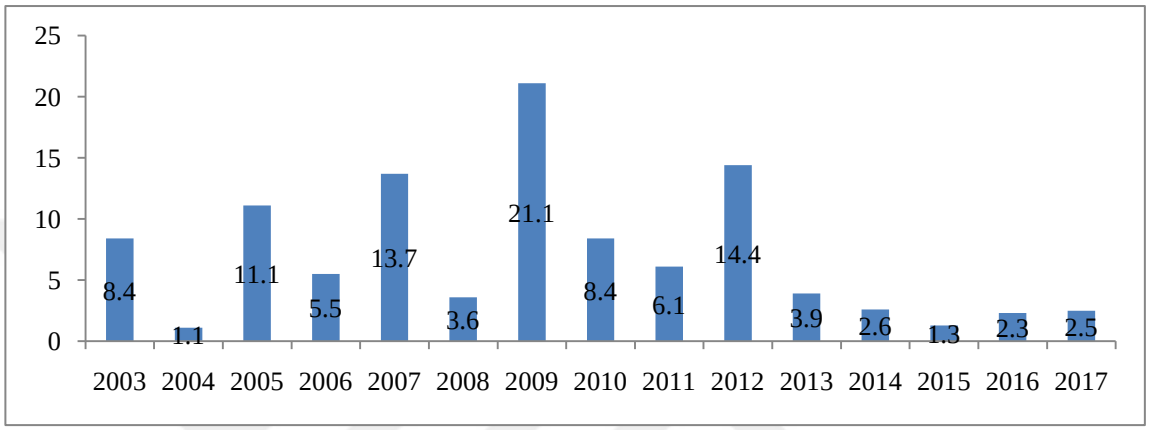
3.5. AFGANİSTAN'DA YOKSULLUK

Afganistan'da uzun yıllardan beri zayıf merkezi yönetim ve sürekli devam eden türlü krizler ve kargaşalar sonucu başta ekonomik altyapılar olmak üzere ülkedeki sektörlerin çoğunun tahrip edilmesine veya faaliyetlerinin durdurulmasına neden olmuştur. Tüm bu krizler ve belirsizlikler aşırı derecede işsizlik, düşük gelir, düşük eğitim düzeyi, eşitsizlik ve düşük kamu hizmetlerine sebep olarak ülkeyi dünyadaki en yoksul ülkeler arasında konumlandırmıştır.

Yaklaşık 25 yıl devam eden kargaşalardan sonra 2001 yılında Afganistan'da Taliban hükümetinin yıkılışı ve NATO'nun askeri müdahalesinden itibaren UN ve WB gibi uluslararası kuruluşlar ve ABD başta olmak üzere tüm NATO üyesi ve diğer

ülkelerin sağladığı yardımlar ve yatırımlar neticesinde ülke ekonomisi yüksek bir büyüme performansı sergilemiştir (Hassaas, 2017: 19).

Şekil 9: 2003-2017 Dönemi Afganistan'da Yıllık GSYİH Büyüme Oranı

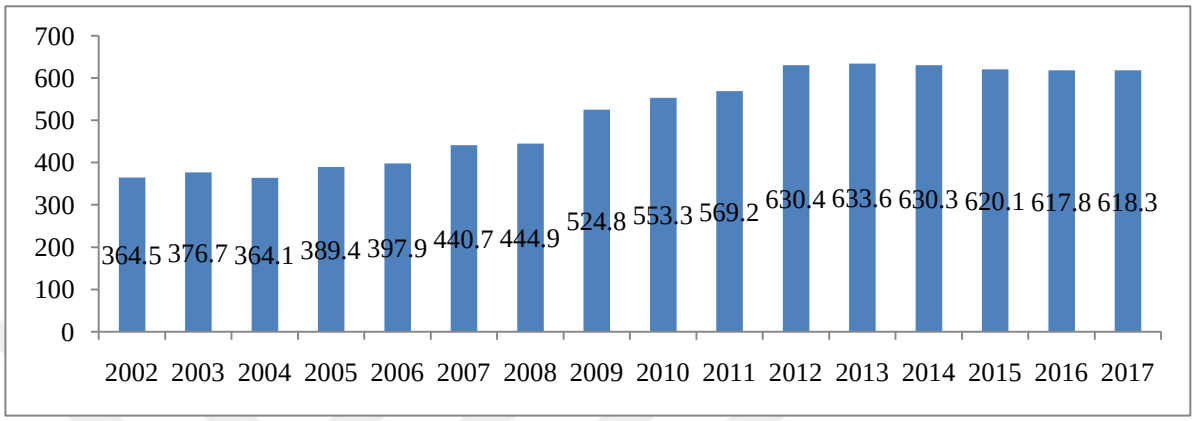

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı, Afganistan'ın Ekonomik Büyüme Göstergelerinden oluşturulmuştur, 15 Ocak 2018.

Şekil 9'da gösterildiği gibi WB verilerine göre Afganistan'ın ekonomisi 2003-2012 dönemi arasında dalgalı olduğuna rağmen hızla büyümektedir. 2013-2017 dönemi arasında ise büyüme hızzı düşmüştür. Bunun temel nedeni 2014 yılı cumhurbaşkanlığı seçiminin tatmin edici bir sonuca ulaşmaması, dış yardımların azalışı ve ülkedeki NATO askerlerinin sayısındaki azalma ve bu iki olayın sonucu ülkede terör olaylarının ve güvensizlik sorunlarının çoğalması ve yatırımların azalmasıdır. 2003-2017 döneminde en yüksek büyüme %21 oranı ile 2009 yılında gerçekleşirken en düşük büyüme ise %1.1 oranı ile 2004 yılında gerçekleşmiştir.

Afganistan'da 2003-2017 döneminde Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'daki (GSYİH) gerçekleşen büyümenin gelir düzeyindeki etkisini anlamak için, ilgili dönemde ülkenin GSYİH'sındaki büyümenin kişi başına dağılımını gözden geçirilmesi daha yararlı olacağı düşünülmektedir.

Şekil 10: 2002-2017 Dönemi Afganistan'da Kişi Başına Düşen GSYİH (Sabit 2010 ABD $)

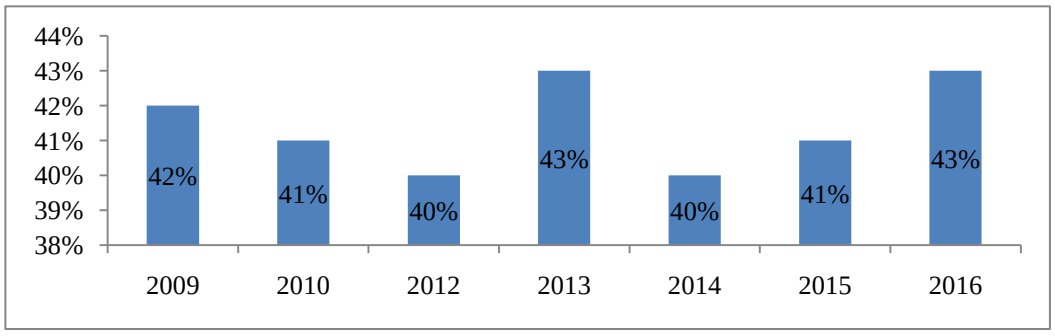

Kaynak: Dünya Bankası Veri Tabanı, Afganistan'ın Kişi Başına Düşen Gelir Göstergelerinden oluşturulmuştur, 12 Ocak 2018.

Şekil 10'da görüldüğü gibi WB verilerine göre Afganistan'da kişi başına düşen gelir 2002 yılında 364.5$ iken 2017 yılında 618.3$'a ulaşmıştır. Ülkedeki kişi başına düşen gelir 2002-2013 döneminde yükselirken 2014-2017 döneminde ise düşmektedir.

Şekil 9 ve 10'da yansıtıldığı gibi Afganistan'ın GSYİH'sı ve kişi başı gelir düzeyi genellikle 2002 yılından itibaren büyüme eğilimindedir. Ülkenin yoksulluk göstergelerine göre ekonomideki büyüme yoksulluk üzerine herhangi bir etkide bulunmamaktadır.

Şekil 11: 2009-2016 Yılları Arası Afganistan'da Yoksulluk Olayı

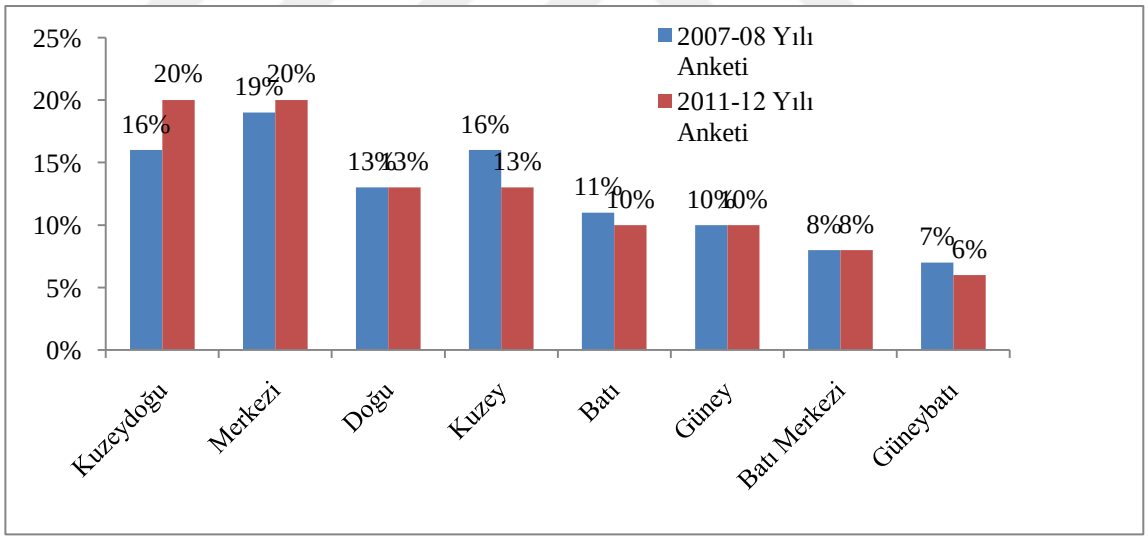
Kaynak: Dünya Bankası, 2015: 3 ve Hassaas, 2017: 22.

Yoksulluk olayı (İnsidansı) toplam nüfustan yoksulluk sınırı altında yaşayan nüfusun yüzdesini gösterir. Şekil 11'de izlenildiği gibi WB raporuna göre Afganistan'da 2009-2016 dönemi arasında yoksulluk olayı ekonomik büyümedeki değişimin tersine çok değişmemiştir. Bu dönem aralığında yoksulluk olayı genellikle %40 ile %43 oranları arasında değer almaktadır.

Yukarıdaki yoksulluk göstergesine göre Afganistan bulunduğu Güney Asya ülkeleri arasında Bangladeş'ten sonra ikinci en yoksul ülkedir (Hassaas, 2017: 14).

Afganistan'daki yoksulluk oranı cinsiyet, kentsel ve kırsal kısım arasında değişim gösterdiği gibi bölgeler arasında da farklılık göstermektedir.

Şekil 12: 2007 ve 2011 Yıllarında WB Anket Çalışmasına Göre Afganistan'da Yoksulluğun Bölgesel Dağılımı

Kaynak: Dünya Bankası, 2015: 17.

Yukarıdaki şekil 12'de gösterildiği gibi WB tarafından yapılan anket çalışmasına göre 2007-2012 dönemi arasında tüm bölgelerdeki yoksulluk dağılımı oranı çok fazla değişmemektedir. Bu dönem aralığında ülkedeki en yüksek yoksulluk düzeyi %20 oranı ile Kuzeydoğu ve Merkezi bölgede yer almışken, en düşük yoksulluk oranı ise ülkenin Güneybatı bölgesinde yer almaktadır.

2001-2017 dönemi arasında WB tarafından Afganistan'da yoksullukla ilgili biri 2007 yılında ve diğeri 2011 yılında olmak üzere iki anket çalışması yapılmıştır. Bu çalışmalara göre ülke genelinde 2007-2008 yılında toplam nüfusun %36.3'ü yoksul iken 2011-2012 yılında ise toplam nüfusun %36.5'i yoksullukta yaşamaktadır (Foster-Greer-Thorbecke, 2007: 51).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (United Nations High Commissioner for Refuegees, UNHCR) tarafından "Afganistan'da Yoksulluğun İnsan Hakları Boyutları" başlığı altında 2010 yılında yayınlanan rapora göre Afganistan'ın üçte bir nüfusu mutlak yoksullukta ve diğer üçte bir nüfusu ise mutlak yoksulluktan bir az üstün durumda yaşamaktadır. Yani yoksulluğun farklı boyutlarını dikkate alındığında ülkedeki her üç kişiden ikisi yoksuldur. Böylece ülkedeki tüm büyüme ve kalkınma göstergeleri günlük yaşamı çok zayıf etkilemektedir. Bu rapora göre Afganistan doğum sırasında anne ölümü bakımından dünyadaki ikinci ülke iken, ülkede bebek ölümü oranı da çok yüksektir. Ülke nüfusunun sadece %23'ü sağlıklı içme suyuna ve 15 yaş üzerindeki nüfusun %24'ü ise okuma-yazma yeteneğine sahiptir (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, 2010: 2).

Buraya kadar Afganistan'da yoksullukla ilgili yapılan tüm açıklamaların sonucu olarak şunu söyleyebiliriz; 2001 yılından sonra ülkede yapılan çeşitli yardımlar, yatırımlar ve farklı çalışmalar neticesinde diğer alanlarda ve sektörlerde nispi olarak gelişme gerçekleşerek problemler bir az da olsa azalmışkan yoksulluk probleminin giderilmesinde herhangi bir ilerleme görülmemektedir. Burada Afganistan'daki kalıcı olan yüksek düzeyde yoksulluğun nedenlerini incelemek yerinde olacaktır.

3.6. AFGANİSTAN'DA YOKSULLUĞUN NEDENLERİ

Çok boyutlu bir kavram olan yoksulluk her bir toplum veya ülkede bir dizi olumsuz nedenlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çalışmanın bu kısmında dünyanın en yoksul ülkelerinden biri olan Afganistan'da yoksulluk sorununun başlıca nedenleri incelemeye alınacaktır.

3.6.1. Güvenlik ve Terör Sorunu

Afganistan'da tüm sorunların başında güvensizlik ve terör sorunu yer almaktadır. Afganistan'da 1978 den başlayan istikrarsızlık, darbe, savaş ve 200l den sonraki terör

olayları ülkedeki tüm problemlerin temel nedenini oluşturmaktadır. Güvenlik sorunları ve silahlı çatışmalar ülkedeki gelişme ve kalkınma programlarını yavaşlatarak veya durdurarak yoksulluk problemini daha da derinleşmesine neden olmuştur.

Silahlı çatışmalar Afgan ailelerinin yaklaşık %96'sının hayatını ölüm, yaralanmak, engellilik, ev ve diğer gayrimenkul sermayelerin hasar görmesi gibi zarar vererek olumsuz bir şekilde etkilemiştir (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, 2010: 8).

Güvensizlik ve terör sorunu Afganların yaşamını bir yandan hayati ve mali kayıplarla doğrudan olumsuz etkilerken diğer yandan eğitim, sağlık ve diğer sosyal hizmetlerin topluma sunulmasını, altyapı ve gelişme projelerinin uygulanmasını yavaşlatarak veya engelleyerek dolaylı bir şekilde negatif etkilemektedir. Bundan dolayı ülkede yoksullukla mücadele programları etkin bir şekilde uygulanıp beklenilen olumlu sonuçlara ulaşılamamaktadır.

3.6.2. İşsizlik

Bir toplumun fakir nüfusunu genellikle o toplumdaki işsiz kısım oluşturur. Bu yüzden yoksullukla mücadele programlarında en etkin olan yöntem toplumdaki işsiz nüfusa çalışma imkânları sunmaktır. Fakirlerin istihdam edilmesi bir yandan toplumdaki yaşam düzeyini yükseltirken diğer yandan güvenlik sorunlarının azalmasına, büyüme ve kalkınma programlarının hızlanmasına neden olur.

Afganistan'daki yoksulluğun bir diğer temel nedeni işsizliktir. 2014 yılında Afganistan merkezi istatistik kurumu tarafından yayınlanan rapora göre ülkedeki işsizlik oranı %40 civarındadır. Bu işsizlik oranı bölge ve cinsiyet dağılımına göre farklılık göstermektedir. İşsizlik oranı kırsal bölgede kentsel bölgeye göre daha yüksektir. Afganistan'da kadınların işe katılım oranı bazı kültürel, inanç, güvensizlik ve geleneksel nedenlerden dolayı çok düşüktür. Erkeklerde ise işsizlik oranı yüksektir. Afganistan'da toplam işsiz nüfusun %39'ını (yaklaşık 4 milyon kişiyi) gençler oluşturmaktadır (Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu, 2014: 33). Ülkedeki yüksek işsizlik oranı ve düşük gelir toplumun daha da fakirleşmesine neden olmaktadır.

Diğer gelir kaynağı olmayan fakir bir toplum için gelirin temel kaynağı çalışmaktır. İş, çalışan bir topluma ihtiyaçlarını giderebilmesi için fırsat sunarak yoksulluk ve farklı sosyal sorunların azalmasına neden olur.

3.6.3. Gelir Dağılımı Eşitsizliği

Gelir eşitsizliği tüm ülkelerin ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldıkları sosyo-ekonomik sorunlardan biridir. Gelir dağılımı eşitsizliği neticesinde toplumdaki zengin kısım daha da zenginleşirken, fakir nüfus ise daha da fakirleşmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde eşitsizlik ve yoksullukla mücadele programları ve ekonomik politikalarının etkin bir şekilde uygulanamaması ve yaygın yolsuzluk olgusu, eşitsizlik ve yoksulluk oranlarının artmasına neden olmaktadır.

Gelişmekte olan Afganistan'da yoksulluk probleminin bir diğer nedeni bireyler veya gruplar arasındaki gelir dağılımı eşitsizliğidir. Dünya bankası 2014 raporuna göre Afganistan 2002 yılından bu yana yüksek bir ekonomik büyüme performansı sergilemesine rağmen hâlâ yoksul bir ülke olarak bulunmaktadır. Rapora göre 2007-2012 yılları arasında ülkedeki nüfusun ortalama %36'sı yoksulluk çizgisi altında yaşamaktadır. Halbuki bu dönemde ülke ekonomisi yıllık ortalama %6.9 oranında büyümüştür. Eşitsizlik göstergesi olan gini endeksi 2007-2008 yılında %29.7 iken 2011-2012 yılında ise %31.6 olarak yükselmiştir (Dünya Bankası, 2015: 17). Bu göstergelere göre söz konusu dönemde Afganistan'da ekonomik büyümenin eşitsizlik ve yoksulluğun azalmasında etkili olmadığı görülmektedir.

3.6.4. Özel Sektörün Gelişmemesi

Afganistan'ın anayasasının onuncu maddesine göre özel sektör ülkedeki gelişmenin, istihdamın ve yoksullukla mücadelenin temel kaynağı olarak belirlenmiştir. Afgan hükümeti özel sektörün gelişmesi için her türlü destek sağlama çabasındadır (Asya Kalkınma Bankası Afganistan Raporu, 2008: 10). Ülkedeki güvensizlik ve terör sorunlarından ötürü sermaye sahipleri kendilerini ve sermayelerini güvende olmadığını düşünerek yatırım yapmamakta veya az yatırım yapmaktadırlar. Bundan dolayı 2002 yılından bu yana Afgan hükümetinin piyasa ekonomisi sistemi kapsamında özel sektöre yönelik farklı teşvik ve desteklere bulunmasına rağmen ülkedeki özel sektör gelişmemiştir.

Afganistan'da özel sektörün gelişmemesinin bir diğer nedeni ülkedeki ulaşım, elektrik ve otoyol gibi farklı altyapıların eksikliği ve yetersizliğidir.

Afganistan'da özel sektörün gelişmemesi istihdam ve gelir düzeyinin düşük olmasına neden olarak ülkedeki yoksulluğun en temel nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

Afganistan'da yoksulluğun nedenleri çalışmalara göre farklılık göstermektedir. Bu çalışmada söz edilen nedenlerin yanında ayrıca ülkedeki eğitim düzeyi ve okuma-yazma oranı düşüklüğü, düşük yaşam standartları, ekonomik bağımlılık, düşük yatırım, stratejik planların eksikliği, kuraklık ve doğal afetler, nüfus kontrolünün olmaması, malüliyet, yolsuzluk, temel hizmetlere erişimdeki eksiklikler ve her şeyden daha önemli ülkedeki siyasi istikrarsızlık ve zayıf merkezi yönetim gibi problemleri yoksulluğun nedeni olarak belirtmek mümkündür (Farzam Rahimi, 2015: 185-190).

3.7. AFGANİSTAN'DA 2002 YILINDAN SONRA DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE YOKSULLUK İLİŞKİSİ

Çalışmanın bu kısmında Afganistan'da 2002 yılından sonraki dönemde ülkenin en önemli makroekonomik göstergelerinden olan döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk olguları arasındaki ilişki üç ayrı başlık altında teorik bir şekilde incelenecektir.

3.7.1. Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi

Uluslararası ekonomide sabit döviz kuru sisteminin çöküşü ve serbest kur sisteminin uygulamaya geçmesiyle beraber döviz kuru ve dış ticaret arasındaki etkileşim artmıştır. Bir ekonomide döviz kurundaki dalgalanmalar ekonomik istikrar açısından önemli olduğu gibi, başta dış ticaret olmak üzere tüm ekonomik faaliyetleri de etkileyebilmektedir (Ayhan, 2016: 59). Bir ülkenin para birimindeki değerlenme (döviz kurundaki düşüş) o ülkede ithalatı teşvik ederken, o ülkenin para biriminin değer kaybetmesi (döviz kurundaki yükseliş) ülkenin ihracatını teşvik etmektedir. Bundan dolayı dış ticaret dengesini sağlamak için döviz kurundaki dalgalanmalar önemli bir etken konumundadır. Ancak döviz kurundaki aşırı belirsizlik ve dalgalanmalar çeşitli krizlere yol açabildiği için ülkelerde döviz kuru dalgalanmaları merkez bankası tarafından doğrudan veya dolaylı müdahalelerle kontrol edilerek kurdaki aşırı dalgalanmalar engellenmektedir.

Afganistan'da uzun süre istikrarsızlık ve çatışmalardan sonra 2002 yılında yeni hükümetin kurulması ile nispi ekonomik ve siyasi istikrar sağlanmıştır. Yeni sistemde ülkenin ekonomik sistemi piyasa ekonomisi olarak belirlenmiş ve bu kapsamda Ekim-2002 tarihinde ülkede parasal reform yapılmıştır. Ülkedeki nispi istikrar ve yeni para birimleriyle döviz kurundaki aşırı dalgalanmalar istikrar bulmuş ve 1$=43AF olarak döviz kuru belirlenmiştir (Ahsan, 2011: 1-2)

2002 yılından önce yaklaşık 25 yıl süren kargaşalar Afganistan'da tüm sektörleri ve faaliyetleri olumsuz etkilediği gibi dış ticareti de negatif etkilemiştir. Bundan dolayı yeni sistemde ülkedeki diğer faaliyetler gibi dış ticaret de yeniden başlatılmıştır. Bu kapsamda farklı ülkeler ve kuruluşlarla dış ticareti geliştirmek amaçlı çeşitli antlaşmalar imzalanmıştır. Gelişmekte olan Afganistan'da tarım sektörü, sanayi sektörü ve diğer sektörlerin gelişmemesi nedeniyle ülkenin dış ticareti ithalat ağırlıklı yapılarak dış ticaret açık vermektedir (Habibi, 2015: 66-67).

Serbest dış ticaret ve yönetilmiş dalgalı döviz kuru politikası izleyen Afganistan'daki yeni sistem dış yardımlara dayanmaktadır. Bundan dolayı dış yardımlar ve güvenlik nedeniyle ülkede bulunan NATO askerlerinin harcamaları yoluyla ülkeye giren bol miktardaki dövizler sayesinde döviz kurundaki istikrar sağlanmakta ve dış ticaretteki açık ise kapatılmaktadır. Dış ticaret ve döviz kuru göstergelerine göre 2002-2013 döneminde ülkedeki dış ticaret hacminin ve dış ticaret açığının büyümesine rağmen döviz kuru ortalama (1$=50AF) civarında dalgalanarak nispeten istikrarlı bir seyir izlemiştir. 2013 yılından sonraki dönemde ise dış yardımların azalışı, NATO askerlerinin sayısındaki azalış, terör ve güvenlik sorunlarının çoğalması nedeniyle dış ticaret hacmindeki büyüme durgunluğa sevk edilmiş ve buna karşı döviz kuru ise giderek yükselmektedir.

3.7.2. Döviz Kuru ve Yoksulluk İlişkisi

Ülkelerin merkez bankası tarafından yürütülen para politikasının temel amacını genellikle istihdam ve ekonomik büyümenin artışı, enflasyon ve fiyat istikrarının sağlanışı oluşturur. Bu amaçlara ulaşabilmek için para politikası kapsamında döviz kuru piyasasında yapılacak müdahaleler önemli bir etkendir. Bir ekonomide daraltıcı para politikası yerli paranın değerlenmesine, işsizliğin çoğalmasına ve enflasyon oranının

azalışına sebep olurken, genişletici para politikası ise işsizliğin azalışına döviz kurunun ve enflasyon oranının yükselmesine neden olmaktadır (Taşcı, 2016: 100). Daraltıcı ve genişletici para politikaları kapsamında yoksulluğun temel nedeni olan işsizlik ve enflasyon oranları arasındaki çelişkiyi dengeleyebilmek için merkez bankası orta bir yol izlemelidir. Zira döviz kurundaki aşırı düşüş bir yandan enflasyon oranını sabit tutarkan diğer yandan işsizliğin ve yoksulluğun çoğalmasına neden olmaktadır. Tersi durumda döviz kurundaki aşırı yükseliş aşırı enflasyona neden olarak işsizliğin azalmasını sağlasa bile gelir dağılımı eşitsizliğine yol açarak yoksulluğun daha da derinleşmesine neden olur.

Afganistan'da üretim ve ihracatın gelişmediği için ülke ekonomisi tüketici bir ülke konumundadır. Bundan dolayı dış ticaret uzun yıllardan beri açık vermektedir. Afganistan merkez bankası dış ticaret açığını kapatabilmek ve döviz kurunu kontrol etmek için dış yardımlardan ve özel bankalardan elde ettiği dövizlerden yaklaşık 30 milyon ABD doları civarındaki dövizi haftada bir kez Kâbil döviz piyasasında kayıtlı sarraflara ve ticari bankalara satmaktadır. Bu yöntemle 2002- 2014 yılı arasında döviz kurunu ortalama 1$=50AF civarında sabit tutabilmiş olsa da ondan sonraki yıllarda dış yardımların azalışı sonucu döviz kuru artmaktadır (Afganistan Merkez Bankası, 2006: 56).

Afganistan'da enflasyon 2002-2017 döneminde ortalama %4.03 oranı civarındadır. Bu dönemde en yüksek enflasyon 2013 yılında %13.97 oranıyla gerçekleşmişken en düşük enflasyon oranı ise 2009 yılında %-18.39 oranıyla gerçekleşmiştir (Trading Economics. Afghanistan Enflation Data, 22 Mayıs 2018). Böylece bu dönemde işsizlik ve yoksulluk oranı ortalama %40 civarında seyir izlemiştir. Ülkenin üretimini genellikle tarımsal ürünler oluşturması ve tarım sektörünün de diğer sektörler gibi gelişmemesi sonucu en çok işsiz ve yoksul nüfus kırsal kısımda yaşamaktadır (Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu, 2014: 32-34).

Yükarıda Afganistan'da döviz kuru, enflasyon, işsizlik ve yoksulluk değişkenleri ile ilgili yapılan açıklamalara göre ülkede izlenilen para politikası dış yardımlardan yararlanarak ancak döviz kurundaki değişimi kontrol edebilmiştir. Bu dönemde kurdaki kontrollu değişimin işsizlik ve yoksulluğun azalmasında etkili olmadığı görülmektedir.

3.7.3. Dış Ticaret ve Yoksulluk İlişkisi

Dış ticaret uluslararası ekonominin en önemli bölümlerinden biri olduğu gibi ulusal ekonomilerde de hayati bir önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde dış ticaretin yoksullukla ilişkisi üzerinde farklı görüşler öne sürülmektedir. Küreselleşme ve serbest dış ticaretin savunucularına göre serbest dış ticaret kapsamında yoksul ülkeler üretebildikleri ürünleri farklı pazarlarda arz edebilme imkânına sahip oldukları için o ülkelerde dış ticaret üretim, istihdam ve gelir düzeyini artırarak yoksulluğun azalmasına neden olur. Üretemedikleri ürünlere ithalat yoluyla ulaşabildikleri için ülkede refah düzeyi artar (Hayati vd, 2009: 3). Küreselleşme ve serbest dış ticarete karşıt görüşler ise uluslararası büyük firmaların serbest ticaretten yararlanarak gelişmekte olan ülkelerdeki zayıf teknolojiye sahip küçük kapasiteli üretim sektörlerini rekabet ortamında yinerek tüm piyasaları kendilerine yönelteceği ve böylece zayıf ekonomileri ithalata bağlı kılarak ülkede işsizliğin, eşitsizliğin ve yoksulluğun daha da derinleşmesine neden olacağını savunurlar.

Afganistan'ın ihracatı genellikle tarımsal ürünler, hayvancılık ve madencilik sektörlerine dayanmaktadır. Ülkede madencilik, tarım ve hayvancılık sektörlerinin geleneksel bir şekilde faaliyet etmesi, teknoloji ve sanayi sektörünün de gelişmemesi sonucu uzun yıllardan beri dış ticaret ithalat ağırlıklı gerçekleşmektedir. Afganistan'da iş imkânı sağlayabilen yerli üretimin gelişmemesi bir yandan işsizlik ve yoksulluğa neden olurken diğer yandan dış ticaretin açık vermesine ve ülke ekonomisinin ithalata bağımlı olmasına neden olmaktadır (Habibyar, 2014).

Afganistan'da 2003 yılından itibaret piyasa ekonomi sistemi uygulamaya konulmuştur. Bu ekonomik sistem kapsamında Afgan hükümeti ülkede yatırımların ve özel sektörün teşvik edilmesi ve yerli üretimin çoğalması için tüm eksikliklerin giderilmesini ve güvenli bir faaliyet ortamının ayarlanmasını taahhüt etmiştir. Bu dönemde Afgan hükümeti tarafından ülke ekonomisine dair yapılan taahhütlerin gerçekleşmesi, güvenlik, istikrar, ekonomik büyüme ve gelişmenin sağlanması için milyarlarca dolar uluslararası güçler ve kuruluşlar tarafından Afganistan'a yardım edilmiştir. Ülkedeki zayıf merkezi yönetim, yolsuzluk ve terör sorunu gibi nedenlerden dolayı yardımların büyük bir kısmı üst düzey etkililer tarafından ihtilâs edilmiştir. Bundan ötürü ülkede yerli üretimin çoğalması ve özel sektörün teşvik edilmesi, işsizliğin

ve yoksulluğun azalması için devlet tarafından yapılması gereken yatırımlar ve destekler yeterli bir şekilde yapılamamıştır (Hazım, 2016: 1). Tüm bu olumsuz nedenler sonucu ülkede dış ticaretin açığı giderek büyüdüğü gibi işsizlik ve yoksulluk problemleri de derinleşerek çoğalmaktadır.

4. BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA DÖVİZ KURU, DIŞ TİCARET VE YOKSULLUK İLİŞKİSİNE YÖNELİK UYGULAMA

4.1. LİTERATÜR

Döviz kuru ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi belirlemek için dünya çapında farklı çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmaların bazıları döviz kuru ve dış ticaret değişkenleri arasında olumlu bir ilişkinin olduğunu ispatlamış ve diğer bazıları ise bu iki makroekonomik değişken arasında ilişkinin olmadığını öne sürmüşler. Böylece birçok çalışmaya göre de bu iki değişken arasında olumsuz ilişki bulunmaktadır. Burada konu ile ilgili önceden yapılan çalışmalardan bazılarını incelemeye alacağız.

Barışık ve Demircioğlu (2006) 1980-2001 dönemini kapsayan Türkiye için Granger nedensellik analizi kullanarak yaptıkları çalışmalarında Türkiye'de belirlenen dönem içerisinde döviz kuru rejimi ve ihracat- ithalar arasında zayıf bir ilişkinin olduğunu ispatlamışlar. Hepaktan ve Çınar (2011) Türkiye'de uygulanan döviz kuru sistemlerinin dış ticaret ile ilişkisi adı altında yaptıkları çalışmada Granger nedensellik testinden yararlanarak dış ticaret dengesini sağlamada döviz kuru politikalarının etkin olmadığı sonucuna ulaşmışlar. Karagöz ve Doğan (2005) 1995-2004 dönemi aylık veri kullanarak Türkiye için döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini araştırmışlar. Bu çalışma sonucunda belirlenen dönem için zaman serisi analizi yaparak döviz kuru ve ihracat-ithalat arasında bir ilişki bulamamışlar. Bu çalışmada sadece 2001 yılında yapılan devalüasyon etkisini anlamlı bulmuşlardır. Aktaş (2009) Türkiye'nin ihracat ve ithalatının ekonomik büyüme ile ilişkisini bulmak için 1996-2006 dönemi verisini kullanarak Johansen eşbütünleşme testi yapmıştır. Bu çalışma sonucuna göre ihracat- ithalat ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemde iki yönlü nedensellik ilişki bulunmuştur. Uzun dönemde ise Hata Düzeltme modeline göre ihracattan ithalata, ithalattan ihracata, büyümeden ihracata ve büyümeden ithalata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişki bulunmuştur. Kerimzade (2014) döviz kurunun İran ve Türkiye arasındaki iki taraflı ithalat üzerindeki etkisini incelemek amacı ile yaptığı çalışmada 1981-2010 dönemi verileri kullanmıştır. Bu çalışmada yapılan

analize göre iki ülke arasındaki iki taraflı ithalat ve döviz kuru arasında uzun dönemli ilişki bulunmaktadır. Ferebahş (2013) İran'da döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini incelemek amacıyla yaptığı çalışmada 1971-2010 dönemi verilerinden yararlanarak Hata Düzeltme modeli uygulamıştır. Analiz sonucunda dış ticaret ve döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki bulmuştur. Pedram, Şirinbahş ve Rızayi Abyane (2012) döviz kurundaki dalgalanmaların ihraç malları fıyatına asimetrik etkilerini incelemek için İran'a ait 1997-2010 dönemi aylık veriler kullanmışlar. Yaptıkları çalışma sonucuna göre döviz kurundaki meydana gelen bir artıştansa döviz kurundaki düşüşler ihraç mallarının fiyatını daha çok etkilemektedir. Tawakali ve Sayah (2010) İran'daki döviz kuru dalgalanmalarının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkisini incelemek için 1960-2007 dönemi yıllık veriler kullanmışlar. Yapılan analizler sonucuna göre döviz kurundaki bir artış hanehalkı masraflarını ve ihracatı artırmaktadır. Oysaki döviz kuru değişimlerinin üretimle bir ilişkisini olmadığı görülmüştür. Mibdi ve Şurakandi (2011) seçilmiş Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerinde döviz kuru değişikliklerinin ihraç edilen malın fiyatına etkisini incelemek için yaptıkları çalışmada 1980-2008 dönemi yıllık verilerinden yararlanmışlar. Yaptıkları panel veri analizi sonucunda döviz kuru ve ihracat fiyatları arasında olumsuz, ithalat fiyat endeksi ve üretici fiyat endeksi arasında olumlu bir ilişki bulmuşlar. Bari ve Dweh Togba (2017) 1980-2015 dönemi yıllık verilerini kullanarak Liberya ülkesi için döviz kurunun dış ticaret üzerindeki etkilerini ARDL modeli yardımı ile analiz yapmışlar. Çalışmada nominal döviz kurunun ihracatı etkilediğini ve reel döviz kurunun çok etkili olmadığı sonucuna ulaşmışlar. Amini ve Zarii (2016) İran'ın 1981-2011 dönemi yıllık verilerini kullanarak zaman serisi analiziyle reel döviz kuru dalgalnmalarının endüstriyel ihracat üzerindeki etkisini bulmaya çalışmışlar. Bu çalışma sonucunda reel döviz kuru dalgalanmalarının endüstriyel ihracatı negatif etkilediği görülmüştür. Chaudhary, Hashmi ve Khan (2016) 1979-2010 dönemi yıllık verilerini kullanarak seçilmiş Güney ve Güneydoğu Asya ülkelerinde döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini ARDL ve Hata Düzeltme modelleri yardımı ile incelemişler. Yapılan analizler sonucuna göre seçilmiş örnek ülkelerin çoğunda uzun dönemde döviz kuru ve ihracat arasında bir ilişki gözükmekte ama döviz kuru ve ithalat arasında ise seçilmiş ülkelerin sadece birinde ilişkinin olduğu

görülmüştür. Değişkenler arasında kısa dönemli bir ilişki seçilmiş ülkelerin çoğunda görülmemektedir. Grier ve Smallwood (2013) seçilmiş sekiz gelişmiş ve 19 az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdeki döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini bulmak için 1973-2007 dönemi aylık verileri kullanmışlar. Bu çalışmadaki analiz çoklu değişken GARCH modeliyle yapılmıştır. Analiz sonucuna göre seçilmiş gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda reel döviz kurundaki oynaklıkların dış ticareti olumsuz etkilediği ve yerli paranın değer kazanmasına neden olduğu saptanmıştır. Saqib ve Sena (2012) Pakistan'daki döviz kuru oynaklıklarının ihracat değeri üzerindeki etkisini bulmak için 1981-2010 dönemi verileri üzerinde bir zaman serisi analizi yapmışlar. Çalışma sonuçlarına göre belirtilen dönemde reel döviz kuru ihracat değerini ters etkilemektedir. İthalat ise iharacat değeri ile doğrudan bir ilişki içinde olup ihracat değerini olumlu etkilemektedir. Bu araştırmaya göre bütçe açığını kapatmak için ithalatı azaltmaktansa ihracat çoğaltmalıdır. Uysal ve Sat (2015) Rusya'da ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini bulmak amacı ile yaptıkları çalışmada 1997-2014 dönemi ihracat ve ekonomik büyüme çeyrek dönem verileri kullanmışlar. Bu çalışmada yöntem olarak Granger nedensellik testi seçilmiştir. Yapılan analiz sonucuna göre belirlenen dönemde değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkinin olduğu görülmüştür. Bilawal, İbrahim, Abbas, Shuaib, Ahmed, Hussain ve Fatime (2014) birlikte yaptıkları çalışmada 1982-2013 dönemi yıllık döviz kuru ve doğrudan dış yatırımların verilerinden yararlanmışlar. Pakistan için yapılan bu çalışmada döviz kurunun doğrudan dış yatırımlar üzerindeki etkisini bulmaya çalışılmıştır. Yaptıkları regresyon analizi sonuçlarına göre döviz kuru oynaklıkları ve doğrudan dış yatırımlar arasında pozitif bir ilişkinin olduğu saptanmıştır. Paudel ve Burke (2015) gelişmekte olan ülkeler ve örnek olarak Nepal için yaptıkları çalışmada 1980-2010 dönemi arasında ülkede döviz kuru üzerindeki uygulanan politikaların ihracat performansını nasıl etkilediğini araştırmışlar. Çalışmanın teorik bulgularına göre 1990'dan sonra Nepal parası gittikçe yabancı (Hindistan) parası karşısında değer kazanması görülmüştür. Bu değer kazanma ülkenin dış piyasalardaki rekabet gücünü azalmasına sebep olmuştur. Yer çekimi modeli yardımı ile yapılan ampirik analizler sonucuna göre ülkedeki reel döviz kurunun değer kazanması ihracatı ters etkilemektedir. Hasan, Muktadir-Al-Mukit ve

Islam (2015) gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru oynaklıklarının ihracat performansı üzerindeki etkisini bulmak amacı ile Bangladeş ve ABD arasında 1991-2012 döneminde gerçekleşen çift taraflı aylık ticaret verilerini kullanarak bir zaman serisi analizi yapmışlar. Yaptıkları analiz sonucu değişkenler arasında uzun dönemli kalıcı bir ilişkinin olduğunu gösterir. Örneğin döviz kurundaki yani Amerikan dolarının Bangladeş yerli parası karşısındaki %1 yükselişi ülkedeki ihracat değerinin %2.32 yükselmesine neden olmuştur. Çalışmada Granger nedensellik analizi sonucu döviz kurundan ihracata yönelik tek taraflı nedenselliğin olduğunu gösterir. Soleymani ve Y. Chua (2012) döviz kuru oynaklıklarının Malezya ve en büyük ticaret partneri olan Çin arasındaki endüstriyel ticaret üzerinde etkisini incelemeye çalışmışlar. Yaptıkları çalışmada 1985-2010 döneminde Malezya ve Çin arasındaki ticarette faaliyet eden 151 ithalat ve 24 ihracat endüstrisine yer verilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre kısa dönemde döviz kuru dalgalanmaları seçilen endüstrilerin bir büyük kısmını etkilemektedir. Uzun dönemde ise döviz kuru oynaklıkları değişkenlerin bir küçük kısmını etkiler. Genel olarak döviz kurundaki kararsızlıkların bu iki ülke arasındaki seçilen ticaret endüstrilerini belirlenen dönemde pozitif etkilediğini söyleyebiliriz. Amarasingha Appuhamilage ve Ali Alhayky (2010) Sri Lanka ve Çin arasında ticaret üzerindeki döviz kuru dalgalanmalarının etkisini incelemişler. Yaptıkları çalışmada 1993-2007 çeyrek dönemi Sri Lanka ve Çin arasındaki toplam ihracat, ithalat ve çift taraflı döviz kurundaki değişiklikler ve gelirdeki değişim verilerini kullanarak bir regresyon analizi yapmışlar. Bu analizler sonucu iki ülkedeki döviz kuru dalgalanmalarının ticaret üzerinde aktif rol oynadığını ve gelirdeki büyüme değişikliklerinin toplam ihracat ve ithalatı belirlemede çok etkili olmadığını göstermektedir. Bu çalışmada yapılan analizler sonucu bir bütün olarak, döviz kuru oynaklıklarının iki ülke arasındaki toplam ticareti, sektörel ticaretten daha çok etkilediğini göstermektedir. Alam Iqbal, M Turray ve Sami (2017) 1985-2014 dönemi arasında Hindistan'ın ekonomik büyümesinde Hindistan ve ABD arasındaki gerçekleşen ticaretin etkisini bulmaya çalışmışlar. Yaptıkları çalışmada belirlenen dönemde iki ülke arasındaki toplam ihracat ve ithalat değeri verilerini kullanarak bir regresyon analizi yapmışlar. Yapılan analizler sonucuna göre belirtilen dönemdeki çift taraflı ticaretin Hindistan'ın ekonomik büyümesini olumlu etkilediği saptanmıştır.

Buna ek olarak 1991 yılında Hindistan'da yapılan ekonomik düzenlemeler ve iki ülke arasında ticaret yolundaki gereksiz engellerin kaldırılması ticaret hacminin büyük oranda artmasına neden olduğu görülmüştür. Wong ve Tang (2008) Malezya'nın elektronik eşya ihracatı üzerinde döviz kuru dalgalanmalarının etkisini incelemeye almışlar. Yaptıkları çalışmada Malezya'daki elektronik malzeme ihraç eden beş büyük şirketin 1990-2001 dönemi üçer aylık verilerini kullanarak ARDL modeli yardımı ile eşbütünleşme testi yapmışlar. Analiz sonuçları kısa ve uzun dönemde dış gelir ve fiyatların ihracata talep miktarını belirlemede önemli olduğunu ve döviz kuru oynaklıklarının Malezya'daki elektronik malzemelerin ihracatını ters etkilediği gözlenilmiştir. Köprücü ve Sarıtaş (2017) Türkiye için yaptıkları çalışmada 1980-2013 dönemini kapsayan sermaye ve eğitim düzeyi, kişi başına düşen gelir ve istihdam oranı değişkenlerinden yararlanmışlar. Bu çalışmada uzun dönemde eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi bulmak için ARDL ve Johansen yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma sonucuna göre istihdam oranı, eğitim ve sermaye düzeyi uzun dönemde ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Nedensellik testi sonucu sadece eğitim düzeyinin ekonomik büyümenin nedeni olduğunu göstermektedir. Petrovic ve Gligoric (2010) Sırbistan'da döviz kuru ve dış ticaret bilançosu ilişkisini incelemek için Ocak 2002- Eylül 2007 dönemi aylık ticaret bilançosu, reel efektif döviz kuru ve GSYİH verilerini Johansen ve ARDL yaklaşımı ile analiz yapmışlar. Analizler sonucu reel döviz kurundaki bir düşüşün uzun dönemde ticaret bilançosunun büyümesine neden olduğu görülmüştür. Adnan Hye (2012) Çin'deki ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme ilişkisini bulmak içi 1978-2009 dönemi yıllık toplam ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme verilerini kullanarak bir zaman serisi analizi yapmıştır. Analiz sonucu uzun dönemde ekonomik büyüme-ithalat, ekonomik büyüme-ihracat ve ithalat-ihracat değişkenleri arasında çift taraflı ilişkinin olduğu saptanmıştır. Aftab, Abbas ve Kayani (2012) Pakistan'ın sektörel ihracatı üzerinde döviz kuru oynaklıklarının etkisini incelemek için 2003-2010 dönemi üçer aylık verileri üzerine zaman serisi ve GARCH modeli analizi yapmışlar. Bu çalışma sonucu Pakistan'ın sektörel ihracatını döviz kuru değişimlerinden olumsuz etkilendiğini ve göreceli fiyatı ise dış gelirden olumlu etkilendiğini göstermektedir. Kemal ve Qadir (2005) reel döviz kuru oynaklıklarının ihracat ve ithalat ile ilişkisini incelemek için

Pakistan'ın Ekim 1981- Ocak 2003 dönemi aylık döviz kuru, ihracat ve ithalat verilerini kullanmışlar. Bu çalışmada Engle-Granger ve Hata Düzeltme yaklaşımları ile değişkenler arasında uzun ve kısa dönem analizi yapılmıştır. Uzun dönemde reel döviz kuru ve ihracat arasında negatif, reel döviz kuru ve ithalat arasında ise pozitif bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Kısa dönem analizleri sonucu döviz kurundaki ani şoklara ithalatın karşılık gösterdiğini ve ihracatın herhangi bir tepki göstermediğini gösterir. Khan, Azim ve Haider Seyid (2014) 1970-2009 dönemi döviz kuru ve dış ticaret verilerini kullanarak döviz kuru volatilitesinin dış ticaret üzerindeki etkisini bulmaya çalışmışlar. Yaptıkları panel veri analizi ve GARCH modeli sonucuna göre Pakistan'ın ticaret ortakları ile ticari işlemlerinde Amerikan doları kullandığı zaman döviz kurundaki değişimler ihracat ve ithalatı negatif etkilediği görülmüştür. Pakistan ve ticaret ortakları kendi para birimlerini çift taraflı ticarette kullanmaları, döviz kuru oynaklıklarının ihracat ve ithalata talep miktarını etkilemediği tespit edilmiştir. Malik ve Chaudhary (2012) yaptıkları çalışmada Pakistan'ın en çok ithal ettiği altı Asya ülkesi Çin, Japonya, Suudi Arabistan, Malezya, Singapur ve Endonezya ile ticaretini etkileyen faktörleri bulmaya çalışmışlar. Yerçekimi modeli ve panel veri analizi sonuçlarına göre seçilen Asya ülkelerindeki gelir düzeyi, dışa açıklık düzeyi ve döviz kuru Pakistan'ın ithalatını etkilemektedir. Çalışmada analizler sonucuna ek olarak Pakistan'daki transit ve otoyolların yeterli olmadığı da ithalatı olumsuz etkileyen unsurlardan biri olarak belirlenmiştir. Kibritci Artar (2011) Türkiye'de uygulanan para politikasının makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini bulmak için Ocak 2003- Eylül 2008 dönemi aylık veriler kullanmıştır. Çalışmada enflasyon (Tüketici Fiyat Endeksi, TÜFE), sanayi üretimi, reel efektif döviz kuru, İMKB–100 (İstanbul Menkul Kıymetler Borsası) ve cari açık değişkenleri seçilmiştir. VAR modeli yaklaşımı ve zaman serisi analizi yöntemleri ile yapılan analizler sonucu Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının (TCMB) uyguladığı faiz politikasının seçilen makroekonomik değişkenler üzerinde uzun dönemde kısa döneme göre daha etkili olduğu görülmüştür.

Altıner (2015) cari açık sorunu yaşayan, döviz kuru ve sermaye belirsizliklerinden etkilenen gelişmekte olan ülkelerde denge döviz kurunun sapmalarını incelemek için yaptığı doktora tezi çalışmasında Bulgaristan, Macaristan,

Türkiye, Kolombiya, Hindistan, Litvanya, Polonya, Güney Afrika, Uruguay, Romanya, Hırvatistan, Meksika, Tunus, Belarus ve Gana'nın 1995-2012 dönemi yıllık verilerini kullanmıştır. Bu çalışmada davranışsal denge döviz kuru (BEER) ve temel denge döviz kuru (FEER) yaklaşımları yardımı ile analiz yapmıştır. FEER yaklaşımı analizi sonucu seçilen ülkelerin çoğunda cari reel efektif döviz kuru değerinin denge düzeyine yakın olduğu tespit edilmiştir. BEER modeli analizleri sonucu ülkelerde değişkenler arasında farklılığın ve döviz kuru sapmalarının yüksek olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak denge düzeyine göre düşük döviz kuru sapmalarına sahip olan ülkeler ve Türkiye gibi denge düzeyinden yüksek döviz kuru sapmalarına sahip olan bazı ülkeleri de cari açık sorunu yaşadığını ve bu ülkelerdeki ihracatın ithalata bağlı olduğunu vurgulamıştır. Ayhan (2016) doktora tezi çalışmsının uygulamalı kısmında Ocak 2005- Şubat 2014 dönemi aylık istihdam, sanayi üretim endeksi, ihracat, reel efektif döviz kuru, döviz kuru oynaklığı, dünya sanayi üretim endeksi ve ithalat verilerini kullanmıştır. Bu çalışmada Türkiye'deki döviz kuru oynaklığı, dış ticaret ve istihdam ilişkisini bulmak için ARDL yaklaşımı ile dört farklı model kurulmuştur. Birinci modelde döviz kuru volatilitesinin ihracat üzerindeki etkisini bulmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak döviz kuru belirsizliklerinin kısa ve uzun dönemde ihracatı negatif etkilediği, diğer ülkedeki gelir düzeyi ise ihracatı pozitif etkilediği görülmüştür. İkinci modelde döviz kuru oynaklıklarının ithalat üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu modelin sonucu kısa ve uzun dönemde reel döviz kuru ve sanayi üretiminin ithalatı pozitif, döviz kuru oynaklığı ithalatı negatif etkilediği saptanmıştır. İstihdam ve dış ticaret ilişkisini incelemek amacı ile kurulan üçüncü model sonucu sanayi üretimi, ihracat ve istihdam arasında olumlu ve ithalat-reel döviz kuru arasında olumsuz ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Döviz kuru volatilitesi üçüncü modelin değişkenlerine eklenerek dördüncü model kurulmuştur. Bu model sonucu kısa ve uzun dönemlerinde ihracat ve sanayi üretim endeksi istihdamı pozitif ve kalan diğer değişkenlerin istihdamı negatif etkilediği gözükmüştür. Aktunç Demirbaş (2014) yaptığı yüksek lisans tezi çalışmasında Doğu Asya'da yer alan ve en başarılı şekilde büyüme ve gelişmesini sürdüren Çin, Endonezya, Malezya, Tayland, Güney Kore ve Filipinler'in döviz kuru politikalarının ihracat üzerindeki etkisini incelemeye çalışmıştır. Bu çalışmada 2001-2012 dönemi

verileri üzerine bir panel veri analizi yapılmıştır. Sabit Etkiler modeli ile yapılan analizler sonucu reel döviz kuru, reel ihracat ve ortalama GSYİH arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Yani değişkenlerin birinde meydana gelen artış veya azalış diğerlerini de aynı yönde etkilemektedir. Rassal Etkiler modeli ile yapılan analiz sonucunda reel döviz kuru ve reel ihracat arasında ilişkinin olmadığı, reel ihracat ve ortalama GSYİH arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Türker (2009) doktora tezi çalışmasının ampirik kısmında Birleşik Krallık, İtalya, Fransa, Almanya, Türkiye, Kanada, Japonya, Polonya ve Brezilya'dan oluşan seçilmiş bu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde döviz kuru oynaklıklarının menkul kıymet ile ilişkisini bulmaya çalışmıştır. Çalışmada seçilen ülkelere ait 2003-2008 dönemi günlük döviz kuru ve menkul kıymet verileri üzerine Granger nedensellik testi yapılmıştır. Analiz sonucuna göre bağımsız kur rejimi uygulayan Kanada, Birleşik Krallık ve Japonya'da döviz kuru ve menkul kıymet piyasaları arasında nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür. Avro alanı içerisinde yer alan Fransa, Almanya ve İtalya'da değişkenler arasında herhangi bir ilişki gözükmemiştir. Polonya, Türkiye ve Brezilya'da ise döviz kuru ve menkul kıymet arasında ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Özdemir (2010) yüksek lisans tezi çalışmasında döviz kuru sistemlerinin ödemeler bilançocu ile ilişkisini bulmak için 1992-2009 dönemi yardım geliri, hizmetler, dış ticaret, cari transferler ve doğrudan yatırımların aylık verilerini kullanarak Granger nedensellik testi yöntemiyle analiz yapmıştır. Türkiye için yapılan bu çalışma serbest dalgalı kur rejimi öncesi ve sonrası olarak iki dönemden oluşmaktadır. Çalışmanın sonucuna göre serbest dalgalı kur sistemi öncesi 1992-2001 döneminde dış ticaret ve hizmetlerden reel döviz kuruna doğru, reel döviz kurundan dış ticarete ve doğrudan yatırımlara yönelik ilişkinin olduğu gözükmüştür. Serbest dalgalı kur uygulanılan 2001-2009 döneminde ise reel döviz kurundan cari transferler, rezerv varlıklar, dış ticaret ve yatırımlar arasında ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Shojaeipour Monfared (2015) gelişmekte olan ve son zamanlarda büyük güçler tarafında uygulanan farklı yaptırımlara konukluk eden İran'da döviz kuru ve enflasyon ilişkisini bulmaya çalışmıştır. Yaptığı bu yüksek lisans tezi çalışmasında 1976-2012 dönemine ait yıllık verileri Hendry'nin genelden özele yöntemi ile ve 1997-2011 dönemine ait çeyrek yıllık verileri VAR modeli

yardımı ile analiz yapmıştır. Hendry yöntemi ile yapılan analizler sonucu döviz kurundan enflasyona doğru bir etkileşimin olduğu ve döviz kurundaki artışın doğrudan enflasyon oranını da artırdığı görülmüştür. VAR yönteminde para arzı değişkeni de eklenerek yapılan analiz sonucu döviz kuru ve para arzı değişkenlerinin enflasyonu olumlu etkilediği, ancak döviz kurunun enflasyon üzerine etkisini para arzından daha çok olduğu tespit edilmiştir. Singhatih (2016) yaptığı yüksek lisans tezi çalışmasında Gambiya'da döviz kuru oynaklıklarının dış ticaret üzerine etkisini incelemiştir. Bu çalışmada 1980-2013 dönemi yıllık reel efektif döviz kuru, ithalat, ihracat, GSYİH, döviz kuru volatilitesi ve yurtdışı reel GSYİH değişkenlerini ARDL sınır testi yaklaşımı ile analiz yapılmıştır. İhracat ve ithalat modeli olarak iki model kapsamında yapılan analizler sonucu; kısa dönemde reel döviz kuru volatilitesinin ihracat ve ithalatı olumsuz etkilediğini, uzun dönemde ise reel döviz kuru oynaklıkları ihracatı etkilemediği ancak ithalat talebini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Öztürk (2009) doktora tezi çalışmasında IMF politikalarını uygulayan 24 gelişmekte olan ülkede IMF'den aldıkları kredilerin kişi başına gelir (büyüme) üzerindeki etkisini bulmaya çalışmıştır. Bu çalışmada 1988-2007 dönemi yıllık verileri üzerine En Küçük Kareler (EKK) yaklaşımı ile analiz yapılmıştır. Genel değerlendirme sonucu olarak seçilen 24 ülke Dominik Cumhuriyeti, Ekvador, Peru, Bolivya, Tunus, Meksika, Arjantin, Bulgaristan ve Romanya'da pozitif etki, Mısır, Çin, Tayland, Cezayir, Brezilya ve Ürdün'de negatif etki, Rusya, Ukrayna, Fas, Güney Afrika, Türkiye, Şili, Uruguay, Macaristan ve Venzüella'da IMF politikalarının kişi başına gelir üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Abinaya ve Jerinabi (2017) Güney Asya Bölgesel İşbirliği Örgütü (SAARC) ülkelerinde döviz kuru ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişler. Bu çalışmada Ocak 2005- Aralık 2015 dönemi SAARC üyeleri Afganistan, Bangladeş, Butan, Maldiv, Nepal, Sri Lanka, Hindistan ve Pakistan'a ait döviz kuru ve dış ticaretin aylık verileri Granger nedensellik testi ve Hata Düzeltme modelleri ile analiz yapılmıştır. Granger nedensellik analizi sonucu SAARC üyesi olan ülkelerde döviz kuru ve dış ticaret arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı ancak döviz kurunun dış ticareti negatif etkilediği gözlenilmiştir. Hata Düzeltme yaklaşımı sonucu uzun ve kısa dönemde döviz kurunun dış ticaretin büyümesini olumsuz etkilediği

görülmüştür. Besiret, Nesirpur ve Cercerzade (2015) Petrol İhraç Eden Ülkeler (OPEC) arasından seçilen üyeler Nijerya, İran, Cezayir, Ekvador, Suudi Arabistan'da döviz kuru oynaklıklarının finansal piyasaların gelişimine göre ekonomik büyüme etkisini bulmaya çalışmışlar. Bu çalışmada 1981-2010 dönemi verileri kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Çalışma sonucu seçilen ülkelerde döviz kuru belirsizliklerini ve finansal gelişimin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği görülmüştür. Bu ülkelerin gelişmiş ve etkin finansal piyasalara sahip olmadıkları için döviz kurundan kaynaklanan olumsuz etkilerin giderilmesinde finansal piyasalar çok etkili olmamaktadır. Bundan ötürü ekonomik büyümeye de katkı sağlayamamaktadır. Kılıç (2013) yaptığı doktora tezi çalışmasında döviz kurunun dış ticaret üzerine etkisini bulmaya çalışmıştır. Bu çalışmada 22 imalat sanayi sektörünün sektörel reel döviz kurunu hesaplayarak 2005-2012 yılı üçer aylık veriler üzerine dört farklı yöntemle panel veri analizi yapılmıştır. Farklı yöntemlerle yapılan analizler sonucu sektörel reel döviz kuru dalgalnmaları ve sektörel ithalat hacmi arasında herhangi bir etki veya ilişki görülmemiştir. Sektörel reel döviz kuru volatilitesi ve sektörel ihracat hacmi arasında ise olumlu ve anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Maşal (2014) küçük ve orta boyutlu şirketlerin ve bölgesel ticaretin Afganistan'da gelişimini incelemiştir. Bu çalışmada konu ile ilgili önceden yapılmış çalışmalardan, uluslararası kuruluşlar ve ülkedeki kamu kuruluşları tarafından üretilen raporlar ve ilgili üst düzey devlet personelleri ile yaptığı roportajlar yoluyla bilgi elde etmiştir. Çalışma sonucu Afganistan'da 2001 yılından sonra özelleştirmeye yönelik atılan adımlar sonucu farklı alanlarda küçük ve orta boyutlu işletmelerin geliştiği ve sayısının çoğaldığı görülmüştür. Bu işletmelerin gelişiminin sonucu olarak 2002 yılında 100 milyon ABD doları civarında olan ihracat 2011 yılında yaklaşık 500 milyon dolara yükselmiştir. Bölgesel ticarete yönelik ülkenin ticari ilişkileri en çok Pakistan, Hindistan ve Çin ile geliştiği gözlenmiştir. Ülkedeki transit ve güvenlik sorunları nedeni ile Afganistan'ın ticari ilişkilerinin kuzey komşuları olan Orta Asya ülkeleri ile çok gelişmediği sonucuna varılmıştır.

Anjum (2017) yoksullukla mücadele stratejilerden biri olan mikrokredi uygulamasının Pakistan'daki yoksulluk üzerine etkisini incelemiştir. Bu yüksek lisans

tezi çalışmasında Pakistan'da mikrofinansın 1988 yılından başlatıldığını, gittikçe geliştirildiğini ve ülkedeki yoksulluğun azaltılmasında etkili olduğunu saptamıştır. Örneğin 2001-2002 döneminde %34.5 oranında olan yoksulluk mikrokredi uygulamasının geliştirilmesi ile 2005-2006 yılında %22.3 oranında azalmıştır. Pakistan'da yoksullukla mücadelede birçok stratejinin uygulandığı için mikrokredinin etkisini net olarak bulamamıştır. Bu çalışmada Pakistan'da mikrokredinin uygulamasına ve geliştirilmesine zorluk yaratan etkenler; mikrokrediye yönelik eğitim düzeyinin düşüklüğü, siyasi istikrarsızlıklar, mali krizler, terörizm ve güvenlik sorunu olarak belirtilmiştir. Şengür ve Taban (2012) Eskişehir ilinde yoksulluğun azaltılmasında mikrokredi stratejisi uygulamasının etkisini incelemişler. Yaptıkları çalışmada bu ildeki mikrokrediden yararlanan kadınların mikrokredi kullanımı öncesi ve sonrası sosyal hayatlarındaki değişim, istihdam düzeyi, refah ve gelir düzeyinde meydana gelen değişiklikler dikkate alınmıştır. Bu çalışma 2010 yılına kadar dört ay veya daha fazla mikrokredi kullanan ve kullanmaya devam eden 336 kişiye 37 sorulu anket dağıtımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu şehirdeki kredi müşterilerinin gelirinin mikrokredi kullanımı öncesi ve sonrası farkını bulmak için Pairred Sampales (ilişki örneklem) T-testi ve bu değişkene yönelik ankette yapılan x^2 analizi yöntemlerini kullanmışlar. Analizler sonucuna göre kredi kullanımı öncesi ve sonrası gelir düzeyi arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu ve kredi kullanımı sonrası gelir düzeyinin yükseldiği görülmüştür. Çalışmada yapılan farklı analizler ve anket çalışması sonucu Eskişehir ilinde mikrokredi uygulamasının yoksulluğun azaltılmasında, gelir ve istihdam düzeyinin artırılmasında etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada kredi alan her 4 aileden birinin yosulluk sınırını aştığı ve alınan kredilerin genellikle el işleri, seyyar satıcılık ve ticaret gibi alanlarda kullanıldığı görülmüştür. Taşcı (2016) yaptığı yüksek lisans tezi çalışmasında son geçen 50 yılda küreselleşme ile beraber dünyada ve Türkiye'de gelir dağılımı eşitsizliğini ve yoksullukla mücadelede uygulanan politikaları değerlendirmeye çalışmıştır. Çalışmada öncelikle uluslararası kuruluşlar olarak WB, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organization for Economic Cooperation and Development, OECD), UNDP ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (United Nations International Children's Emergency Fund) UNICEF'ın dünya çapında yoksulluk ve eşitsizlikle mücadele için uyguladıkları

stratejileri incelemeye alınmıştır. İnceleme sonucu bu kuruluşlar tarafından uygulanan yöntemlerin çeşitli ülkelerde farklı sonuçlar yarattığı ve genellikle yoksulluk ve eşitsizliğin azaltılmasında etkili olduğu görülmüştür. Dünya çapında nüfusun çoğalması ve yaşam şartlarının zorlaşması ile bu politikaların yeterli olmadığı kanaatine varılmıştır. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de yoksulluk ve gelir eşitsizliği için uygulanan politikaların yeterli olmadığı saptanmıştır. Hüseyni ve Khezayi (2015) Ekonomik İş birliği Örgütü (Economic Cooperation Organization, ECO) üyesi ülkelerdeki finansal gelişimin yoksulluk ve eşitsizlik üzerindeki etkisini bulmaya çalışmışlar. Yaptıkları bu çalışmada 2002-2011 dönemi verilerini kullanarak dört farklı model ile panel veri analizi yapmışlar. ECO üyesi olan 8 ülke Afganistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, İran ve Azerbaycan için birinci modelde yapılan analizler sonucu bu ülkelerdeki finansal gelişimin yoksulluğun ve hanehalkı yatırımlarının olumsuz etkilediği görülmüştür. İkinci modele göre özelleştirme kapsamında finansal gelişime yönelik yapılan yardımların insani gelişmeyi negatif etkilediği tespit edilmiştir. Bunun temel nedeni ise Afganistan'daki güvensizlik sorunu ve diğer ülkelerin bağımsızlıklarını yeni kazanmaları için dış özel sektörlerin eksikliğidir. Üçüncü model sonucu her ülkede olduğu gibi bu ülkelerde de hanehalkı yatırımları ve eğitim düzeyinin yükselişi kişi başına düşen geliri pozitif etkilemektedir. Dördüncü model sonucuna göre sanayi üretiminin gelişimi kişi başı düşen geliri olumlu etkilemektedir. Çalışmada bu ülkelerde kamu faaliyetlerinin yoksulluğun azaltılmasında özel sektörden daha çok etkili olduğu fikri savunulmuştur. Dizci ve Gergeri (2014) 35 gelişmiş ve 32 gelişmekte olan ülkedeki finansal gelişimin gelir dağılımı üzerine etkisini bulmak için yaptıkları çalışmada gini katsayısı, devlet harcamaları, işsizlik oranı, kişi başına düşen gelir ve eğitim düzeyi değişkenlerini kullanışlar. Bu çalışmada 2000-2013 dönemi verileri üzerine EKK yöntemiyle analiz yapılmıştır. Analiz sonuçları işsizlik ve gelir dağılımı eşitsizliği arasında pozitif ilişkinin olduğu görülmüştür. Finansal gelişimin gelişmiş ülkelerde eşitsizliği negatif etkilediği, gelişmekte olan ülkelerde ise ilk başta olumlu ve sonradan olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Eğitim düzeyinin tüm ülkelerde eşitsizliği negatif etkilediği görülmüştür. Gelir düzeyinin gelişmiş

ülkelerde eşitsizliği etkilemediği ancak gelişmekte olan ülkelerde eşitsizliği negatif etkilediği saptanmıştır.

Literatür taramasında görüldüğü gibi literatürde farklı ülkeler için yapılan çalışmalar çoğunlukla değişkenler arasında ikili ilişkiyi bulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmaların sonucu bazılarında değişkenler arasında olumlu ilişki bulunmuş ve bazı diğerlerinde değişkenler arasında olumsuz ilişkinin olduğu saptanmıştır. Bazı diğer çalışmalara göre ise değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı görülmüştür.

Bu çalışmada literatürde yapılan çalışmaları göz önüne bulundurarak Afganistan ekonomisinde 2006-2016 döneminde dış ticaret ve yoksulluk değişkenlerinden döviz kuruna doğru herhangi bir etki veya ilişkinin olup olmadığı araştırılacaktır.

4.2. VERİ SETİ

Bu tez çalışmasının ekonometrik uygulamalı kısmında Afganistan'da döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk ilişkisini incelemek için ülkeye ait beş önemli değişken seçilmiştir. Bu değişkenler; Reel Efektif Döviz Kuru (Real Effective Exchange Rate, REER), dış ticareti oluşturan toplam ihracat (Export, EX) ve toplam ithalat (Import, IM) değerleri, bir ülkedeki yoksulluğu yansıtan en önemli göstergelerden biri olan İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index, HDI) ve Yurt İçi Gayri Safi Milli Hasıladaki meydana gelen reel değişim (Real Gross Domestic Product Growth, RGDPG) gözlemlerinden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan toplam ithalat ve ihracat değerleri Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu (CSO) ve Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) elektronik veri dağıtım sistemlerinden elde edilmiştir. Döviz kuru verileri Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Afganistan Merkez Bankası (DAB) (2007=100) elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir. İnsani gelişme endeksi Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) veri tabanından ve GDP değişim oranı verileri ise IMF veri tabanından alınmıştır. Çalışmada kullanılan veriler 2006Q1-2016Q4 dönemini

kapsayan üçer aylık[1] verilerdir. Bundan dolayı çalışmadaki her bir değişken 44 gözleme sahiptir.

Çalışmada kullanılan reel efektif döviz kuru IMF tarafından Afganistan'ın fiyat düzeyi ve Afganistan'ın dış ticaretinde önemli yeri olan ülkelerin fiyat düzeyine oranı ağırlıklı geometrik ortalaması alınarak (2007=100) hesaplanmıştır. İhracat ve ithalat

[1] Literatürde ARDL, VAR ve diğer bazı ekonometrik yöntemlerle zaman serisi değişkenleri arasındaki uzun ve kısa dönem analizi yapabilmek için çalışmadaki her bir değişkene ait en az 30 veya 30-80 arası gözlemin bulunması gerekmektedir (Narayan, 2004: 9 ve Majid, 2008: 68).

Birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi WB, IMF ve diğer uluslararası ortamda veri üreten kuruluşlar veya ülkenin kendi istatistik kurumlarınca Afganistan'la ilgili da birçok makroekonomik değişkenler için 20 yıldan fazla yıllık veri yani yüksek frekanslı veri bulunmamaktadır.

Bu çalışmada Afganistan'la ilgili seçilen beş değişken için yeterli uzun dönem yıllık verilerinin bulunmaması nedeniyle çeyrek dönem verilerle analiz yapılmasına karar verilmiştir.

Bu Çalışma için seçilen beş değişken arasından üçü (ihracat, ithalat ve döviz kuru) değişkenleri için 2006-2016 dönemi çeyrek dönem verileri DAB, ITC, CSO ve IMF gibi kuruluşların elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir. Diğer iki (GDP ve HDI) değişkenlerine ait çeyrek dönem verileri bulunmadığından ötürü yıllık verileri WB, IMF ve UNDP gibi kuruluşların elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir.

Çalışmadaki üç değişkenin çeyrek dönem gözlemlere sahip olması nedeniyle GDP ve HDI değişkenlerine aid yıllık veriler de literatürde birçok araştırmacı tarafından kullanılan Chow-Lin (1971) ve diğer interpolasyon yöntemlerine dayanarak çeyrek dönem verilerine dönüştürülmüştür. Aşağıda veri dönüştürmek için yararlanılan kaynaklardan kısaca bahsedilmiştir.

Rashid ve Jehan (2013) yılında "Yıllık Verilerden Üç Aylık GSYİH, Yatırım Harcamaları ve Devlet Harcamaları Rakamlarının Türetilmesi: Pakistan Örneği" başlığı altında yaptıkları çalışmada 1971-2010 dönemini kapsayan GSYİH, yatırım harcamaları ve devlet harcamaları değişkenlerine ait yıllık verilerini Denton (1970), Chow-Lin (1971) ve kübik spline (Cubic Spline) enterpolasyon yöntemleri ile çeyrek dönem verilerine dönüştürmüşler. Yaptıkları çalışmada değişkenler arasında yüksek dereceden bir ilişkinin olduğunu saptamışlar.

Mitchell ve Weale (2005) yılında "Euro Bölgesi İçin Aylık GSYİH Tahminleri: Regresyon Yaklaşımının İnterpolasyona Uygulanması" başlıklı çalışmalarında dinamik regresyon tekniğine dayanan yüksek frekanslı ve düşük frekanslı veriler arasındaki ilişkiyi tanımlamak için bir yöntem tartışılmıştır. Bu tartışma sonucu geliştirdikleri yönteme ve Chow- Lin (1971), Kalman Filtre (Harvey ve Pierse, 1984) ve Harvey (1989) yöntemlerine dayanarak Euro Bölgesi 1992Q1-2004Q4 dönemi için tarımsal, endüstriyel üretim, ticaret, dağıtım ve GSYİH değişkenlerine ait çeyrek dönem verilerini aylık gözlemlere dönüştürmüşler.

Cuche ve Hess (1999) yılında İsveçre için yaptıkları çalışmada 1980-1998 dönemine ait çeyrek dönem GSYİH verilerinden Chow ve Lin (1971) ve Kalman Filtre (Harvey ve Pierse, 1984) yöntemlerine dayanarak aylık veriler türetmişler.

Boot, Feibes ve Lisman (1967) yılında "Yıllık Verilerden Çeyrek Veriler Türetmeye İlişkin Diğer Yöntemler" başlığı altında yaptıkları çalışmada bazen analiz yapmak için seçilmiş değişkenlere ait yıllık yüksek frekanslı verilerin bulunmaması problemine çözüm bulmak için yıllık verilerden çeyrek dönem veriler türetmeye yönelik bir yöntem geliştirmişler.

verileri ise Afganistan'ın ihraç ve ithal ettiği toplam mal ve hizmetlerin Amerikan doları ($) değerine göre oluşmaktadır.

Tablo 7: Çalışmadaki Değişkenler ve Kaynağı (2006Q1-2016Q4)

Değişken	Kaynak
REER	IMF, DAB (2007) =100
EX	CSO, ITC
IM	CSO, ITC
HDI	UNDP
RGDPG	IMF, WB

4.3. METODOLOJİ VE ARDL MODELİ

Ekonometrik analizlerde aynı dereceden durağan olan seriler arasındaki olası uzun dönem ilişkiyi incelemek için genellikle Engel-Granger (1987), Johansen (1988) ve benzeri klasik eşbütünleşme testleri kullanılmaktadır. Ancak farklı dereceden durağan olan ikiden fazla değişkenler arasında uzun dönem ilişkiyi incelemek için klasik eşbütünleşme testleri yetersiz kalmıştır. Bunun nedeni klasik eşbütünleşme testlerinde serilerin ana mertebeden durağan olma koşuludur ki bu şart farklı düzeyde durağan olan serilerde sağlanamamaktadır. Bu ön koşulu gerektirmeyen Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (Autoregressive Distributed Lag, ARDL) sınır testi yaklaşımı ile bazıları düzeyde I (0) ve bazıları birinci farkını I (1) aldıktan sonra durağan hale gelen zaman serileri arasında koentegrasyon veya eşbütünleşme analizi yapılmaktadır (Singhate, 2016: 91). ARDL sınır testi değişkenler arasında eşbütünleşme analizi için serilerin durağanlık derecesine önem vermediği gibi klasik eşbütünleşme testlerine göre daha güçlü ve güvenilir istatistiki sonuçlar üretebilmektedir (Eriçok ve Yılancı, 2013: 95).

Bu çalışma için seçilen beş değişkenin durağanlık analizi sonucu ihracat, ithalat ve insani gelişme endeksine ait serilerin düzeyde [LEX, LIM ve LHDI=I (0)] durağan olduğu, döviz kuru ve gayri safi yurtiçi hasıla serilerinin ise birinci dereceden [LREER,

LRGDPG=I (1)] durağan oldukları tespit edilmiştir. Çalışma için seçilen değişkenlere ait zaman serilerinin farklı dereceden durağan olmasından ötürü değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için ARDL sınır testi yöntemi seçilmiştir. ARDL sınır testi ile eşbütünleşme analizi yapmak için Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli (Unrestricted Error Correction Model, UECM) geliştirmek gerekir. Bu çalışmada LREER değişkeni bağımlı ve çalışmadaki diğer dört değişken ise bağımsız veya açıklayıcı değişkenler olarak seçilmiştir. Aşağıda bu çalışmaya uyarlanmış hâli ile ARDL sınır testi için Hata Düzeltme modeli geliştirilmiştir.

$$\begin{aligned}\mathrm{DLREER} = \beta_0 &+ \sum_{i=1}^{n} \beta_1 \mathrm{DLREER}_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_2 \mathrm{DLIM}_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_3 \mathrm{DLEX}_{t-i} \\ &+ \sum_{i=1}^{n} \beta_4 \mathrm{DLHDI}_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_5 \mathrm{DLRGDPG}_{t-i} + \beta_6 \mathrm{LREER}_{t-1} + \beta_7 \mathrm{LIM}_{t-1} \\ &+ \beta_8 \mathrm{LEX}_{t-1} + \beta_9 \mathrm{LHDI}_{t-1} + \beta_{10} \mathrm{LRGDPG}_{t-1} + \mu_t \dots\dots\dots (4.1)\end{aligned}$$

Yukarıdaki (4.1) numaralı UECM modelinin kapsadığı değişkenlerle ilgili gereken açıklama veri seti kısmında yapılmıştır. Bu denklemlerde β_0 sabit terimlerini ve μ_t hata terimlerini gösterirken (n) gecikme sayısını, (D) ilgili değişkenlerin bir gecikmeli değerini ve L ise değişkenlerin logaritmik hâlini ifade eder. Model için en uyun gecikme uzunluğu sayısı Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) bilgi kriterleri ile en küçük kritik değere sahip olan gecikme uzunluğu optimum gecikme uzunluğu olarak seçilmektedir (Ucal, 2006: 45-48). Gecikme uzunluğu belirlenmesi ARDL modellerinde yapılması gereken ilk analiz aşamasıdır.

Optimum gecikme uzunluğu seçildikten sonra model tahmin edilir. Tahmin edilen modelin ardışık bağımlılık veya otokorelasyon sorunu içerip içermediğini incelemek için (Breusch-Godfrey Serial Correlation LM) testi optimum gecikme yardımı ile test edilir. LM testinde sıfır hipotezi modelde ardışık bağımlılık sorununun olduğunu gösterir. Seçilen optimum gecikme ile tahmin edilen LM testinde ardışık bağımlılık sorunu mevcut ise sıfır hipotezi kabul edilir. Bu sorunun çözülmesi için ikinci optimum gecikme yani ikinci minimum kritik değere sahip olan gecikme uzunluğu seçilerek LM testi tahmin edilir. Böylece model ardışık bağımlılık sorunundan arındırılır (Karagöl vd.,

2007: 76). Otokorelasyon içermeyen optimum gecikme belirlendikten sonra ARDL yönteminde yapılması gereken ikinci aşama modelin eşbütünleşik olup olmadığını incelemektir. Eşbütünleşme analizi için (4.1) nolu Hata Düzeltme modeli tahmin edilerek F-istatistik değerine bakılır. Burada F-istatistik analizinin hipotezleri şu şekildedir.

H_0: $\beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = \beta_9 = \beta_{10} = 0$ (Eşbütünleşme Yoktur)

H_1: $\beta_6 \neq \beta_7 \neq \beta_8 \neq \beta_9 \neq \beta_{10} \neq 0$ (Eşbütünleşme Vardır)

Yukarıdaki F-istatistiği hipotezleri (4.1) nolu model için uygulanarak modelde eşbütünleşmenin olup olmadığı incelenir.

F-istatistiğinin değeri Pesaran Shin ve Smith (2001) deki tablosunun herhangi bir anlamlılık düzeyinin (genellikle %5 anlamlılık düzeyinin) alt ve üst sınır kritik değerleri ile karşılaştırılır. Eğer F-istatistik değeri üst sınır değerinden büyükse temel hipotezin reddedildiğini ve alternatif hipotezin kabul edildiğini yani değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu gösterir. F-istatistik değeri alt sınırdan küçükse temel hipotezin kabul edildiğini ve alternatif hipotezin reddedildiğini yani değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını ifade eder. F-istatistik değerinin alt ve üst sınır değerleri arasında yer aldığı durumda değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadığına dair karar verilememesi anlamına gelmektedir (Ayhan, 2016: 130).

Hata Düzeltme modeli kurularak hesaplanan F-istatistiği sonucu modelde yer alan serilerin eşbütünleşik olduğunu gösteriyorsa bir sonraki aşamada ARDL modeli yardımı ile değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisinin olup olmadığı araştırılır. Bu çalışma için uyarlanmış uzun dönem ARDL modeli şu şekildedir.

$$LREER = \beta_0 + \sum_{i=1}^{n} \beta_1 LREER_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_2 LIM_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_3 LEX_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_4 LHDI_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_5 LRGDPG_{t-i} + \mu_t \ldots\ldots\ldots (4.2)$$

Yukarıdaki model yardımı ile değişkenler arasında uzun dönem ilişkisi analiz edildikten sonra değişkenler arasında kısa dönemli ilişkiyi tahmin etmek için uzun dönemli ARDL modelinin hata terimleri sonucundan oluşturulan bir yeni değişkenin (ECT_{t-1}) bir gecikmeli değeri modelde eklenerek ARDL kısa dönem modeli kurulur. Bu çalışma için ayarlanan ARDL kısa dönem modeli şu şekildedir.

$$DLREER = \beta_0 + \sum_{i=1}^{n} \beta_1 DLREER_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_2 DLIM_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_3 DLEX_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_4 DLHDI_{t-i} + \sum_{i=1}^{n} \beta_5 DLRGDPG_{t-i} + \beta_6 ECT_{t-i} + \mu_t \dots\dots\dots (4.3)$$

Yukarıdaki (4.2) ve (4.3) numaralı modellerde yer alan değikenlerin (4.1) numaralı modeldeki değişkenlerle aynı olduğu için değişkenler ve parametrelerle ilgili gereken açıklamalar (4.1) nolu modelde yapılmıştır.

4.4. ANALİZ SONUÇLARI

Günümüzde literatüre bakıldığında zaman serisi içeren uygulamalı çalışmaların ilk aşaması ilgili modelde dahil edilen zaman serisi değişkenlerinin durağanlık analizi yapmak ve durağanlık düzeyini belirlemektir. Bu çalışmada da literatürde olduğu gibi ilk olarak durağanlık analizi yapılmıştır. Hatırlatılması gerekir ki bu çalışmadaki tüm analizler Eviews 9. Paket programı yardımı ile gerçekleştirilmiştir.

4.4.1. Durağanlık Analizi

Bir zaman serisinde serilerin belirli bir ortalama etrafında dalgalandığı durumda serilerin durağan olduğunu söyleyebiliriz. Değişkenlerin durağan olup olmamasını incelemek, söz konusu modelde dahil edilen verilerin belirtilen zaman süreci içinde ortalama ve varyanslarının değişip değişmediğini belirlemek anlamına gelmektedir.

Durağan olan bir zaman serisinde söz konusu zaman boyunca ortalama, varyans ve kovaryanslarının değişmeyip sabit kaldığı görülmektedir. Durağan olmayan serilerle analiz yapıldığında değişkenler arasında sahte ilişki yani değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı hâlde analiz sonucu ilişkinin olduğunu gösterir. Bu yüzden

yapılacak analizler sonucunda doğru ve güçlü bir tahmin sonucuna ulaşabilmek için verilerin durağan olması ve eğer değilse durağan hâle getirilmesi büyük bir önem taşımaktadır (Zengin, 2000: 31). Bu sebeplerden dolayı model analizinde serilerin durağanlık derecesini incelemek, yapılması gereken ilk işlemdir.

Birim kök durağan olmayan serilerde durağan olana kadar mevcuttur. Serilerin hangi düzeyden farkı alındığında durağan hâle geliyorsa o dereceden durağan olduğu söylenir. Örneğin Y_t serisi farkı alınmadan yani düzeyde durağan ise 0. dereceden veya düzeyde durağan olduğu, eğer birinci farkı alındığında durağan hâle geliyorsa 1. dereceden durağan olduğu veya daha yüksek bir düzeyde farkı alındığında durağan hâle geliyorsa o düzeyde durağan olduğu söylenir. Analizlerde genellikle serilerin düzeyde veya birinci dereceden durağan olduğu büyük önem taşımaktadır.

Zaman serileri ile çalışmada yapılması gereken ilk adım serilerin durağanlık düzeyine bakılmasıdır. Zaman serisi verilerinin durağanlık testi yapmak için en yaygın kullanılan test ise birim kök testleridir.

Bir y_t serisi için birim kökü olmayan (durağan) seri denklemi:

$$y_t = y_{t-1} + u_t \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (4.4)$$

Yukarıdaki (4.4) nolu denklemde u_t- (White- Noise) hata terimini, t – zamanı ve t-1 ise y_t serisinin bir gecikme zamanını göstermektedir.

$$y_t = \alpha y_{t-1} + u_t \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (4.5)$$

Yukarıdaki (4.5) denkleminde α=1 olması durağan değil anlamına gelir. Yani bu seride bir birim kök vardır. Bu seriye rassal yürüyüş veya Random walk yani birim kökü olan bir zaman serisi denir. Bu seri durağan olmayan bir zaman serisidir.

$$\Delta y_t = (1-\alpha) y_{t-1} + u_t \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (4.6) \qquad (1-\alpha) = \delta$$

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + u_t \quad \ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots\ldots \quad (4.7)$$

Yukarıdaki (4.5) ve (4.6) nolu denklemlerde α=1 olması y_t serisinin durağan olmama durumunu sergilediği gibi (4.7) nolu denklemde de Delta'nın ($\delta = 0$) olması aynı anlamı ifade etmektedir (Torun, 2015: 50).

Zaman serilerinde durağanlık analizi yapmak için kullanılan testler; Genişletilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller, ADF), Philips-Perron (PP), Kwiatkwiski-Philips-Schmidt-Shin (KPSS) ve diğer farklı birim kök testleridir. Birim kök analizi için en yaygın bir şekilde kullanılan ADF ve PP testleri bu çalışmada da serilerin durağanlık analizi için kullanılmıştır.

ADF ve PP birim kök testlerinde; sabit terimli, sabit terimli ve trendli, sabit terimsiz ve trendsiz düzeylerinde değişkenlerin durağan olup olmadığına bakılır. Durağan olanların kendi düzey değerleri ve durağan olmayan değişkenlerin birinci veya ikinci farkı alınarak durağan hâle getirilir.

Bir Y_t serisinin ADF ve PP testleri ile durağanlığını incelemek için T-istatistiğine ve olasılık değerine bakılır. Bu birim kök testlerinde temel hipotez birim kökün olduğunu gösterir.

$H_{0:}\ \delta = o$ ⟶ Seri durağan değildir.

$H_{1:}\ \delta \neq o$ ⟶ Seri durağandır.

Yukarıdaki hipotezlere göre ADF ve PP birim kök analizleri sonucu temel hipotezin kabul edildiğini gösteriyorsa serinin birim kök içerdiğini ve durağan olmadığını, eğer temel hipotez reddediliyor ise serinin durağan olduğunu söyleyebiliriz. Alternatif hipotez sıfır hipotezin ters durumunu ifade etmektedir (Uğurlu, 2009: 11).

Burada çalışmada yer alan değişkenlerle ilgili, düzeyde ve birinci farkı alınarak sabitli ve trendli-sabitli şeklinde yapılan ADF ve PP birim kök testlerinin kritik değerleri ve anlamlılık düzeyleri sonucu bir tablo hâlinde verilmiştir.

Tablo 8: Birim Kök Testleri Sonucu

Düzey I (0)			
Sabitli	**Değişkenler**	**ADF**	**PP**
	LREER	[-2.89] (0.05) #**	[-2.03] (0.27)
	LEX	[-0.52] (0.87)	[-6.26] (0.00) ***
	LIM	[-3.87] (0.00) ***	[-3.83] (0.00) ***
	LHDI	[-4.46] (0.03) **	[-5.32] (0.00) ***
	LRGDPG	[-0.73] (0.82)	[-1.20] (0.66)
Sabitli ve Trendli	**LREER**	[-3.38] (0.07)	[-2.18] (0.48)
	LEX	[-8.02] (0.00) ***	[-7.13] (0.00) ***
	LIM	[-4.95] (0.00) ***	[-4.93] (0.00) ***
	LHDI	[0.62] (0.99)	[-0.88] (0.94)
	LRGDPG	[-2.11] (0.52)	[-1.85] (0.66)
Birinci Farkı I (1)			
Sabitli	**Değişkenler**	**ADF**	**PP**
	LREER	[-4.76] (0.00) ***	[-3.68] (0.00) ***
	LEX	[-8.18] (0.00) ***	[-18.32] (0.00) ***
	LIM	[-8.67] (0.00) ***	[-10.86] (0.00) ***
	LHDI	[-2.26] (0.18)	[-2.14] (0.22)
	LRGDPG	[-5.60] (0.00) ***	[-2.43] (0.13)
Sabitli ve Trendli	**LREER**	[-4.98] (0.00) ***	[-3.41] (0.06) #*
	LEX	[-8.22] (0.00) ***	[-20.23] (0.00) ***
	LIM	[-8.86] (0.00) ***	[-15.12] (0.00) ***
	LHDI	[-3.66] (0.03) #**	[-2.51] (0.31)
	LRGDPG	[-5.70] (0.00) ***	[-2.39] (0.37)

Not: [ ] parantez içindeki değerler değişkenlere ait Test istatistiğini ve ( ) parantez içindeki değerler değişkenlere ait olasılık değerlerini göstermektedir. ***, ** ve * işaretleri sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir. Birim kök testleri için maksimum gecikme uzunluğu ise AIC bilgi kriteri ile otomatik olarak seçilmiştir. # işareti değişkenlerin T-istatistiğinin Yüzdelik kritik değerlerinden küçük olduğunu gösterir. Bundan dolayı bu işarete sahip istatistik değerleri olasılık değerinin anlamlı olmasına rağmen durağan değildirler.

Tablo 8'de çalışmada yer alan değişkenler için yapılan ADF ve PP birim kök testleri sonuçları aktarılmıştır. Düzeyde sabitli olarak yapılan durağanlık analizleri sonucunda insani gelişme endeksini gösteren LHDI ve ithalat (LIM) değişkenlerinin her iki ADF ve PP testlerine göre de %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu saptanmıştır. İhracat değişkenini simgeleyen LEX serisinin düzeyde sabitli ve trendli olarak her iki ADF ve PP testlerine göre %1 anlamlılık düzeyinde durağan olduğu görülmektedir. Çalışmadaki diğer iki değişken ise birinci farkı alındıktan sonra sabitli

olarak durağan hâle gelmektedir. ADF ve PP birim kök testleri sonucundan yola çıkarak çalışmadaki beş değişkenin üçünü düzeyde [LEX, LIM ve LHDI=I (0)] durağan olduğuna ve diğer iki değişkenin birinci dereceden [LREER, LRGDPG=I (1)] durağan olduklarına karar verilmiştir.

Çalışma için seçilen değişkenlerin farklı dereceden [I (0) ve I (1)] durağan olması nedeniyle değişkenler arasında olası ilişkiyi incelemek için ARDL yöntemi kullanılacaktır.

4.4.2. ARDL Modeli İçin Uygun Gecikme Uzunluğu Belirlenmesi

Serilerin durağanlık düzeyi belirlendikten sonra analiz için ARDL modeli seçilmiştir. ARDL modelinin ilk aşaması sınır testi için optimum gecikme uzunluğu seçilmesidir. Literatürde optimum gecikme uzunluğu farklı yöntemlerle seçilmektedir. Bu çalışmada, minimum kritik değeri içeren gecikme sayısını optimum gecikme olarak değerlendiren Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) yöntemleri yardımı ile gecikme uzunluğu seçilmiştir. Aşağıdaki tabloda UECM (4.1) nolu modeli için gecikme uzunlukları gösterilmektedir.

Tablo 9: ARDL Modeli Gecikme Uzunlukları

Gecikmeler	AIC	SIC	LM testi
1	-3.430	-3.177	[2.45] (0.11)
2	**-3.807**	**-3.511**	**[2.62] (0.26)**
3	-3.779	-3.442	[2.76] (0.42)
4	-3.730	-3.350	[3.25] (0.51)

Not: ( ) parantez içindeki değerler otokorelasyon sınaması için kullanılan (Breusch-Godfrey Serial Correlation LM) testinin olasılık değerlerini ve [ ] parantez içindeki değerler ise kritik değerini göstermektedir. Koyu renkli gecikme sayısı ise optimum gecikme uzunluğunu gösterir.

AIC ve SIC bilgi kriterleri UECM (4.1) nolu modeli için sistem tarafından otomatik olarak seçilen maksimum 4 gecikme arasından optimum gecikme uzunluğu en küçük kritik değere sahip olan 2. gecikme uzunluğu seçilmektedir. Her bir gecikme

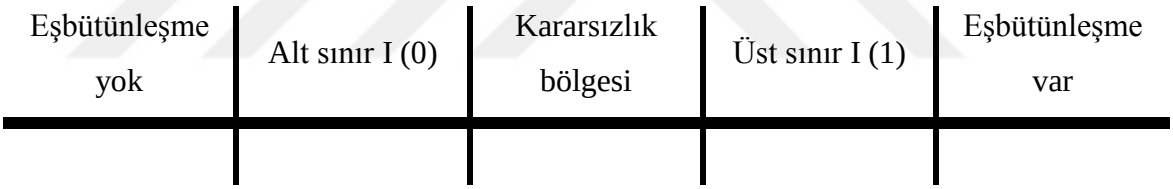
uzunluğu için LM testi yardımı ile yapılan otokorelasyon sınaması testi sonucu modelde ardışık bağımlılık sorununun olmadığını gösterir. Yani bu modelde tüm gecikme uzunlukları için LM testinde otokorelasyonun olduğunu gösteren sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bundan ötürü bu model için optimum gecikme uzunluğu en küçük kritik değerine sahip olan 2. gecikme uzunluğu olarak seçilmiştir.

4.4.3. Sınır Testi Sonucu

Bu çalışmada değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini incelemek için ARDL sınır testi yöntemi ile serilerin F- istatistik değerine bakılmıştır.

Eğer sınır testi sonuçlarını bir şekil hâlinde göstermek istersek şu şekilde gösterebiliriz.

Şekil 13: Sınır Testi Yorumlama Şekli

Yukarıdaki şekil sınır testi F-istatistiğinin kritik değeri hangi bölgede yer aldığına göre daha kolay bir şekilde yorumlama yöntemini göstermektedir.

Tablo 10: Sınır Testi Eşbütünleşme Sonucu

K	F- istatistiği	Alt Sınır	Üst Sınır
4	5.98	2.86	4.01
Tablo-10'daki K harfı modeldeki bağımsız değişken sayısını gösterir. Alt ve Üst sınırları ise %5 anlamlılık düzeyine göre seçilmiştir.			

Tablo 10'da sunulduğu gibi DLREER Hata Düzeltme modeli için sınır testi yardımı ile yapılan eşbütünleşme analizi sonucu F-istatistik değerinin üst sınır

değerinden büyük olduğunu gösterir. Bu sonuca göre değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu söyleyebiliriz.

Sınır testi analizi sonucunda modeldeki değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğuna göre bir sonraki yapılacak analiz uzun dönem katsayıları tahminidir.

4.4.4. ARDL Modeli Uzun Dönem Katsayılar Tahmini

Model için seçilen uygun gecikme uzunluğu 2. gecikme sayısıdır. 2. gecikme ile tahmin edilen ARDL yöntemi bu çalışma için ARDL (2,0,1,2,1) modelini ardışık bağımlılık içermeyen optimum model olarak göstermiştir. ARDL (2,0,1,2,1) modeli yardımı ile tahmin edilen uzun dönem katsayılar sonucu aşağıdaki tabloda aktarılmıştır.

Tablo 11: LREER Bağımlı Değişken Olan ARDL (2,0,1,2,1) Modeli Uzun Dönem Katsayılar Tahmini Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	T-istatistik	Olasılık
LIM	0.016	0.540	0.592
LEX	-0.064	-1.777	0.085*
LHDI	1.393	2.975	0.005***
LRGDPG	0.071	3.071	0.004***
Sabit	6.848	6.260	0.000***
Not: Tablo-12'de *, **, *** simgeleri sırası ile %10, %5, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.			

Tablo 11'de izlenildiği gibi ARDL (2,0,1,2,1) modeli için tahmin edilen uzun dönem katsayıları LIM değişkeni hariç diğer üç değişken için istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla bu uzun dönem ARDL (2,0,1,2,1) modeli tahmini sonucunda istatistiksel olarak anlamlı gözüken değişkenler arasındaki ilişkiyi şu şekilde yorumlayabiliriz.

LREER değişkeni bağımlı değişken olan ARDL (2,0,1,2,1) uzun dönem modelinde ihracat (LEX) ve döviz kuru (LREER) arasında negatif bir ilişki saptanmıştır. Uzun dönemde ihracattaki %10'lık bir değişim döviz kurunu %-0.06 oranında düşürür.

Bu modelde insani gelişme endeksi (LHDI) ve gayri safi yurtiçi hasıladaki büyüme (LRGDPG) ile döviz kuru arasında pozitif bir ilişki görülmektedir. LHDI deki %1 değişim döviz kurunu %1.39 oranında etkilerken, LGDPG deki %1'lik değişim ise döviz kurunu %0.07 oranında etkilemektedir.

Bu çalışmada Afganistan için seçilen değişkenlere ait 2006Q1-2016Q4 dönemi veri setinin uzun dönem ARDL (2,0,1,2,1) modeli tahminlerine göre ithalat ve döviz kuru arasında hiçbir ilişkinin olmadığı, ihracat ve döviz kuru arasında negatif bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Yoksulluğu simgeleyen insani gelişme endeksi ve ekonomik büyüme ile döviz kuru arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

4.4.5. ARDL Modeli Kısa Dönem Katsayılar Tahmini

DLREER bağımlı olan Hata Düzeltme modeline dayanan ARDL (2,0,1,2,1) modeli yardımı ile hesaplanan kısa dönem katsayıları sonucu aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 12: DLREER Bağımlı Değişken Olan ARDL (2,0,1,2,1) Modeli Kısa Dönem Katsayılar Tahmini Sonuçları

Değişkenler	Katsayılar	T-istatistik	Olasılık
D (LREER (-1))	0.341	2.603	0.014**
D(LEX)	0.006	0.556	0.582
D(LIM)	-0.006	-0.727	0.472
D(LHDI)	-1.125	-0.343	0.733
D (LHDI (-1))	-6.727	-1.964	0.058*
D(LRGDPG)	-0.003	-0.155	0.877
ECT (-1)	**-0.381**	**-4.399**	**0.000*****
F-istatistiği	45.282		0.000***
R^2 değeri	0.935		
Düzeltilmiş R^2 değeri	0.915		
Not: Tablo-12'de *, **, *** simgeleri sırası ile %10, %5, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.			

Tablo 12'de ARDL (2,0,1,2,1) modeli için tahmin edilen kısa dönem katsayılarının sonucu yansıtılmaktadır. Görüldüğü gibi DLREER bağımlı değişken olan ARDL (2,0,1,2,1) modelinde insani gelişme endeksi değişkeninin birinci gecikmesi

hariç diğer tüm açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken olan döviz kuru ile kısa dönemde ilişkili olmadığı saptanmıştır. Bu modele göre kısa dönemde LHDI değişkeninin bir dönem gecikmeli katsayısında meydana gelen %10'lık değişim döviz kurunu %-6.727 oranında olumsuz etkilemektedir.

Bu modelde hata düzeltme terimini gösteren ECT değişkeninin bir gecikmeli katsayı değeri beklenildiği gibi negatif ve anlamlı olduğu görülmektedir. ECT (-1) değişkeni uzun dönem modelinden elde edilmektedir. Bu değişkenin katsayısı uzun dönem dengesinden kaynaklanan kısa dönem dengesindeki sapmayı kaç dönem sonra tekrar düzeltileceğini gösterir (Mangır ve Ertuğrul, 2012: 76). ARDL (2,0,1,2,1) kısa dönem modelinde hesaplanan ECT (-1) katsayısı -0.38 olarak bulunmuştur. Bu durum kısa dönemde uzun dönem dengeden bir sapma meydana gelmesi halinde, her bir dönemde dengesizliğin %38'inin giderileceği yani sistemin yaklaşık 2.6 dönem (8 ay) sonra yeniden dengeye gelebileceğini göstermektedir.

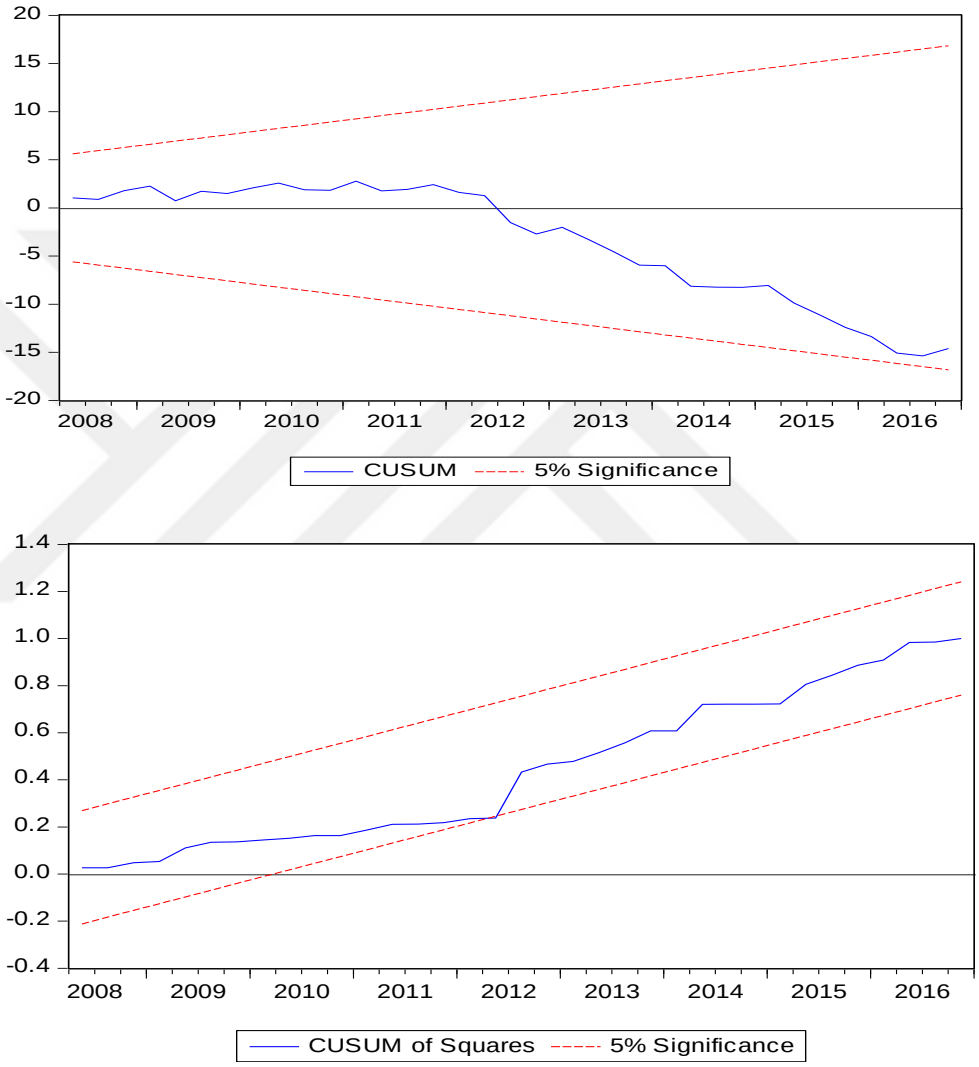
4.4.6. ARDL Modeli İstikrar Testi

Çalışmanın önceki sayfalarında ARDL (2,0,1,2,1) modelinin otokorelasyon sorunu içerip içermediğine dair yaptığımız LM testi sonucu yer almaktadır. LM testi sonuçlarına göre iki gecikmeli olarak tahmin edilen ARDL (2,0,1,2,1) modeli için kritik değeri 2.64 ve olasılık değeri 0.26 olarak elde edilmiştir. LM testi sonucuna göre bu model ardışık bağımlılık yani otokorelasyon sorunu içermemektedir.

Literatürde seçilen ARDL modelinin uygun ve güçlü olduğunu kanıtlamak amacı ile otokorelasyon testi ve ilgili modelin istikrarlı olup olmadığını test etmek için yaygın bir şekilde Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUM of Squares testleri kullanılmaktadır. Hata terimlerine ilişkin gerçekleştirilen CUSUM ve CUSUM of Squares testleri sonuçlarına göre elde edilen eğri %5 anlamlılık düzeyindeki kritik sınırları aşmayıp içinde kalıyorsa ilgili modelin istikrarlı olduğunu göstermektedir. Eğer CUSUM ve CUSUM of Squares testleri sonucuda elde edilen eğri kritik sınırların dışında kalıyorsa ilgili ARDL modelinin istikrarlı olmadığını söyleyebiliriz (Altıntaş, 2008: 38).

ARDL (2,0,1,2,1) modeli için hesaplanan CUSUM ve CUSUM of Squares testleri sonucu aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 14: ARDL (2,0,1,2,1) Modeli CUSUM ve CUSUM of Squares Testleri

Şekil 14'te görüldüğü gibi ARDL (2,0,1,2,1) modeli CUSUM ve CUSUM of Squares testleri sonucunda elde edilen eğrilerin her iki yönteme göre de kritik sınırlar içinde olduğu bu çalışmadaki ARDL (2,0,1,2,1) modelinin istikrarlı bir model olmasını kanıtlamaktadır.

SONUÇ

Döviz kuru genel tanımıyla yabancı herhangi bir paranın yerli para cinsinden değeri olarak kabul edilmektedir. Döviz veya döviz kuru kavramlarının ortaya çıkması ülkelerde üretim fazlalığı veya üretim eksikliği ve uluslararası ortamda faaliyette bulunmaktan kaynaklanmaktadır.

İlkel toplumlarda değişim barter (takas) sistemi ile gerçekleşirken nüfusun ve isteklerin çoğalması ve ticaretin gelişimiyle metal para sistemine geçilmiştir. Bu kapsamda 1870 lerden birinci dünya savaşına kadar dünya ekonomisinde sabit kur sistemi olarak altın standardı uygulanmıştır. 1. Dünya savaşı ve 1929 krizi etkileri ile altın standardı uygulamadan geri çekilmiştir. İkinci dünya savaşından 1973 yılına kadar uluslararası para sisteminde Bretton Woods sistemi uygulanmıştır. 1973 yılından itibaren uluslararası para ve döviz piyasalarında serbest dalgalı kur sistemi farklı boyutlarıyla uygulanmaya başlamıştır.

Dış ticaret ülkeler arasında ihracat ve ithalat faaliyetleri kapsamında gerçekleşen tüm bilgi, maddi ve sermayevi değerlerin ve hizmetlerin alışverişidir. Özet olarak bir ülkenin tüm dışalım ve dışsatımına dış ticaret denilir. İktisatçılar tarafından dış ticaretle ilgili farklı teoriler geliştirilmiştir. Dış ticareti; coğrafi şartlar, gelir düzeyi, döviz kuru, faiz oranı, teknoloji değişimi ve kriz gibi faktörler etkileyebilmektedir.

Yoksulluk kavramı insanların hayatını sürdürebilmesi için gereken malzeme ve ihtiyaçların sağlanamaması durumudur. Yoksulluk tarih boyunca insanların ve toplumların karşı karşıya kaldıkları sosyo-ekonomik bir sorun olarak bulunmaktadır. Çok boyutlu bir kavram olan yoksulluğun çeşitlerini; insani ve gelir yoksulluğu, mutlak yoksulluk, göreceli yoksulluk ve sosyo-ekonomik yoksulluk oluşturmaktadır.

Küreselleşme ve serbest dış ticaret politikasının ülkelerde yaygınlaşması farklı ekonomileri birbirine aşırı derecede entegre olmasına neden olmuştur. Bu kapsamda döviz kurlarında meydana gelen değişmeler ülkelerin dış ticaret hacmi başta olmak üzere birçok ekonomik değişkenlerini etkileyebilmektedir. Günümüzdeki dışa açık ekonomilerde döviz kurundaki meydana gelen herhangi bir değişim dış ticareti etkilerken, dış ticarette meydana gelen bir değişim ise istihdam düzeyi, gelir düzeyi ve

yoksulluk oranı gibi değişkenleri etkilemektedir. Bundan ötürü yeni ekonomik düzende hiçbir ülkede ve özellikle küçük ekonomilere sahip gelişmekte olan ülkelerde dış ekonomilerden kopuk bir şekilde ekonomik kararlar almak veya ekonomik politikalar uygulamak imkânsız olmuştur. Çünkü tüm ekonomilerde ve özellikle dünyayı etkileyebilme gücüne sahip büyük ekonomilerde meydana gelen herhangi bir değişim tüm ekonomileri etkileyebilmektedir.

Literatür incelemesi sonucunda genellikle değişkenler arasında ikili ilişkilerin (döviz kuru- dış ticaret, dış ticaret- yoksulluk, döviz kuru- yoksulluk) incelendiği görülmüştür. Değişkenler arasında üçlü ilişkiye dair yani geçiş etkilerine bağlı olarak ortaya çıkabilecek döviz kuru- dış ticaret- yoksulluk ilişkisine pek çok değinilmediği saptanmıştır. Halbuki döviz kurundan dış ticarete, dış ticaretten de istihdam, gelir düzeyi ve yoksulluğa doğru bir geçiş ilişkisi söz konusu olduğu gibi dış ticaretten ve yoksulluk düzeyinden de döviz kuruna doğru bir etkileşim söz konusudur. Yani kurdaki değişim dış ticaret yoluyla dolaylı bir şekilde istihdam, gelir düzeyi ve yoksulluğu etkileyebilirken dış ticaret, gelir düzeyi ve yoksulluk düzeyindeki değişim de döviz kurunu dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Yapılan bu çalışmada Afganistan ekonomisinde üçlü ilişki (döviz kuru- dış ticaret- yoksulluk) araştırılarak literatüre katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Afganistan'da 2002 yılında parasal reform ile beraber yönetilmiş dalgalı kur sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Dış yardımlara dayanan Afganistan ekonomisinde 2002- 2013 yılları arasında döviz kuru ortalama 1$=50AF civarında dalgalanmıştır. 2014 yılından sonraki dönemlerde dış yardımların azalışı ve ülkedeki politik ve ekonomik istikrarsızlığın çoğalması ile beraber döviz kuru sürekli bir şekilde artmaktadır. 2013 yılında ortalama 1$=50AF civarında olan döviz kuru 2018 yılında 1$=76AF sınırlarına ulaşmıştır.

Afganistan 2002 yılından sonra serbest dış ticaret politikası kapsamında dış ticaretini geliştirmek amacıyla farklı bölgesel ve uluslararası ticaret örgütlerine katılmıştır. Afganistan'ın en çok dış ticaret ilişkilerinde bulunduğu ülkeler; Pakistan, Çin, ABD, İran, Özbekistan, Türkiye, Hindistan, Rusya, Almanya vb. ülkelerdir. Afganistan'ın ihracatını genellikle tarımsal ürünler, meyveler, şifalı bitkiler, değerli

maden taşları, hayvan derisi ve yünü oluşturmaktadır. Ülke ithalatını oluşturan başlıca ürünler ise elektronik malzemeler, elektrik, petrol, yağ, demir ve çelik, çimento, motorlu kara taşıtları, eczacılık ürünleri ve diğer ürünlerdir. Afganistan'ın dış ticareti ithalat ağırlıklı yapıldığı için genellikle açık vermektedir. Bunun temel nedeni tarıma dayalı olan bu ekonomide hâlâ tarımsal faaliyetlerin geleneksel bir biçimde devam etmesi, tarımsal faaliyetlerde modern teknolojiden yararlanılmaması ve buna ek olarak ülkede altyapı, ulaşım ve sanayi sektörünün de gelişmemesidir.

Afganistan sürekli dış müdahalelere ve iç çatışmalara maruz kaldığı için bu ülke dünyadaki en fakir ülkeler arasında yer almaktadır. Ülke ekonomisinde tarım, sanayi ve diğer iş imkânları yaratabilen faaliyetlerin gelişmemesi sonucu ülkede yaşayan 32 milyon nüfusun yaklaşık yarısı yoksuldur. Bu yoksulluğun temel nedeni ülkede uzun süre devam eden çatışmalar, terör sorunu, merkezi yönetimin zayıflığı, eğitim düzeyi düşüklüğü, dış yatırımların eksikliği, işsizlik ve düşük gelir düzeyidir.

Gelişmekte olan Afganistan 1980'li yıllardan 2001 yılı sonuna kadar sürekli iktidar değişimine, SSCB'nin işgal girişimine, iç çatışmalara ve Taliban başta olmak üzere farklı terör örgütlerinin faaliyetlerine ve saldırılarına maruz kalmıştır. Bu ülke Güney Asya'daki görünüşte fakir ama jeopolitik ve yeraltı kaynakları bakımından zengin bir ülke olarak bilinmektedir. Yaşanan bu istikrarsızlıklar ve kargaşalar nedeniyle ülkedeki tüm altyapı ve kurumlar hasar görmüş, sosyal ve ekonomik faaliyetler durdurulmuş veya çok zayıf bir şekilde faaliyetine devam etmiştir. 2002 yılında uluslararası kuruluşlar ve güçler desteğiyle ülkede demokrasiye dayalı kurulan yeni hükümet sistemiyle beraber bugüne kadar tüm alanlarda reformlar gerçekleştirilerek ülke ekonomisinin büyümesi ve sosyo-ekonomik faaliyetlerin gelişimi için çabalar sürmektedir.

Bu çalışmanın uygulamalı analiz kısmında Afganistan'a ait 2006- 2016 yılları arası üçer aylık (çeyrek dönem); döviz kuru, ihracat, ithalat, reel GDP büyüme oranı ve insani gelişme endeksi verileri kullanılarak Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilen ARDL Sınır Test yöntemi ile uzun ve kısa dönem analizi yapılmıştır. Çalışmada insani gelişme endeksini yoksulluk göstergesi olarak kullanılmasının temel nedeni Afganistan'la ilgili yoksulluk oranı, gini endeksi ve diğer yoksulluk

göstergelerine ait yeterli verilere ulaşılamamasıdır. Bir ülkede insani gelişme endeksi; kişi başı düşen gelir düzeyi, ortalama yaşam süresi ve okur yazarlık oranı değişkenlerinin birleşiminden oluşturulduğu için bir yoksulluk göstergesi olarak da kullanılabilir.

Çalışmada uygulamalı analizin ilk aşaması olarak ADF ve PP birim kök testleri yardımıyla durağanlık analizi yapılmıştır. Yapılan durağanlık analizi sonucu çalışmadaki değişkenlere ait verilerin düzeyde I (0) ve birinci dereceden I (1) durağan oldukları tespit edilmiştir. Çalışmadaki değişkenlere ait serilerin farklı dereceden durağan olması nedeniyle uzun ve kısa dönem eşbütünleşme analiz yapmak için literatürde önerildiği gibi Pesaran ve diğerleri (2001) tarafından geliştirilen ARDL Sınır Testi yöntemi seçilmiştir.

Çalışmada yapılan uzun dönem analizi sonucu ihracat ve döviz kuru arasında negatif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu, insani gelişme endeksi ve büyüme göstergesinin döviz kuru ile pozitif ve anlamlı bir ilişki sergilediği görülmüştür. İthalat değişkeni ile döviz kuru arasında uzun dönemde herhangi bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır. Özetle belirtmiş olursak çalışmadaki uzun dönem analizi sonucu Afganistan'da 2006 ve 2016 yılları arasında ihracat ve döviz kuru arasında negatif bir ilişkinin olduğu, yoksulluk ve döviz kuru arasında pozitif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmadaki kısa dönem analizi sonucu sadece insani gelişme endeksi ile döviz kuru arasında olumsuz bir ilişkinin olduğu ve diğer üç açıklayıcı değişken ile döviz kuru arasında herhangi bir ilişkinin olmadığı tespit edilmiştir. Yani kısa dönem analizi sonucuna göre kısa dönemde çalışmadaki değişkenler arasında sadece yoksulluktan döviz kuruna doğru bir negatif ilişkinin olduğu görülmüştür.

Afganistan'da ekonomik büyüme ve gelişmeyi, dış ticaretin gelişimini, gelir düzeyinin artmasını, işsizlik ve yoksulluğun azalmasını sağlayabilmek için öncelikle tüm problemlerin temel nedenini oluşturan terör ve siyasi istikrarsızlık sorunları çözülmelidir. Ülkede istikrarlı ve güçlü bir yönetimin desteği ve denetimi altında tarım, sanayi, madencilik ve diğer iş imkânı yaratabilen sektörlerin geliştirilmesi bir yandan işsizlik ve yoksulluğu azaltırken diğer yandan ihracatın artması yoluyla ülkeye bol

miktarda döviz girişini sağlar. Tüm bunların yanında ekonomik durumu iyileştirmek için ülkenin sahip olduğu çeşitli ve bol yeraltı kaynakları ve akar sularından da yararlanmak ayrıcalıklı bir diğer avantajdır. Böylece ülkede işsizlik ve yoksulluk sorunları azalır, dış ticaret dengesi sağlanır, yerli paranın değeri korunur ve ülkenin dış yardımlara ihtiyacı minimum düzeyine ulaşarak ülkede istikrarlı bir ekonomik büyüme ve gelişme sağlanmış olur.

KAYNAKÇA

Abinaya, K. and Jerinabi, U. (2017). "Causal Relationship Between Exchange Rate and Exports of SAARC Nations", *International Journal of Business and Management Invention*, C: 6, No: 7, ss. 87-94.

Adnan Hye, Q. M. (2012). "Exports, Imports and Economic Growth in China: An ARDL Analysis", *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, C: 5, No: 1, ss. 42-55.

Afganistan Merkez Bankası, Döviz Kuru Politikaları, (Çevrimiçi) http://dab.gov.af/fa/page/monetary-policy/exchange-rate-policy, 20 Mart 2018.

Afganistan Merkez Bankası, Hiçri Dönem Döviz Kuru, (Çevrimiçi) http://dab.gov.af/fa/page/monetary-policy/rates-statistics/currency-hijri-average, 08 Ekim 2017.

Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu (CSO), a. Ekonomik İstatistikler, (Çevrimiçi) http://cso.gov.af/fa/page/economy-statistics/6323/annual-trade, 4 Mart 2018

Afganistan Merkezi İstatistik Kurumu (CSO), b. Ekonomik İstatistikler, (Çevrimiçi) http://cso.gov.af/fa/page/economy-statistics/6323/quarterly-trade, 10 Ekim 2017.

Afganistan Ticaret ve Sanayi Odası Tarihçesi, (Çevrimiçi) http://www.acci.org.af/da/about-us/about-acci.html, 7 Mart 2018.

Aftab, M., Abbas, Z. and Kayani, F.N. (2012) "Impact of Exchange Rate Volatility on Sectoral Exports of Pakistan: An ARDL Investigation", *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, C: 5, No: 3, ss. 215-231.

Ahsan, M. (2011). *The Tale of Afghan Currency*, Daily Outlook Afghanistan, (Çevrimiçi) http://outlookafghanistan.net/topics.php?post_id=2300#ixzz5DDdQjacn, 25 Mart 2018.

Ak, M. (2016). "Toplumsal Bir Olgu Olarak Yoksulluk", *Akademik Bakış Dergisi*, C: 54, ss. 296-306.

Akkurt, M. (2005). *Afganistan'ın Yapılanmasında Siyasi ve Ekonomik Stratejiler*, Birinci Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Aktan, C. C. (2003). *Yoksulluk Sorunlarının Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Hak- İş Konfederasyonu Yayınları, Ankara.

Aktunç Demirbaş, E. (2014). "Doğu Asya Ülkelerinin Döviz Kuru Politikaları ve İhracat Üzerine Etkileri", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Alam Iqbal, B., M Turray, A. and Sami, S. (2017). "Impact of Indo–US Trade on India's Economic Growth: An Empirical Analysis", Transnational Corporations Review, C: 9, No: 1, ss. 8-15.

Altıner, A. (2015). "Denge Döviz Kuru: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama", Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Altıntaş, H. (2008). "Türkiye'de Para Talabinin İstikrarı ve Sınır Testi Yaklaşımıyla Öngürülmesi: 1985-2006", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C: 30, ss.15-46.

Amarasingha Appuhamilage, K. S. and Ali Alhayky, A. A. (2010). "Exchange Rate Movements' Effect on Sri Lanka- China Trade", *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, C: 3, No: 3, ss. 254-267.

Amin Yar, M. Z. (2015). "Afgani'nin Değer Kaybetmesindeki Yirmi Ana Neden", Ekonomi ve Yönetim Ansiklopedisi, (Çevrimiçi) http://blog.daneshnamah.net/252-afghanis-devaluation-causes.html, 10 Şubat 2018.

Amini, A. ve Zarii, S. (2016). "Reel Döviz Kuru Dalgalnmalarının Endüstriyel İhracat Etkisi Üzerinde Bir Zaman Serisi Analizi", *Finansal Ekonomik Dergisi*, No: 38, ss. 121-147.

Anjum, H. (2017). "Yoksullukla Mücadele Stratejileri: Pakistan'da Mikrokredi Uygulaması", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Arif, A. Q. (2006). *Afganistan Bankacılık Sisteminin Değerlendirilmesi*, Kültür Yayınevi, Kabîl.

Arpacıoğlu, Ö. (2012). "Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele", Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Arpacıoğlu, Ö. ve Yıldırım, M. (2011). "Dünyada ve Türkiye'de Yoksulluğun Analizi", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, C: 4, No: 2, ss. 60-76.

Asya Kalkınma Bankası Afganistan Raporu. (2008). *Ülkede Katılım Stratejisi*, Kasım-2008.

Ayhan, F. (2016). ''Döviz Kuru Oynaklığı, Dış Ticaret ve İstihdam İlişkisi: Türkiye Uygulaması'', Selçuk Üniveristesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Baltaoğlu, S. (2008). *Para Sistemleri Tarihi, Birinci Basım*, Atlantis Kitabevi, İstanbul.

Barışık, S. ve Demircioğlu, E. (2006). "Türkiye'de Döviz Kuru Rejimi, Konvertibilite, İhracat-İthalat İlişkisi (1980-2001)", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 2, No: 3, ss. 71-84.

Bari, B. and Dweh Togba, E. (2017). "The Effect of Foreign Exchange and Real Exchange Rate on Foreign Trade in Liberia: An Application of Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Approach", EconWorld2017@Paris proceedings, July 25-27; Paris.

Baxter, M. and Kouparitsas, M. A. (2006). *What Determines Bilateral Trade Flows?*, NBER Working Papers No: 12188, http://www.nber.org/papers/w12188.

Besiret, M., Nesirpur, A. ve Cercerzade, A. (2015). "Seçilmiş OPEC Üyesi Olan Ülkelerin Finansal Piyasaları Gelişimine Göre Döviz Kuru Oynaklıklarının Ekonomik Büyüme Etkisi", *Ekonomik Bilimler Dergisi*, No: 30.

Bilawal, M., İbrahim, M., Abbas, A., Shuaib, M., Ahmed, M., Hussa, İ., and Fatime, T. (2014). "Impact of Exchange Rate on Foreign Direct Investment in Pakistan", *Advances in Economics and Business*, C: 2, No: 6, ss. 223-231.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, İnsani Gelişme Endeksi Göstergeleri, (Çevrimiçi) http://hdr.undp.org/en/data#, 5 Mart 2018.

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR). (2010). *Afganistan'da Yoksulluğun İnsan Hakları Boyutları*, Mart-2010, Kabîl.

Bocutoğlu, E. (2012). *Makro İktisat: Teoriler ve Politikalar*, 9. Baskı, Murathan Yayınevi, Ankara.

Boot, J. C. G., Feibes, W. and Lisman, J. H. C. (1967). "Further Methods of Derivation of Quarterly Figures From Annual Data", *Applied Statistics*, C: 16, No: 1, ss. 65-75.

Bruce, A. J. (1987). *Afghanistan: The First Five Years of Soviet Occupation*, NDU Press, National Defense University Washington, D.C, December 1987.

Central Statistics Organization (CSO). (2013), *Afghanistan Statistical Yearbook*, Kabîl, Afghanistan.

Central Statistics Organization (CSO). (2014). National *Risk and Vulnerability Assessment 2011-12, Afghanistan Living Conditions Survey*. Kabîl, Afghanistan.

Ceren, A. (2005), "Döviz Kuru Riski ve Yönetimi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Chaudhary, G., Hashmi, S. and Khan, M. (2016). "Exchange Rate and Foreign Trade: A Comparative Study of Major South Asian and South-East Asian Countries", *Procedia- Social and Behavioral Sciences* C: 230, No: 20, ss. 85-93.

Chow, G. C. and Lin, A. L. (1971). "Best Linear Unbiased Interpolation, Distribution and Extrapolation of Time Series by Related Series", *The Review of Economics and* Statistics, C: 53, ss. 372-75.

Colander, D. C. (2004). *Macroeconomics*, Fifth Edition, McGraw-Hill Irwin Press, New York.

Collins, J. J. (2011). *Understanding the War ın Afghanistan*, National Defence University Press, Washington D.C.

Cuche, N. A. and Hess, M. K. (1999). "Estimating Monthly GDP in a General Kalman Filter Framework: Evidence From Switzerland", *Studienzentrum Gerzensee*, C: 21, No: 3, ss. 1-15.

Çağlar, Ü. (2003). Döviz Kurları: *Uluslararası Para Sistemi ve Ekonomik İstikrar*, Birinci Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.

Çoban, G. (2014). *Sabit Kur Sisteminde Uygulanan Para ve Maliye Politikaları*, (Çevrimiçi) https://gokhancobanblog.wordpress.com/2014/06/16/sabit-kur-sisteminde-uygulanan-para-ve-maliye-politikalari/, 28 Şubat 2018.

Da Afganistan Bank (DAB). (2006). *Yıllık Raporu*, Afganistan.

Darvas, Z. (2012). "Real Effective Exchange Rates for 178 Countries: A New Database", Bruegel Working Paper No. 6.

Deviren, N. V. (2003). "Yeni Dış Ticaret Teorileri ve Türkiye-AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri-İçi Ticaretin Analizi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Dizci, M. ve Gergeri, M. (2014). "Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Gelişimin Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi", *Finansal Ekonomi ve Gelişme Dergisi*, No: 33, ss. 75-103.

Dura, C. (2009). *Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış*, (Çevrimiçi) http://www.cihandura.com/tr/makale/-YENI-DIS-TICARET-TEORILERI-GENEL-BIR-BAKIS-I-693, 20 Mayıs 2018.

Dursunoğlu, A. (2008). "Türkiye ve ABD Ticaretinin Faktör Donatımı Teorisi Çerçevesinde İncelenmesi", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Dünya Bankası Veri Tabanı, Afganistan'ın Ekonomik Büyüme Göstergeleri, (Çevrimiçi) https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=AF, 15 Ocak 2018.

Dünya Bankası Veri Tabanı, Afganistan'ın Kişi Başına Düşen Gelir Göstergeleri, (Çevrimiçi) https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD?locations=AF, 12 Ocak 2018.

Dünya Bankası Veri Tabanı, Yoksulluk Göstergeleri, (Çevrimiçi) https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC, 5 Şubat 2018.

Dünya Yoksulluk Göstergeleri, https://ourworldindata.org/grapher/world-population-in-extreme-poverty-absolute?stackMode=relative, 12 Nisan 2018.

Erdoğan, S. (2007). "Döviz Kuru-Ödemeler Bilançosu İlişkisi: Türkiye Örneği", Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Eriçok, R. E. ve V. Yılancı (2013), "Eğitim Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, C: 8, No: 1, ss. 87-101.

Ertürk, E. (2010). *Uluslararası İktisat*, Üçüncü Baskı, ALFA Yayımları, Yayın No: 997, İstanbul.

European Commission, Directorate-General for Trade. (2017). *European Union, Trade in Goods with Afghanistan*, Annual Report. 16 Nisan 2018.

Farzam Rahimi, F. A. (2015). "The Impact of Security and Regional Integration on Poverty Reduction in Afghanistan", *Journal of International Studies*, C: 8, No: 1, ss. 183-195.

Ferehbahş, N. (2013). *Exchange Rate and Foreign Trade Relations in Iran*, National E-Conference on Future Perspective of Iranian Economy, National Production Supporting Approach, December 19.

Foster, J. J. G. and Thorbecke, E. (FGT). (2007). *Poverty Incidence, Trend and Profiling With the Analysis of National Risk Voluntaries Assessment*, (Çevrimiçi) http://cso.gov.af/Content/files/Chapter6%20POVERTY%20INCIDENCE%2C%20TREND%20AND%20PROFILING.pdf, 20 Temmuz 2018.

Gerald, M. M. (1974). *Problems of a World Monetary Order*, Oxford University Press, London.

Ghobar, M. G. M. (1996). *Afghanistan in the Course of History*, Cumhuriyet Yayınları, Tahran.

Gök, A. (2006). "Alternatif Döviz Kuru Sistemleri", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, C: 21, No: 1, ss. 131-145.

Grier, K. and Smallwood, A. (2013). "Exchange Rate Shocks and Trade: A Multivariate GARCH-M Approach", *Journal of International Money and Finance*, C: 37, ss. 282-305.

Güney, A. ve Tunalı, H. (2017). "Faiz Oranı Paritesi Yaklaşımı Üzerine Bir Değerlendirme", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, C: 9, No: 16, ss. 35-48.

Habibi, N. A. (2015). "Afganistan'ın Sosyo-Ekonomik Gelişimi ve Türkiye İle İlişkileri", Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Habibyar, N. (2014). *Afganistan'ın İhracatı, Ticari Sistemin Geliştirilmesi İçin İyi Bir Ekonomik Model*, BBC Farsça Haber Sayfası, (Çevrimiçi) http://www.bbc.com/persian/afghanistan/2014/09/140930_k03_economic_challanges_of_new_govt, 30 Haziran 2018.

Hacıevliyagil, N. (2015). "Döviz Kurunun Temel Makro Değişkenlerle İlişkisi: Türkiye ve BRICS Ülkeleri Karşılaştırması", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Hasan, J., Muktadir-Al-Mukit, D. and Islam, F. (2015). "Impact of Exchange Rate Volatility on the Export Perfomance of Developing Country: Evidence From Bilateral

Trade Between Bangladish and the US", *Journal of International Business and Economy*, C: 16, No: 2, ss. 21-39.

Hassaas, M. (2017). "The Effect Of Small and Medium Enterprises on Poverty Reduction in Afghanistan", Istanbul Aydın University, Institute Of Social Sience, Unpublished Master's Thesis.

Haughton, J. and Khandker, S.R. (2009). *Handbook on Poverty and Inequality*, World Bank.

Hayati, L. P., Rağfer, H. ve Fitres, M. H. (2009). "İran'da Dış Ticaretin Yoksulluk Göstergeleri Üzerindeki Etkisini İncelemek", *Tarım Ekonomisi Araştırmalar Dergisi*, C: 1, No: 4, Tahran.

Hazım, Ş. (2016). *Afganistan'da Yoksulluk Neden Azalmıyor?*, BBC Farsça Haber Sayfası, (Çevrimiçi) http://www.bbc.com/persian/blogs-37704946, 10 Temmuz 2018

Hepaktan, E. ve Çınar, S. (2011). "Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Dış Ticaret İle İlişkisi", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, C: 5, No:5, ss. 62-82.

Hüseyinzada, B. A. (2007). *Para ve Hükümetler: Afganistan'da Kâğıt Para Tarihi*, BBC Farsça Haber Sayfası, (Çevrimiçi) http://www.bbc.com/persian/afghanistan/story/2007/02/070216_s-afghan-notes.shtml, 15 Mart 2018.

Hüseyni, S. ve Khezayi, S. (2015). "ECO Üyesi Ülkelerdeki Finansal Gelişimin Yoksulluk ve Eşitsizlik Üzerindeki Etkisi", *Ekonomik Gelişmeler Araştırma Dergisi*, No: 16, ss. 1-22.

Isard, P. (1995). *Exchange Rate Economics*, Cambridge University Press, Washington.

İşgüden, T. ve Akyüz, M. (1990). *Uluslararası İktisat*, Evrim Kitabevi, İstanbul.

Karagöl, E., Erbaykal, E. ve Ertuğrul, H. M. (2007). "Türkiye'de Ekonomik Büyüme İle Elektrik Tüketimi İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C: 8, No: 1, ss. 72-80.

Karagöz, M. ve Çetin, D. (2005). "Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 15, No: 2, ss. 219-228.

Karluk, R. (1998). *Uluslararası Ekonomi*, Beşinci Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, A.Ş. İstanbul.

Karluk, R. (2013). *Uluslararası Ekonomi*, Onuncu Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, A.Ş. Istanbul.

Kaşıkçı, G. (2015). "Geçiş Ekonomilerinde Yoksulluk Sorunu", Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kemal, M. A. and Qadir, U. (2005). "Real Exchange Rate, Exports, and Imports Movements: A Trivariate Analysis", *The Pakistan Development Review*, C: 44, No: 2 ss. 177-195.

Kerimzade, M. (2014). "Döviz Kurunun İran ve Türkiye Arasındaki İki Taraflı İthalat Üzerindeki Etkisini Değerlendirme", *Parasal Ekonomi ve Finans Dergisi*, No: 8, ss. 233-258.

Khan, A. J., Azim, P. and Haider Seyid, S. (2014), "The Impact of Exchange Rate Volatility on Trade: A Panel Study on Pakistan's Trading Partners", *The Lahore Journal of Economics*, C: 19, No: 1, ss. 31-66.

Kılıç, E. (2013). "Döviz Kuru ve Sektörel Reel Döviz Kuru Volatilitesinin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Kibritci Artar, O. (2011). "Türkiye'de Para Politikası Kararlarının Makroekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkisi: Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi", *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, No: 1, ss. 1-17.

Koçak, S. (2006). "Döviz Kurundaki Değişikliklerin Ekonomik Etkileri", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Köprücü, Y. ve Sarıtaş, T. (2017). "Türkiye'de Eğitim ve Ekonomik Büyüme: Eşbütünleşme Yaklaşımı", *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, C: 4, No: 2, ss. 77-89.

Krugman, P. and Obstfeld, M. (2003). *Theory and Policy International Economics*, Sixth Edition, Pearson Education, Boston.

Kumbaracıbaşı, O. (1973). *Dış Ticaret Teorisi ve Uluslararası Ekonomi*, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, Ankara.

Kutay, N. (2014). "Küreselleşme Sürecinde Çok Uluslu Şirketler ve Yoksulluk Olgusu", İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Majid, M. S. A. (2008). "Does Financial Development Matter For Economic Growth in Malaysia: An ARDL Bound Testing Approach", *Journal of Economic Cooperation*, C: 29, No: 1, ss. 61-82.

Malik, S. and Chaudhary, A.R. (2012). "The Structure and Behavior of Pakistan's Imports from Selected Asian Countries: An Application of Gravity Model", *Pak. J. Commer. Soc. Sci.*, C: 6, No: 1, ss. 53-66.

Mangır, F. ve Ertuğrul, M. (2012). "Sermaye Hareketliliği, Tasarruf ve Yatırım İlişkisi: Türkiye Örneği", *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, C: 27, No: 317, ss. 61-87.

Markowitz, H. M. (1952). "Portfolio Selection", *Journal of Finance*, C: 7, No: 1, ss. 77- 91.

Maşal, M. (2014). *Afganistan'da Küçük ve Orta Boyutlu İşletmelerin ve Bölgesel Ticaretin Gelişimi*, Afganistan Araştırma ve İnceleme Enstitüsü, 1401D.

Mentzer, P. (2017). *How was Afghanistan Involved in World War Two?*, (Çevrimiçi) https://www.quora.com/How-was-Afghanistan-involved-in-WW2, 11 Nisan 2018

Mesud, S. (2001). *Afganistan Ekonomik Krizin Ortasında*, Meyvand Yayım Merkezi, Peshawar.

Mibdi, A. ve Şurakandi, A. (2011). "Seçilmiş Güney ve Güneydoğu Asya Ülkelerinde Döviz Kuru Değişikliklerinin İhraç Edilen Malların Fiyatına Etkisi", *Uygulamalı Ekonomi Dergisi*, No: 6, ss. 93-112.

Mitchell, J. and Weale, M. (2005). "Estimates of Monthly GDP for the Euro Area: An Application of the Regression Approach to Interpolation", *National Institute of Economic and Social Research*, European Communities, No: 31, March, London.

Mundell, R. A. (2001). "On the History of the Mundell-Fleming Model", *Keynote Speech IMF Staff Papers*, Special Issue IMF, No: 47, ss. 215-227.

Müslümov, A., Hasanov, M. ve Özyıldırım, C. (2002). *Döviz Kuru Sistemleri ve Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Ekonomiye Etkileri*, Scala Basım Yayım, İstanbul.

Narayan, P. K. (2004). "Reformulating Critical Values for the Bounds F- statistics Approach to Cointegration: An Application to the Tourism Demand Model for Fiji", *Discussion Paper*, No: 2, April, Department of Economics, Monash University, Australia.

Necefi, N. (2010). "Afganistan'da Ticaretin Gelişmesine Bir Bakış", *Balkh Üniversitesi Dergisi*, C: 4, No: 2, ss. 33-48.

Nijssen, S. (2010), *The Afghan Economy: A Brief History*, Civil-Military Fusion Center, (Çevrimiçi) https://www.cimicweb.org/survey/Lists/AFG_Infra_20100308/NewForm.aspx?Source=https%3A%2F%2Fkm%2Ecimicweb%2Eorg, 14 Nisan 2018.

Ordu, C. F. (2013). "Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Özbek, D. S. (1981). "Uluslararası Para Sistemleri ve Parasal İlişkiler", *İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi*, No: 169, Ankara.

Özdemir, F. (2010). "Döviz Kuru Sistemleri ve Ödemeler Bilançocu İle İlişkisi", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Öztürk, E. (2009). "IMF Politikalarının Gelişmekte Olan Ülkelerin Makroekonomik Performanslarına Etkileri", Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Öztürk, N. ve Bayraktar, Y. (2010). "Döviz Kurlarını Açıklamaya Yönelik Yeni Yaklaşımlar", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C: 11, No: 1, ss. 157-191.

Öztürk, Ş. (2008). *Kırsal Yoksulluk, Türkiye'de Yoksulluk Çalışmaları*, OKTİK, Yakın Kitabevi, İzmir.

Paudel, R. And Burke, P. (2015) "Exchange Rate Policy and Export Performance in a Landlocked Developing Country: The Case of Nepal", *Journal of Asian Economics*, No: 38, ss. 55-63.

Pedram, M., Şirinbahş, Ş. ve Rızayi Abyane, B. (2012). "Döviz Kurundaki Dalgalanmaların İhraç Malları Fiyatına Asimetrik Etkileri Üzerinde Bir İnceleme", *İktisadi Modelleme ve Araştırma Dergisi*, No: 9, ss. 144-166.

Pesaran, M. H., Shin, Y., Smith, R. J. (2001). "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, C: 16, No: 3, ss. 289-326.

Petrovic, P. and Gligoric, M. (2010). "Exchange Rate and Trade Balance: J-curve Effect", *Panoeconomicus*, No: 1, ss. 23-41.

Rashid, A. and Jehan, Z. (2013). "Derivation of Quarterly GDP, Investment Spending, and Government Expenditure Figures from Annual Data: The Case of Pakistan", *International Institute of Islamic Economics (IIIE)*, MPRA, No: 46937, Posted 13 May, http://mpra.ub.uni-muenchen.de/46937/, 15 Mayıs 2018.

Reek Efektif Döviz Kuru Verileri, http://bruegel.org/publications/datasets/real-effective-exchange-rates-for-178-countries-a-new-database/, 02 Kasım 2017.

Royal Afghan Ministry of Commerce, *Afghanistan's Foreign Trade Revised, 1335-1340*, March 1963, Kabîl, Afghanistan.

Safi, S. (2002). *All Change for Afghan Currency*, Media Monetors Network, (Çevrimiçi) https://www.mediamonitors.net//all-change-for-afghan-currency/, 20 Nisan 2018.

Salvatore, D. (1998). *International Economics*, Prectice Hall, Sixth Edition.

Saqib, N. and Sena, I. (2012). "Exchange Rate Volatility and It's Effect on Pakistan's Export Volume", *Advances in Management and Applied Economics*, C: 2, No: 4, ss. 109-124.

Seyidoğlu, H. (1999). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 13. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.

Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 15. Baskı, Güzem Can Yayınları, Yayın No: 20, İstanbul.

Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 16. Baskı, Güzem Can Yayınları, Yayın No: 22, İstanbul.

Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası Ticaret*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, Yayın No:2923, Eskişehir.

Shojaeipour Monfared, S. (2015). "Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi: İran Örneği", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Singhateh, K. (2016). "Döviz Kuru Oynaklığı ve Dış Ticaret Etkileşimi: Gambiya Örneği", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Soleyman, A. and Y. Chua, S. (2012). "Effect of Exchange Rate Volatility on Industry Trade Flows Between Malaysia and China", *The Journal of International Trade and Economic Development*, C: 23. No: 5, ss. 626-655.

Su, Ö. (2015). "Türkiye'de Döviz Kurunu Etkileyen Faktörlerin Parasalcı Yaklaşımla Analizi (1980-2010)", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Suna, O. (2001). *Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları: Türkiye (1923-2000)*, Beta Basım, İstanbul.

Şahin, L. (2016). "Tercihlerde Benzerlik Teorisinin Sınanması: Fildişi Sahili Cumhuriyeti'nin Waemu'ya İhracatının Panel Çekim Modeliyle Analizi", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 7, No: 1, ss. 335-348.

Şengür, M. (2011). "Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadele Politikası Aracı Olarak Mikro Kredi (Eskişehir Grameen Bank Analizi)", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Şengür, M. ve Taban, S. (2012). "Yoksullukla Mücadele Stratejisi Olarak Mikro Kredi Uygulaması: Eskişehir İli Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 13, No: 1, ss. 59-89.

Şenses, F. (2001). *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*, 2. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul.

Taşcı, A. (2016). "Dünyada ve Türkiye'de Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksullukla Mücadele Politikaları", Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Tawakali, A. ve Sayyah, M. (2010). "Döviz Kuru Dalgalanmalarının Ekonomik Faaliyetler Üzerindeki Etkisi: İran Örneği", *Para ve Ekonomi Dergisi*, No: 4, ss. 60-77.

Temiz, M. (2013). "Yoksulluk-Ekonomik Kalkınma İlişkisi", İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Tobin, J. (1958). "Liquidity Preference as Behavior Towards Risk", *Review of Economic Studies*, C: 25, No: 2, ss. 65-86.

Torun, N. (2015). "Birim Kök Testlerinin Performanslarının Karşılaştırılması", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek lisans Tezi.

Trade Mape, Uluslararası İş Geliştirme İçin Ticaret İstatistikleri, https://www.trademap.org/Product_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1|||||TOTAL|||2|1|1|2|2|1|1|1|1, 01 Mart 2018

Trading Economics. Afghanistan Enflation Data, https://tradingeconomics.com/afghanistan/inflation-cpi?continent=africa, 22 Mayıs 2018.

Türker, C. (2009). "Döviz Kuru Değişimleri İle Menkul Kıymet Piyasaları Getirileri Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Uluslararası Karşılaştırmalı Bir Çalışma", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

Türker, O. (2002). "Yeni Dış Ticaret Teorileri: Teori ve Uygulama", Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ucal, M. Ş. (2006). "Ekonometrik Model Seçim Kriterleri Üzerine Kısa Bir İnceleme", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C: 7, No: 2, ss. 41-57.

Uğurlu, E. (2009). *Durağanlık ve Birim Kök Sınamaları*, Kitabçık 1, Ders Notleri, doi: 10.13140/rg.2.1.3262.2561.

Uluslararası Para Fonu, Döviz Kuru Göstergeler, http://data.imf.org/regular.aspx?key=61545850, 10 Kasım 2017.

Uluslararası Ticaret Merkezi (ITC) ve Trademap, Afganistan'ın Üretimi Göstergeleri, https://www.trademap.org/Product_SelProduct_TS.aspx?nvpm=1|||||TOTAL|||2|1|1|2|2|1|1|1|1, 01 Mart 2018.

Uysal, Ö. ve Sat, S. (2015). "İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Rusya Örneği", *International Conference On EurAsian Economies*, Oturum: 3, ss. 416-422.

Uzunoğlu, S. (2003). *Para ve Döviz Piyasaları*, Literatür Yayıncılık, Genişletilmiş 2. Basım, İstanbul.

Wasıl, M. R. (2015). "Afganistan Ekonomisi ve Ekonomik Entegrasyonlar; ECO Örneği", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Wong, K.N. and Tang, T.C. (2008). "The Effects of Exchange Rate Variability on Malaysia's Disaggregated Electrical Exports", *Journal of Economic Studies*, C: 35, No: 2, ss.154-169.

World Bank (WB). (2015). *Afghanistan Poverty Statue Updates. National Risk and Vulnerability Assessment (NRVA).* 2007/08 ve 2011/2012 Yılları Anket Çalışması Raporları, http://hdl.handle.net/10986/22917, 11 Haziran 2018.

World Bank (WB). (2018). *Poverty Overview*, (Çevrimiçi) http://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview, 22 Haziran 2018.

World Bank. (1987). Afghanistan, World Development Report, *The Journal Of Economic Development*, C: 1, No: 777'a-AF March.

World Trade Organization (WTO). (2013). World Trade Report-2013.

Yücel, F. (2006). "Dış Ticaretin Belirleyicileri Üzerine Teorik Bir Yaklaşım", *Sosyoekonomik Dergisi*, No: 2, ss. 47-68.

Zengin, A. (2000). "Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular)", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C: 2, No: 2, ss. 27-41.